

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ISSN: 2757-5551

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

TÜRKDED-6
Haziran - 2023

R İ Z E

RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF ARTS AND SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND
LITERATURE

TÜRKDED-6
HAZİRAN-JUNE-2023

Uluslararası hakemli bir dergi / *International Refereed Journal*

Yılda iki defa yayımlanan (Haziran-Aralık), uluslararası hakemli bir dergidir.
International refereed and widespread periodical journal published two times in one year (June-December)

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI DERGİSİ / RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF
ARTS AND SCIENCES JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE /
TÜRKDED SAYI / NUMBER 6– HAZİRAN–JUNE 2023**

YAYIMLAYAN / PUBLISHED:

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ / RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF
ARTS AND SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE /
eISSN: 2757-5551**

SAHİBİ ~ OWNER

Yönetim Kurulu Adına
Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Murat TOMAKİN

**SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
(BAŞEDİTÖR)~EDITOR IN CHIEF**
Prof. Dr. İhsan SAFİ

ALAN EDİTÖRLERİ~FIELD EDITORS
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (*Eski Türk
Edebiyatı*)

Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA (*Eski Türk Edebiyatı*)
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU (*Eski Türk Dili*)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ (*Türk Halk
Edebiyatı*)
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL (*Yeni Türk Edebiyatı*)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN (*Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları*)
Dr. Öğr. Üyesi Gül Yılmaz ÇAL (*Yeni Türk Dili*)

**YARDIMCI EDİTÖRLER~ASSISTANT
EDITORS**

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL
Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Songül KARACA
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur K. GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ
Arş. Gör. Sefacan DOĞRU

**YABANCI DİL DANIŞMANLARI~
FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS**

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım ÖZSEVEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Volkan MUTLU

HALKLA İLİŞKİLER~PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Sefacan DOĞRU

KAPAK TASARIM~COVER DESIGN

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

YAYIN KURULU~EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR
Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇU
Prof. Dr. İhsan SAFİ
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL
Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Songül KARACA
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur K. GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ
Arş. Gör. Saliha TUNÇ
Arş. Gör. Seher ERENBAŞ
Arş. Gör. Sefacan DOĞRU

YAZIŞMA ADRESİ~CORRESPONDENCE

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 53100 Rize-
Türkiye
Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Arts and
Sciences Department of Turkish Language and
Literature, 53100, Rize Turkey +90 0464 223 61 26,
tdedergisi@erdogan.edu.tr

Yazılarda belirtilen görüş ve düşünceler yazarların sorumluluğundadır, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini
yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

*The opinions and ideas in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the idea of the journal
and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors*

DANIŐMA KURULU~ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah EREN (*Ordu Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ahmet KARTAL (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŐAR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (*Sakarya Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ataemi MİRZAYEV (*Azerbeycan Milli Bilimler Akademisi*)
- Prof. Dr. Beyhan KESİK (*Giresun Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Bilal KIRIMLI (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Cafer MUM (*İnönü Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Gülhan ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet AYDIN (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ (*İstanbul Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muhammet GÜR (*Marmara Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muharrem DAŐDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Necip Fazıl DURU (*Ordu Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Öcal OĞUZ (*Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (*Hacettepe Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Salim ÇANOĞLU (*Balıkesir Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Oğuz KARAKARTAL (*Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Zeki TAŐTAN (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Ahmet TOPAL (*Atatürk Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Ergin JABLE (*PriŐtine Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (*Dicle Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Tohid MELİKZADE (*Urmiye Azad Üniversitesi*)
- Dr. Mihály DOBROVITS (*Macaristan Szeged Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ~REFEREES OF THIS ISSUE (TÜRKDED-3)

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU (*Kocaeli Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet Emin ULUDAĞ (*Düzce Üniversitesi*)

Prof. Dr. Necip Fazıl DURU (*Ordu Üniversitesi*)

Prof. Dr. Salim KÜÇÜK (*Ordu Üniversitesi*)

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Doç. Dr. Harika DURGUN (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi*)

Doç. Dr. Özlem NEMUTLU (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi*)

Doç. Dr. Sinan UYĞUR (*Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi*)

Doç. Dr. Serkan ÇAKMAK (*Atatürk Üniversitesi*)

Doç. Dr. Şerife AKPINAR (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)

Doç. Dr. Turgay KABAK (*Bayburt Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Fatma YILDIRMIŞ (*Gümüşhane Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan SOYDAŞ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Nihangül DAŞDAN (*Atatürk Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU (*Kafkas Üniversitesi*)

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

EDİTÖRDEN

Prof. Dr. İhsan SAFİ

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- DOÇ. DR. ÜMİT HUNUTLU – MERT YILDIRIM** 1-26
Köktürk ve Eski Uygur Yazılı Ürünlerinde Akrabalık Adları
Kindness Substantive in Kokturk and Old Uyghur Written Products
- ARŞ. GÖR SEHER ERENBAŞ PEHLİVAN** 27-46
Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tarım ve Hayvancılık Terminolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar
Studies Made in Turkey on Agriculture and Livestock Terminology Historical and Contemporary Turkish Dialects
- ARŞ. GÖR SEFACAN DOĞRU** 47-62
Türk Mitolojisinde Alkarısı ve Rize Yöresi Anlatılarına Yansımaları: Cazi Örneği
Alkarısı in Turkish Mythology and Its Reflections on Rize Region Narratives: The Example of Cazi
- CİHAN İNER** 63-91
Behcet Dede (Ahmet Behçet Akgüneş) ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Kayıtlı İki Defterde Yer Alan Şiirleri
Behcet Dede (Ahmet Behçet Akgüneş) and His Poems in The Two Books Registered at Istanbul University Rare Books Library
- GÖKHAN YÖRÜ** 92-108
Tiamat Romanındaki Karnavalesk Unsurlar
Carnavalesque Elements in The Novel of Tiamat

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

- ARŞ. GÖR. EMİNE GÜRBÜZ** 109-110
Hunutlu, Ümit (2022), Hoca Tahsin Efendi Aklâmü’l-Akvâm (Kavimlerin Yazı Sistemleri) İnceleme-Metin Günümüz Türkçesine Çeviri, Ankara: Akçağ Yay., ISBN: 978-605-342-764-3.
- ARŞ. GÖR. SALİHA TUNÇ** 111-114
Güzel, Ekrem (2022), Sanatçının Romanı: Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Sanat ve Sanatçı, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 336 S., Isbn: 978-605-196-923-7

EDİTÖR'den,

Kıymetli Okuyucular,

Bölümümüzün yayını olan Türk Dili ve Edebiyatı Dergimizin (TÜRKDED) 6. Sayısını çıkarmış bulunmaktayız. Dergimiz; Index Copernicus, İdealonline, CiteFactor, Eurasian Scientific Journal Index, Asos, Isam indeksleri tarafından taranan bir dergi olup makale süreçlerini Dergipark sistemi üzerinden tamamlamaktadır.

Bu sayıda edebiyatımızın farklı çalışma alanlarından 5 özgün araştırma ve inceleme makalesi; 2 kitap tanıtımı yazısına yer verilmiştir. Bu yazılar şunlardır:

Araştırma ve İnceleme Yazıları

Doç. Dr. Ümit HUNUTLU – Mert YILDIRIM “Köktürk ve Eski Uygur Yazılı Ürünlerinde Akrabalık Adları”,

Arş. Gör. Seher ERENBAŞ PEHLİVAN, “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tarım ve Hayvancılık Terminolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar”,

Arş. Gör. Sefacan DOĞRU, “Türk Mitolojisinde Alkarısı ve Rize Yöresi Anlatılarına Yansımaları: Cazi Örneği”,

Cihan İNER, “Behcet Dede (Ahmet Behçet Akgüneş) ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Kayıtlı İki Defterde Yer Alan Şiirleri”,

Gökhan YÖRÜ, “Tiamat Romanındaki Karnavalesk Unsurlar”,

Kitap Tanıtımları

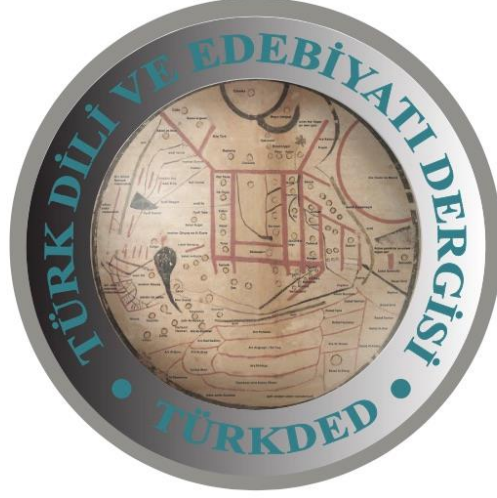
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ, “Hunutlu, Ümit (2022), Hoca Tahsin Efendi Aklâmü'l-Akvâm (Kavimlerin Yazı Sistemleri) İnceleme-Metin Günümüz Türkçesine Çeviri, Ankara: Akçağ Yay., ISBN: 978-605-342-764-3.”,

Arş. Gör. Saliha TUNÇ, “Güzel, Ekrem (2022), Sanatçının Romanı: Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Sanat ve Sanatçı, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 336 S., Isbn: 978-605-196-923-7”

Dergimize makaleleriyle ve inceleme yazısıyla katkı sağlayan bilim insanlarına ve hakem heyetine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Ayrıca dergimizin hazırlanmasında emeği geçen arkadaşlarımıza da teşekkür ediyoruz. Çalışmaların Türk Dili ve Edebiyatı sahasına faydalı olmasını diliyoruz.

Bir sonraki sayımızda buluşmak ümidiyle...

Prof. Dr. İhsan SAFİ

**KÖKTÜRK VE ESKİ UYGUR YAZILI ÜRÜNLERİNDE AKRABALIK
ADLARI**

**KINDNESS SUBSTANTIVE IN KOKTURK AND OLD UYGHUR WRITTEN
PRODUCTS**

Ümit HUNUTLU

Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı

*Assoc. Prof. Dr. Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, Old Turkish Major Science*

umit.hunutlu@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1410-1203>

Mert YILDIRIM

Uzman, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı

*Expert, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, Old Turkish Major Science*

<https://orcid.org/0000-0002-1657-9876>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran- June 2023 Rize

Makale Türü-Article Types: Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 27.04.2023

Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.06.2023

Sayfa-Pages: 1-26.

Atıf/Citation: Hunutlu, Ümit; Yıldırım, Mert (2023). “Köktürk ve Eski Uygur Yazılı Ürünlerinde Akrabalık Adları”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 1-26.

KÖKTÜRK VE ESKİ UYGUR YAZILI ÜRÜNLERİNDE AKRABALIK ADLARI

Ümit HUNUTLU*

Mert YILDIRIM**

Özet

Bu çalışma, Köktürk ve Uygur Türkçesinde aile ve akrabalık kavramlarının tasnifini, kullanım oranlarını ve değerlendirmelerini içermektedir. Bu bağlamda makalenin amacı, Köktürk ve Uygur Türkçesindeki aile ve akrabalık adlarının söz varlığını ortaya koyup istatistiksel değerlendirmelerde bulunmaktır. Tespit edilen kelimeler: “cinsiyet, anlam, köken, unvan ve yakınlık derecesi” yönünden incelenmiştir. Bu başlıklar, cinsiyet yönünden, “kadın”, “erkek” ve “genel”, anlam açısından, “tek akrabalık bağına karşıl原因 adlar” ve “birden çok akrabalık anlamı karşıl原因 adlar”, köken bakımından, “yabancı kökenli” ve “Türkçe kökenli”, yakınlık dereceleri yönünden, “kan hısımlığı” ve “evlilik yoluyla” alt başlıklarına ayrılmıştır. Köktürk ve Uygur Türkçesinde tespit edilen aile ve akrabalık adlarının kullanım şekilleri grafiklerle birlikte gösterilerek nicel yönden değerlendirilmiş ve böylelikle kavram alanı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi, aile, akraba, kavram.

KINDNESS SUBSTANTIVE IN KÖKTURK AND OLD UYGHUR WRITTEN PRODUCTS

Abstract

This study includes the classification, usage rates and evaluations of the concepts of family and kinship in Köktürk and Uyghur Turkish. In this context, the aim of the article is to reveal the vocabulary of family and kinship names in Köktürk and Uyghur Turkish and to make statistical evaluations. Identified words were examined in terms of “gender, meaning, origin, title and degree of affinity”. These titles are “female”, “male” and “general” in terms of gender, “names meeting a single kinship” and “names with multiple kinship meanings” in terms of origin, “foreign origin” and “Turkish origin” in terms of origin are divided into sub-headings of “blood kinship” and “by marriage” in terms of their degree of closeness. The usage patterns of family and kinship determined in Köktürk and Uyghur Turkish were evaluated quantitatively by showing them together with graphics and thus the concept area was revealed.

Keywords: Köktürk Turkish, Uyghur Turkish, family, kinship, concept.

Giriş

Sözcükler, belirli bir objeyi, terimi ya da kavramı açıklayan, bireyin iç ve dış dünyasını ortaya koyan kalıplardır. Bir toplumu anlayabilmenin yolu sözcüklerin kavram alanını tanımdan geçer. Belli bir kavram alanındaki zenginlik, toplumun o kavrama ne kadar önem verdiğini ortaya koyar. Aile kavram alanı ve onun etrafında şekillenen kültürel alt yapı, toplumsal bağların niteliğini yansıtmaktadır. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, silsile hâlinde birçok toplumsal

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı. Elmek: umit.hunutlu@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1410-1203>

** Uzman, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı. Elmek: m_5361@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1657-9876>

grubu etkiler ve şekillendirir. Hatta en üst kademedeki toplumsal grup olan devlet anlayışıyla, aile yapısı örtüşür. *Babanın* aile bireyleri üzerinde otoritesi, devleti yöneten hükümdarın halk üstündeki otoritesine benzer. Türk ailesinde *eşler* arasındaki münasebet ile devlette *kağan-hatun* arasındaki hukuksal münasebet hemen hemen aynıdır (Donuk, 1982: 147). Benzer şekilde Türk aile yapısı geleneğinde eski Türk siyasi yapılarını oluşturan bireylerin davranışlarını, toplum görüşünü, din ve adalet anlayışını bulmak mümkündür (Kafesoğlu, 1977: 202).

Eski Türklerde, aile yapısı kan akrabalığına dayanır. Ailede yönetici *babadır*. Ailede özel mülkiyet vardır. Birçok topluma kıyasla, “kadın” Türk toplumunda daha özgürdür. “Kadına” değer verilir, “kadın” ailenin *ana* unsuru sayılır. “Kadının” korunmasını amaçlayan leviratus¹ sistemi gibi uygulamalar kadının aile içindeki sahiplenilme fikriyle özdeşleşir (Donuk, 1982: 167-168).

Türkçe Sözlük'te aile, “1. (Toplum bilimi) Evlilik ve kan bağına dayanan, *karı, koca, çocuklar, kardeşler* arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik. 2. Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü. 3. Birlikte oturan hısımlar ve yakınların tümü. 4. (Halk ağzında) *Eş, karı*. 5. Aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü. 6. Temel niteliği bir olan dil, hayvan veya bitki topluluğu, familya.” şeklinde açıklanmaktadır.

Türkçe Sözlük'te akraba ise “1. (Hukuk) Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler. 2. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler. 3. (Mecaz) Biri, diğerinin doğurduğu sonuç veya olgular” şeklinde açıklanmaktadır. Akraba kelimesi, Arapça “karib (yakın)” kökünün çoğulu olan “akriba” sözcüğünden gelmektedir. Fakat Türkçede, çoğul manasında değil tekil anlamda kullanılmış ve akraba şeklinde yaygınlaşmıştır.

Türkçe, kavramları ifade etme ve betimleme konusunda çok zengin bir dildir. Bu zenginlik, Türkçedeki akrabalık adlarının çeşitliliğine de yansımıştır. Türkçede akrabalık adları diğer dillere kıyasla daha geniş bir sahaya sahiptir. Diğer dillerde bir kelime ile birden fazla akrabalık adı karşılırken Türkçede aile bireylerinde ayrıntılı adlandırmaya gidilmiştir (Emiroğlu, 2012: 1691). Bu adlandırmalar sadece aile içinde kullanılmamıştır. Aile ve akraba adları gündelik hayatta bir saygı ifadesi olarak unvan ismi olmuştur. *Amca, dayı, teyze, kardeş, abla vb.* hitaplar akraba olmayan bireyler arasında da tercih edilmiştir. Bu durum, sosyal ve kültürel bir temele dayanmaktadır. Türk kültüründe büyüklere adlarıyla hitap etmemek ve isimleri *hanım, bey* gibi unvanlarla veya *amca, teyze* gibi bir akrabalık adıyla kullanmak bir gelenektir (Karahana, 2009: 17-24). Aileden akrabalığa doğru genişleyen toplumsal yelpazede akraba isimleri toplumsal bağ güçlendirecek tarzda kullanılır.

Konu Alanıyla İlgili Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Türk dilinde aile ve akraba adları üzerine yapılan ve alana katkı sağlayan bazı çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz:

Tekin, 1960'ta “Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında” adlı makalesinde başlıktaki kelimeler üzerine bir inceleme yapmış ve bu kelimelerin etimolojisi üzerinde durmuştur.

¹ Latince kökenli bu sözcüktür, dul kadının ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi ya da evlendirilmesi anlamında kullanılmaktadır (Yüksel, 2010: 2029).

Donuk, 1982’de çeşitli topluluklarda ve eski Türklerde aile konusunu incelemiş ve bu çalışmasında Türk aile yapısını diğer milletlerin aile yapısıyla mukayese etmiştir. Konuya tarihî açıdan yaklaşan Donuk, Türk aile yapısının özelliklerini sekiz maddede özetlemiştir.

Tülücü, 1982’de hazırladığı çalışmasında, *Divanü Lûgat’it-Türk’te* “kadın” için kullanılan sözleri derlemiştir. Benzer bir çalışma 2011’de Özdarıcı tarafından “*Dîvânü Lûgat-it-Türk’te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar*” başlığıyla tekrar ele alınmıştır. Bu çalışmalarda kadın kavramı aileden bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Li, 1999’da “Türk Dillerinde Akrabalık Adları” adlı doktora tezinde ayrıntılı şekilde aile ve akrabalık adlarını incelemiştir. Ağırlıklı olarak akraba adlarının lehçe karşılıkları üzerinde durmuştur. Bu çalışmada, kelimelerin Eski Türkçe karşılıkları da incelenmiştir. Gruplandırma akrabalık dereceleri esas alınmıştır. Li, Eski Türkçedeki aile ve akraba adlarını ortaya koymakla beraber bunların sıklık dereceleri üzerinde durmamıştır.

Emiroğlu, 2012’de *Türkçe Sözlük*’teki akrabalık adlarını tasnif etmiştir. Bu çalışmada, Güncel Türkçe Sözlük’te yer alan 150 kadar akrabalık ismi tespit edilmiştir. Bu sözcükler; eş anlamlılık, yaşa bağlı büyüklük küçüklük, cinsiyet, akrabaların birbirine yakınlık dereceleri, öz-üvey olma durumu, kültürel yaklaşma ve geleneklere göre, “kadına” ve “erkeğe” göre “baba”, “anne” ve “kardeşler” tarafından oluşmasına göre, medeni duruma göre, birden fazla akrabalık adını karşılama durumuna göre, çokluk ve teklik anlamıyla kullanımına göre, yapısına göre ve Türkçe, yabancı, karışık kökenli olma durumuna göre sınıflandırılmıştır (2012: 1691).

Useev, 2012’de “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamlarına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı” adlı makalesinde “kadın” kavramını ifade eden belli kelimeleri anlamsal yönden incelemiş ve gerekli yerlerde bu kelimelerin etimolojileri hakkında bilgi vermiştir.

Tokyürek, 2013’te “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi” üzerine inceleme yapmıştır. Aile ve akrabalık kavramlarını bütün olarak ele almayı kadın kavramını ifade eden isimleri toplumsal hiyerarşiyi esas alarak incelemiştir.

Yavuz, 2013’te hazırladığı “Divanü Lûgati’t Türk’teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Karşılıkları” adlı makalede *Divanü Lûgati’t-Türk’teki* akraba adlarını Türkiye Türkçesi ağızlarındaki karşılıklarıyla mukayese etmiştir.

Mandaloğlu, 2022’de “Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı” adlı çalışmasında Donuk gibi konuya Genel Türk Tarihi açısından yaklaşmıştır. Donuk’tan farklı olarak eski Türklerde aile hukuku üzerinde durmuştur.

Bütün bu çalışmalar, Türk dilinde aile ve akraba kavramını belli yönleriyle inceleyen önemli eserlerdir. Ancak bugüne kadar Köktürk ve Uygur Türkçesinde aile ve akrabalık kavramlarına özgü bir tasnif yapılmamıştır. Aile ve akraba isimleri kullanım oranları üzerinde durulmamıştır. Bu bağlamda makalenin amacı, Köktürk ve Uygur Türkçesindeki aile ve akrabalık adlarının söz varlığını ortaya koyup istatistiksel değerlendirmelerde bulunmaktır. Tespit edilen kelimeler: “cinsiyet, anlam, köken, unvan ve yakınlık derecesi” yönünden incelenmiştir. Köktürk ve Uygur Türkçesinde tespit edilen aile ve akrabalık adları nicel yönden değerlendirilmiş ve kavram alanı ortaya konulmuştur.

Araştırma Yöntemi

Köktürk ve Uygur Türkçesindeki eserler taranarak aile ve akraba kavramlarıyla ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Dönem eserlerinde tespit edilen aile ve akraba adları, “cinsiyet, anlam,

köken, unvan ve yakınlık derecesi” bakımından 5 başlıkta tasnif edilerek kullanım oranları ortaya konmuş ve grafikler üzerinden değerlendirilmelerde bulunulmuştur.²

Araştırma dönemine ait; *Köktürk Yazıtları, Uygur Bitigleri, Yenisey Yazıtları, Irk Bitig, Altun Yaruk, Aç Bars Hikâyesi, Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikâyesi, Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri, Huastuanift, Kuansı İm Pular, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi* adlı eserler taranmıştır.

Örnekler sunulurken taranan eserlerin sayfa numarası aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

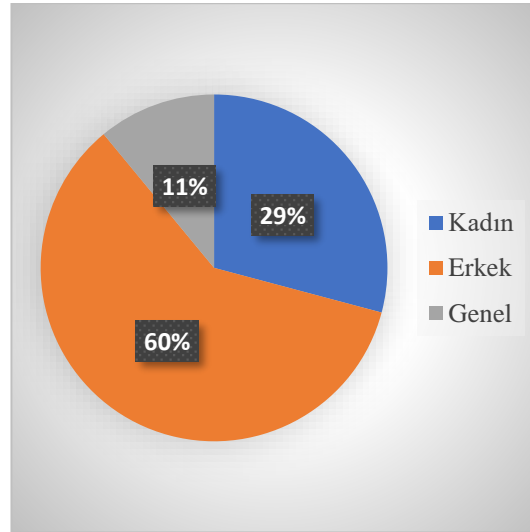
“Bir **kız** sekiz **urı oğlun** tutdum/ Bir **kız** (ve) sekiz **oğlunu** ele geçirdim” (Ş-UB, 2018: 63).

“**Yorçı** dıntarlar birle yazınsar/ **Kayınbiraderi** ve rahipler ile günah işleseler” (M, 2019: 155).

Tablolarda tespit edilen sözcükler alfabetik sırayla verilmiştir. Bu kelimeler hakkındaki bilgiler, ilk başlık altındaki sınıflandırmalarda sunulmuştur. Grafiklerde ise, rastlanılan kelimelerin kullanım sıklığı esas alınarak oranları gösterilmiştir.

1. Cinsiyet Bakımından Akrabalık Adları

Kelimeler, cinsiyet bakımından tasnif edilirken kadın ve erkek başlıklarının dışında akraba, soy vb. genel bir aile ya da akraba kavramını karşılayan sözcüklerin varlığından dolayı gruplandırmada “kadın”, “erkek” ve “genel kullanım” başlıkları oluşturulmuştur.

Şekil 1: Cinsiyet Bakımından Akrabalık Adları

Şekil 1’de de görüldüğü üzere Köktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde cinsiyet bakımından “erkekler” ilişkin aile ve akrabalık adları kadınlara kıyasla daha çoktur. Bunda metin yazarlarının “erkek” olması, metin içeriğinde anlatılan olaylar veya kurgu etkilidir. Ayrıca sosyal yaşamda “erkeğin” soyun devamını sağlaması; devlet yönetiminde, savaşlarda ve toplumsal sorunlarda etkin rol oynaması da göz ardı edilmemelidir.

² Yong Song Li’nin “Türk Dillerinde Akrabalık Adları” ve Clauson’un “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish” incelemeye esas alınan kaynaklardır.

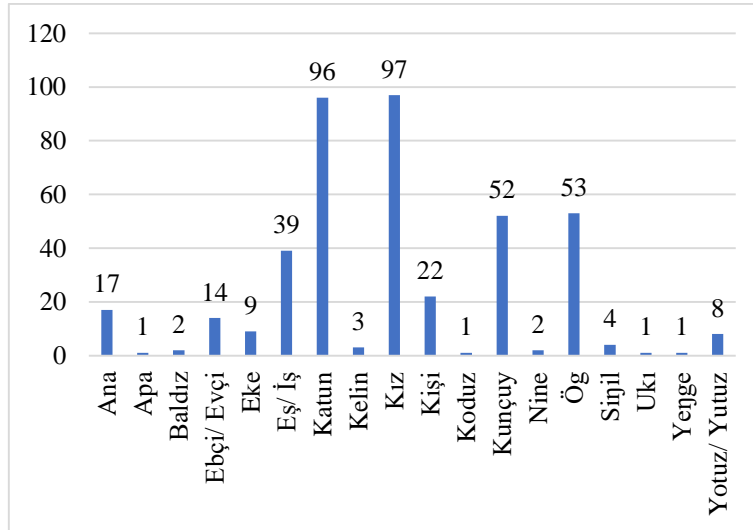
Eserlerde “kadınla” ilgili kelimelerin daha az kullanılması sadece toplumsal bir statü olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim yazıtlarda “kadını” belirten kavramlar, söz dizimsel sıra bakımından “erkeklerle” ilgili adlardan önce yazılmıştır: “Bir **kız** sekiz **urı oğlun** tutdum/ Bir **kız** (ve) sekiz **oğlunu** ele geçirdim” (Ş-UB, 2018: 63), “Esiz elim-e **kunçuyum-a oğlanım-a** bodunum-a esizim-e / Ne yazık! Devletim, **zevcelerim, oğullarım** halkım” (E-1, 2016: 58). Bengü taşlarda, yazıt sahibi yakınlarına verdiği değeri bunların ismini sıralarken göstermektedir. Bu sıralamada “kadınlar” başta gelmektedir. Ayrıca yazıtlarda, aile ve akraba adları içerisinde en çok “eş” anlamlarına gelen kelimeler tercih edilir. Kormuşin, bu durumun ilk eşin, oğullarının meşru mirasçısı olarak belirtilmek istenmesinden kaynaklandığını düşünmektedir (2008: 244). Useev ise, Kormuşin’in görüşünün tersine yazıtlarda hiçbir şekilde iki ya da ikiden çok eşlilik durumuna rastlanılmadığını ve böyle bir durumun gerçek olması hâlinde fazladan bir kelimenin kullanılması gerektiğini söylemektedir (2012: 60).

1.1. Kadın

İncelenen eserlerde toplamda 18 farklı ad tespit edilmiştir:

Tablo 1: Kadın Cinsiyetini Karşılıyan Akrabalık Adları- 1

Ana (Anne)	Ebçi/ Evçi (Eş, hanım)	Çatun (Hatun, eş)	Kişi (Eş, hanım)	Nine (Büyükanne)	Ukı (Büyükanne)
Apa (Abla)	Eke (Abla)	Kelin (Gelin)	Çoduz (Eş, hanım)	Ög (Anne)	Yeñge (Yenge)
Baldız (Hanımın kız kardeşi)	Eş/ İş (Eş, kadın)	Çız (Kız çocuk)	Çunçuy (Eş, hanım)	Siñil (Kız kardeş)	Yotuz/ Yutuz (Eş, hanım)

Şekil 2: Kadın Cinsiyetini Karşılıyan Akrabalık Adları- 2

Şekil 2’de, *katun*, *kız*, *kuñcu* ve *ög* sözcüklerinin diğer kelimelere göre daha çok tercih edildiği görülmektedir. *Katun* ve *kuñcu* sözcüklerinin eş ya da *kadın* manasının yanında unvan olarak kullanılması bu kelimelerin sıkça tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Baldız sözcüğü, bütün Türk lehçelerinde herhangi bir ses değişimine uğramadan “baldız” olarak kullanılmasına karşın Çuvaşçada “pultar” şeklindedir. Bunun nedeni, Çuvaşçada “z-r” değişiminin kural olmasıdır (Eren, 1999: 36). Clauson, *baldız* kelimesinin “genç kız kardeş” anlamının dışında “kayınbirader” manasında da kullanıldığını belirtmektedir (1972: 334). Ayrıca bu kelimeye, taranılan eserler içerisinde yalnızca *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*’nde rastlanmıştır.

Ebçi/ evçi sözcüğü, “kadının” sosyal hayattaki esas görevini yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir. Etimolojisi “eb/ ev (isim unsuru) /+çi/ (meslek yapma eki, isimden isim yapım eki)” şeklinde olan kelime, “ev işleriyle uğraşan” anlamındadır. Useev (2012: 61)’e göre, “kadınlar”, *ebçi* sözcüğüyle adlandırıldığına göre eski Türk toplumunda aile anlayışında kadınlar evde oturan ya da ev yapan birey olarak düşünülmüş ve bu özelliğine göre de isimlendirilmiştir.

Eke, “(birisine göre) kendisinden yaşça büyük ve babasından yaşça küçük olan yakın kadın akraba”, “yaşça küçük hala” ve “abla” anlamlarındadır. *Orhun Abidelerinde* ve Uygur Türkçesinde “abla” manasında kullanılmıştır (Li, 1999: 173).

Katun, hükümdar *eşi* anlamında kullanılan bir unvandır (Gömeç, 2000: 938). Köktürkçe eserlerde *katun*, *kağan* gibi gücünü gökten alır. Tanrı tarafından yollandığına inanılır ve bu sebeple ona kutsiyet atfedilir. Uygur Türkçesi eserlerinde “hükümdar eşi” yanında “tanrıça” anlamında da kullanılmaktadır (Tokyürek, 2013: 121-122).

Kelin sözcüğünün “kel-” fiilinden geldiği düşünülmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde “keleş” şekli de bulunmaktadır (Eren, 1999: 152).

Kız sözcüğü, eserlerde en çok rağbet gören ikinci sözcüktür. Yazıtların dikilmiş olduğu tarihlerde diğer toplumların “kadına” bakış açısı karşısında Türk toplumlarının ona verdiği değeri bu kelimeyle görebiliriz. *Kız* ve *kızlık* kelimeleri “değerli, nadir bulunan” anlamlarını taşır.

Kişi kelimesi, hem *eş*, *kadın* hem de cinsiyet ayırt etmeksizin insan anlamlarında kullanılmıştır. “İkin ara *kişi oğlu* kılınmış / İki arasında *insanoğlu* kılınmış” (KTD, 2015: 40), “Külüg Tutuk işim *kişi* kıldı/ Külüg Tutuk (beni) *eş* kıldı” (E-6, 2016: 66). Sözcüğün günümüz ağızlarında eşlerden her biri manasında olması; Eski Türklerde kadının ve erkeğin farklı görülmediğini, iki kelimenin de aynı düzeydeki bireyler için kullanıldığını göstermektedir. Bu kelime cinsiyet kategorisi bulunmamaktadır (Useev, 2012: 63).

Koduz, savaş zamanında *eşleri* ölen “kadınları” anlatmakta kullanılan bir sözcüktür. Şine-Us yazıtında, “Yılkısin barımın *kızın koduzın* kelürtüm/ Sürüsünü, malını, *kızlarını, hanımlarını alıp* getirdim (Ölmez, 2013: 269)” cümlesinde *koduz*, savaşta esir alınan “kadın” için kullanılmıştır. *Koduz*, savaş sonrasında elde edilen değerli bir ganimet olarak görülmektedir (Klyashtorny- Sultanov, 2004: 157-159; Tokyürek, 2013: 126). Runik harfli iki yazıtta tespit edilen bu kelimeye Kaşgarlı *dul* anlamını vermektedir. Aydın, bu kelimeyi “kağanın hatunu dışındaki eş(ler)i” olarak anlamlandırmanın daha doğru olacağını belirtmektedir (2020: 133).

Kunçuy kelimesi, hem *eş*, *zevce* hem de *kız kardeş* anlamlarında kullanılmıştır. Kelime Çince “gong zhu”dan gelir (Ölmez, 1999: 59-65). Nitekim Tokyürek, *Bilge Kağan’da* geçen “siñilim *kunçuyuğ* bértimiz” (BKD, 2015: 72) ifadesinde *prences*; E-7 yazıtında “*kuçyda kunçuyum* özde oğlumka ardıldım” (E-7, 2016: 67) tabirinde *eş*, *zevce* manasında bulunduğunu örneklerle göstermektedir (2013: 123). *Kişi* kelimesinin hangi unvana veya dereceye ait olduğu

konusu Runik metinlerinde anlaşılammaktadır. Ancak Uygur Türkçesi eserlerinde *ķunçuy* ile *ķiři* kelimelerinin aynı değerde kullanıldığı düşünmektedir. *ķiři*, hükümdar eşlerinden daha çok, *ķunçuy* kelimesi gibi, bey hanımlarına söylenen bir unvandır. *ķiři* sözcüğü *ķunçuy* ile birlikte kullanıldığı gibi, aynı “kadın” için hem *ķunçuy* hem de *ķiři* unvanı da kullanılmıştır. *ķiřinin* daha aşağı düzeyde, belki de bir memur *eşi*, olduğunu düşünmektedir (Tokyürek, 2013: 125).

Nine; şekil bakımından çocuk diline ait görülmektedir. Bu sözcük, günümüz Türk lehçelerinde hem “anne” hem “nine” anlamlarında kullanılmaktadır (Li, 1999: 101).

Ög sözcüğü, Eski Türkçenin yalnızca Köktürk ve Uygur Türkçesi dönemlerinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi ve devamında arkaik bir sözcük hâline gelmiştir. Günümüz Türkçesinde “ögsüz > öksüz” ses değişimine uğrayarak “annesiz” anlamında yaşamaya devam etmiştir.

Siñil sözcüğünün “küçük kız kardeş” şeklinde anlamsal karşılığı bulunmaktadır (Clason, 1972: 839).

Yenge sözcüğü yalnızca *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri* 'nde tespit edilmiştir. Uygur Türkçesi metinlerinde *yenge* ve *yenge* şekillerine rastlanmıştır (Li, 1999: 273).

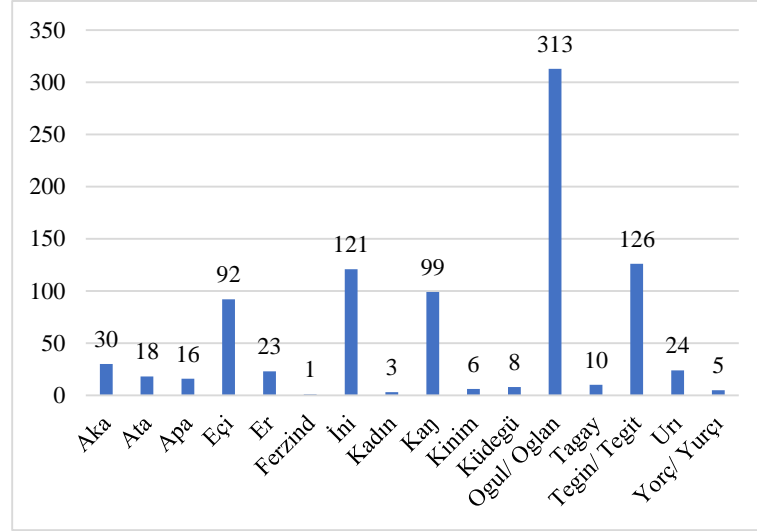
Yotuz kelimesinin hem *eşi* hem de genel olarak “kadın” cinsini temsil ettiği düşünülmemtedir (Tokyürek, 2013: 126).

1.2. Erkek

İncelenen metinlerde erkek cinsiyetini karşılayan 16 adet sözcük tespit edilmiştir.

Tablo 2: *Erkek Cinsiyetini Karşılayan Akrabalık Adları- 1*

Aķa (Aķabey)	Er (Eşi)	ķaņ (Baba)	Tağay (Amca, dayı)
Ata (Baba, dede)	Ferzind (Erkek çocuk)	Kinim (Kayınbirader)	Tegin/ Tegit (Erkek çocuk)
Apa (Dede)	İni (Erkek kardeş)	Küdegü (Damat)	Urı (Erkek çocuk)
Eçi (Aķabey, amca)	ķadın (Kayınpeder)	Oğul/ Oğlan (Erkek çocuk)	Yorç/ Yurçı (Kayınbirader)

Şekil 3: Erkek Cinsiyetini Karşılıyan Akrabalık Adları- 2

Şekil 3'te tercih edilme oranları açısından ilk 3 ad, *kañ*, *oğul/ oğlan*, *tegin/ tegit*dir. Bu sözcükler soy tanıtılırken veya kişinin yiğitlikleri sıralanırken sıklıkla kullanılmıştır. *Küdegü*, *yorç*, *kinim* gibi az rastlanılan adlar, evlilik yoluyla oluşan akraba kavramlarıdır.

Aka sözcüğüne, taranılan eserler içerisinde sadece *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri'nde* rastlanmıştır. Li, *aka* kelimesinin Moğolcadan geldiğini düşünmektedir. Ayrıca sözcüğün aslen geç Uygurca dönemine ait olduğunu ifade etmektedir (1999: 148). Ancak kelimenin Türk topluluklarındaki yaygın kullanımı bu görüşü desteklememektedir.³

Apa, akrabalık adı olmasının yanında hem askerî hem de idari unvanlarda kullanılan bir kavramdır (Gömeç, 2000: 930). Köktürk ve Uygur Türkçesinde, “*Apa* Tarkan, İnançu *Apa* Yargan Tarkan” vb. birleşik isim gruplarında örneklerine rastlanılmaktadır.

Ata kelimesi, ilk olarak Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. *Kañ* sözcüğü zamanla yerini *ata* kelimesine bırakmıştır (Li, 1999: 109).

Eçi kelimesi, “amca” ve “ağabey” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcük ilk olarak *amca* manasını kaybetmiş, Orta Çağ'da “ağabey” anlamında olan *aka* kelimesine yerini bırakmıştır (Clason, 1972: 20).

Er kelimesinin “insan, kişi” anlamının yanında sadece “erkek kişi” manası mevcuttur. Sonraki dönemlerde “erkek, savaşı, koca” manalarında da kullanılmaya başlanmıştır (Li, 1999: 228).

Ferzind sözcüğü Farsça kökenli olmakla birlikte “erkek çocuk” anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeye yalnızca Uygur Türkçesinde *Huastuanift'te* rastlanmıştır.⁴

İni sözcüğü, *Tonyukuk* yazıtında “*İni* İl Kağan” şeklinde geçmektedir. Bu unvan, sonradan ihdas edilmiştir (Gömeç, 2000: 937).

³ Türkiye Türkçesi: ağa | Azerbaycan Türkçesi: ağa | Başkurt Türkçesi: il ağahı | Kazak Türkçesi: iye iye | Kırgız Türkçesi: kocoyun ë | Özbek Türkçesi: ağa hocäyin cänab | Tatar Türkçesi: il ağası | Türkmen Türkçesi: hocayın | Uygur Türkçesi: aka.

⁴ Li, *ferzind* sözcüğünün ilk kez Çağatayca metinlerinde rastlandığını ifade etmiştir. Ancak, ilk olarak Uygur Türkçesinde yazılmış olan *Huastuanift* eserinde tespit edilmiştir. Bkz. (1999: 194-195).

Kaŋ sözcüğü hem Köktürk hem de Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesinde isimden isim yapım ekini alarak *kaŋdaş* şeklinde kullanımını sürdürmüştür (Li, 1999: 115).

Küdegü sözcüğü, “küde- (evlenmek)” fiiline “-gÜ” eki getirilerek oluşmuştur (Li, 1999: 307).

Oğul/ oğlan sözcüğü, incelemede en çok karşılaşılan kelimedir. *Oğul* isim unsuruna “+(A)n” çokluk eki getirilerek oluşan *oğlan*, günümüzde teklik anlam bildiren bir sözcük olarak kullanılmaktadır. *Oğlan* kelimesinin ilerleyen yüzyıllarda hizmetçi veya asker manalarına da rastlanmıştır (Clauson, 1972: 83-84).

Tagay kelimesine yalnızca *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri’nde* rastlanılmıştır. Bu sözcük, “dayı” anlamında kullanılmış olup *tay ata*, *tay ene*, *teyze* gibi birleşikleri yapılmıştır (Li, 1999: 132).

Tegin/ tegit sözcüğünün “erkek çocuk” manasının yanında unvan olarak “prens” şeklinde özel anlamı da bulunmaktadır. Unvan biçiminde kullanımı ilerleyen zamanlarda önemini kaybederek daha sınırlı anlamlarda varlığını devam ettirmesine karşın Moğol istilasından sonra arkaik sözcük hâlini almıştır (Clauson, 1972: 483).

Urı kelimesi, Karahanlı Türkçesinden sonra arkaik sözcük niteliği kazanmıştır (Li, 1999: 201).

Yorç/ yurç kelimesinin “büyük erkek kardeş” şeklinde anlamsal karşılığı bulunmaktadır (Clauson, 1972: 958).

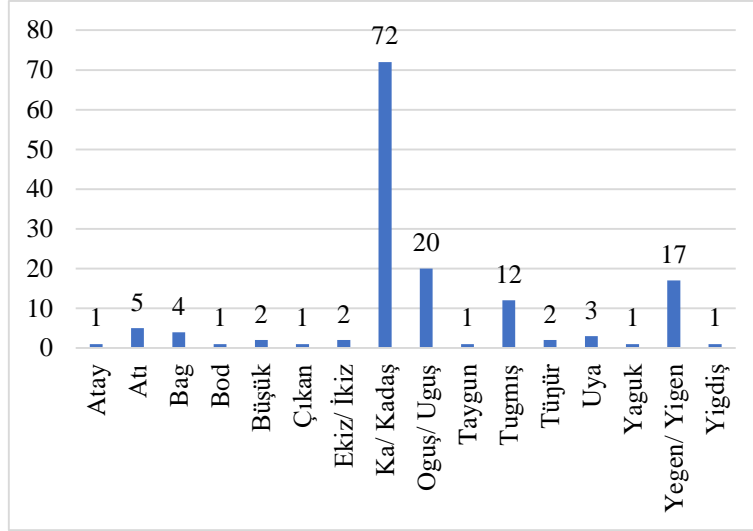
Tegin/ tegit; *oğul/ oğlan* sözcüğünden sonra en çok kullanım sıklığına sahip kelimedir. *Tegin/ tegit* sözcüğünün *oğul/ oğlan* kelimesiyle yakın anlamlı olmasına rağmen unvan bildirme görevi bu oranı düşürmektedir.

1.3. Genel

İncelenen eserlerde cinsiyet belirtmeyen toplam 16 adet aile ve akrabalık adı tespit edilmiştir. Bunlardan 7 tanesi genel akrabalık topluluk adıdır. Bu adlar; “bağ (akraba), bod (aile, soy), büyük (akraba), ka/ kadaş (akraba), oğuş/ uğuş (akraba, soy), uya (akraba), yağuk (akraba)” şeklinde sıralanmaktadır. Aile, akraba, soy karşılıklarında kullanılan bu kelimeler anlamsal nüanslara sahiptir.

Tablo 3: Cinsiyet Belirtmeyen Akrabalık Adları- 1

Atay (Çocuk)	Büyük (Akraba)	Oğuş/ Uğuş (Akraba, soy)	Uya (Akraba)
Atı (Yeğen)	Çıkan (Yeğen)	Taygun (Torun, çocuk)	Yağuk (Akraba)
Bağ (Akraba)	Ekiz/ İkiz (İkiz çocuklar)	Tuğmuş (Çocuk, öz akraba)	Yegen/ Yigen (Yeğen)
Bod (Aile, soy)	Ka/ Kadaş (Akraba)	Tünür (Dünür)	Yıgdiş (Üvey kardeş)

Şekil 4: Cinsiyet Belirtmeyen Akrabalık Adları- 1

Şekil 4’te görüldüğü üzere metinlerde en çok rağbet gören kelimeler *ka/ kadaş*, *oğuş/ uğuş* ve *yegen/ yigen* olmuştur.

Büşük kelimesi hem Köktürk hem de Uygur Türkçesinde akraba manasında kullanılmıştır. Uygur Türkçesindeki eserlerde *tüñür* sözcüğü ile birlikte kullanılır. *Bişük*, kelimenin yuvarlaklaşmaya uğramamış olan eski şeklidir (Tekin, 1988: 64).

Çıkan sözcüğü “kişinin teyzesinin ya da halasının oğlu” manasında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 409). Bu kelimeye sadece *Kül Tigin* yazıtında rastlanmıştır.

Ka/ kadaş sözcüğü ilk olarak Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. *Ka*, Çince “jia (aile, ev)” kökünden gelmektedir (Clauson, 1972: 578) ve ilerleyen dönemlerde “+dAş” isimden isim yapım eki getirilerek *kadaş* şeklinde kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 160).

Oğuş/ uğuş kelimesine hem Köktürk hem de Uygur Türkçesinde rastlanılmıştır. Bu sözcük, “kabile, soy” anlamında kullanılmıştır.

Taygun, torun ve çocuk manalarının dışında idari bir unvan olarak meclis üyeleri için kullanılmıştır (Gömeç, 2000: 943).

Tuğmuş sözcüğü (öz akraba), *tuğ-* fiil kökünden türeyerek *tuğgan*, *tuğduk*, *tuğma* türevleriyle birlikte isim yapısında kullanılmıştır (Li, 1999: 50-51). Ayrıca bu kelimeye yalnızca *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*’nde rastlanmıştır.

Uya kelimesinin tam olarak anlamı belli değildir. Bağlamlara göre “öz kardeş” ve “kan akrabası” manalarında kullanılmıştır (Li, 1999: 163).

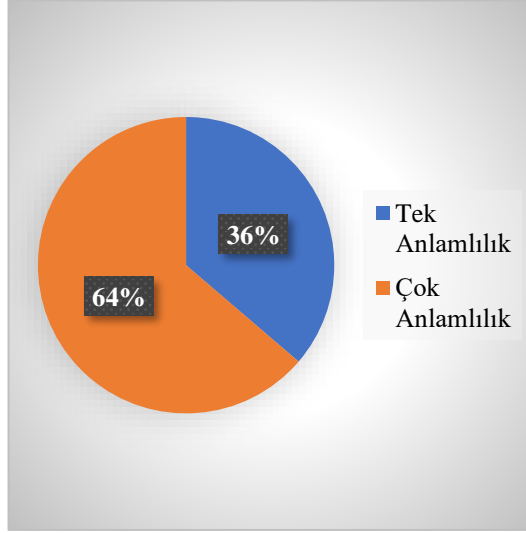
Yağuk kelimesine, yalnızca *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*’nde rastlanılmıştır. Ayrıca bu sözcük, yaklaşmak anlamındaki *yağu-* fiil kökünden türeyerek hem isim hem de sıfat görevinde kullanılmıştır (Li, 1999: 58).

Yegen/ yigen sözcüğü, ilk kez Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. Bu kelime, Eski Türkçede “erkek yeğen, erkek torun” manalarında kullanılmasına rağmen günümüzde “bir kimseye göre amca, teyze vb. kişilerin çocuğu” anlamında olmasından dolayı cinsiyet yönünden genel başlığı altında incelenmiştir.

Yigdiş kelimesine, taranılan eserler içerisinde yalnızca *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*'nde rastlanılmıştır.

2. Anlam Yönünden Akrabalık Adları

Akraba adları mana açısından, tek anlamlılık ve çok anlamlılık olmak üzere iki ayrı kategoride incelenmiştir.

Şekil 5: *Anlam Yönünden Akrabalık Adları- 1*

Şekil 5'te de görüldüğü üzere, çok anlamlı kelimeler, tek anlamlılara göre daha çok tercih edilmiştir. Çok anlamlılık, bir dilin gelişmişliğinin ve işlenmişliğinin kanıtıdır. Dillerin söz varlığındaki çok manalı sözcükler lisanların zenginliğini gösterir. Bir dilin söz varlığının zenginliği yalnızca sözcük sayısının çokluğuyla ölçülmez; kelimelerin mana genişliği, farklı mecaz anlamlarda kullanıma olanağının genişliğiyle ölçülür (Ahanov, 1993: 106). Çok anlamlılık, dilin eskiliğini göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Nitekim çok anlamlılık bir lisanın eskiliğini, kökenini, başlangıcını saptamada büyük rol oynar. Kelimeler, çok anlamlı duruma gelinceye kadar uzun bir zaman geçirmiş, belli mana gelişmelerini geride bırakmıştır. Eski Türkçe eserlerinde rastlanılan çok anlamlılık bu nedenle, Türk dilinin bu metinlerden çok daha eskilere götürebildiğinin kanıtıdır (Aksan, 1999: 124; Gencan, 1971; 423).

Kaybolan, zayıflayan veya önemsizleşen bilgi, yerini ve dolayısıyla adını daha önemli komşu bilgilerin adına bırakır. Bilgilendirme arttıkça yeni komşu bilgiler oluşur ve bunlar oluşur oluşmaz farklı kaynaklardan seçilen işaretlerle adlandırılır. Bu nedenle toplumların bilgilenmelerinin zengin olduğu konularla ilgili sözcükler, çok anlamlı kelimelerdir (Karaağaç, 2009: 68; 1969: 17). Aile ve akraba adları, Türk toplum yapısının bilgi yükünün zengin olduğu bir kavram alanıdır. Bu alandaki adlandırmalarda anlamsal zenginlik kaçınılmazdır. Bilgilenmedeki hızlanma, dilde çok anlamlılık denilen mana olayının gerçekleşmesinde etkilidir (Aksan, 1996: 65; Üçok, 1947: 70). Türk toplumunun diğer milletlerle diyalogu bu kavram alanını daha da zenginleştirmiştir.

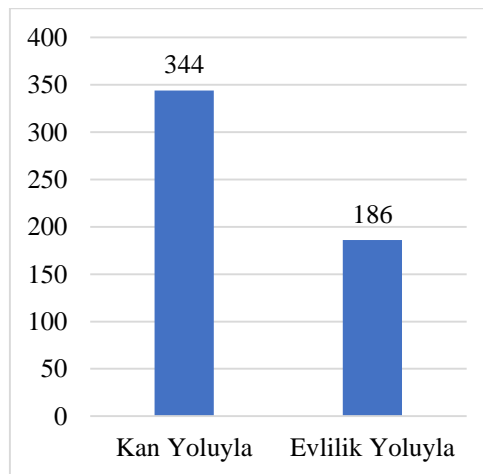
Çok anlamlı kelimeler, tek manalılarla kıyasla daha sık kullanım oranına sahiptir. Mana bakımından zengin olan kelimeler, sahip olduğu anlama göre farklı bağlamlarda kullanılır. Tek manalı kelimeler ise sadece kendi anlamıyla ilgili yerde geçmektedir (Günay, 2007: 195).

2.1. Tek Akrabalık Bağını Karşıllayan Adlar

Aile ve akrabalık ifade eden bazı adlar sadece bir akrabalık bağını karşılamaktadır. Örneğin *ög* kelimesi birden fazla anlama sahiptir, ancak aile adı olarak sadece “anne” manasını taşımaktadır. Bu ölçüte göre yapılan sınıflandırmada toplamda 26 adet sözcük tespit edilmiştir.

Tablo 4: Tek Anlam Yönünden Akrabalık Adları

Atay (Çocuk)	Koduz (Eş, hanım)
Bağ (Kan yoluyla akraba)	Küdegü (Damat)
Baldız (Hanımın kız kardeşi)	Oğuş/ Uğuş (Kan yoluyla akraba)
Bod (Aile, soy)	Ög (Anne)
Ebçi/ Evçi (Eş, hanım)	Tegin/ Tegit (Erkek çocuk)
Ekiz/ İkiz (İkiz çocuk)	Tuğmuş (Çocuk)
Er (Eş, koca)	Tünür (Dünür)
Ferzind (Erkek çocuk)	Ukı (Büyükanne)
Kağ (Baba)	Urı (Erkek çocuk)
Katun (Eş, hanım)	Yağuk (Akraba)
Kelin (Gelin)	Yeenge (Yenge)
Kinim (Kayın)	Yigdiş (Üvey kardeş)
Kişi (Eş, hanım)	Yotuz/ Yutuz (Eş, hanım)

Şekil 6: Oluşum Açısından Tek Anlamlı Akrabalık Adları

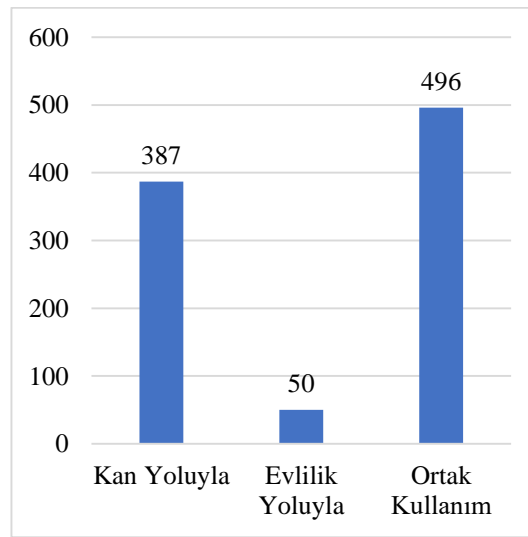
Şekil 6’da görüldüğü üzere tek anlamlılık açısından kan bağıyla oluşan aile ve akraba kavramları, evlilik yoluyla meydana gelenlere göre daha çok tercih edilmiştir. Ayrıca taranılan eserlerde, tek anlamlılık gösteren “*ebçi/ evçi, ferzind, kişi, küdegü, ukı*” gibi kelimeler diğerlerine oranla daha az kullanılmıştır.

2.2. Birden Çok Akrabalık Anlamı Karşılıyan Adlar

Aile ve akrabalık ifade eden bazı adlar metinlerde birden fazla akrabalık bağı karşılamaktadır. Örneğin, *eçi* kelimesi *amca, ağabeyi, dayı* anlamlarında kullanılmıştır. Bu tarz kullanımlar toplamda 24 adet adda tespit edilmiştir.

Tablo 5: Birden Çok Akrabalık Anlamı Karşılıyan Akrabalık Adları

Ağa (Ağabey, baba)	Ka/ Kadaş (Akraba, erkek kardeş)
Ana (Anne, nine)	Qadın (Kayınpeder, kayınbirader)
Apa (Abla, baldız)	Qız (Baldız, kız çocuk)
Apa (Amca, dayı, baba)	Qunçuy (Eş, kız kardeş)
Ata (Baba, dede, kayınpeder)	Nine (Anne, büyükanne)
Atı (Yeğen, torun)	Oğul/ Oğlan (Erkek çocuk, kayın birader)
Büşük (Kan ve evlilik yoluyla akraba)	Siñil (Kız kardeş, baldız)
Çıkan (Kuzen, yeğen)	Tagay (Amca, dayı)
Eçi (Amca, abi, dayı)	Taygun (Çocuk, torun)
Eke (Abla, kız kardeş, görümce)	Yegen/ Yigen (Yeğen, torun)
Eş/ İş (Hanım, dost)	Yorç/ Yurçı (Kayınbirader, baldız)
İni (Kardeş, kuzen)	Uya (Akraba, erkek kardeş, kız kardeş)

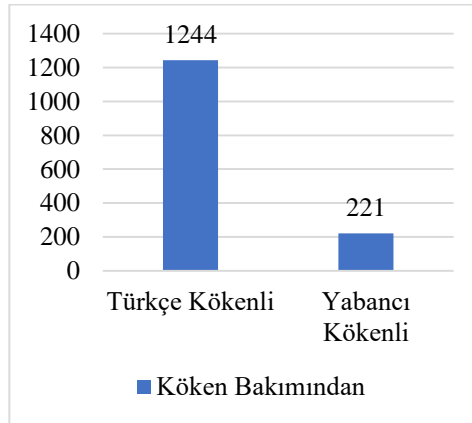
Şekil 7: Oluşum Açısından Çok Anlamlı Akrabalık Adları

Şekil 7’de de görüldüğü üzere ortak kullanıma sahip akraba adlarında birden çok anlam daha fazladır. Çok anlamlı akraba isimleri Köktürk ve Uygur Türkçesinde sadece kullanım oranları açısından değil, ad çeşitliliği bakımından da sayıca fazladır. “Hem eş seslilik hem de çok anlamlılık birebir karşılamaya engel olmaları ve dolayısıyla birer iletişim kusuru olmalarına karşın özellikle eski dönemlerin edebiyatlarında çokça rağbet görmüşlerdir. Dilin eş sesli ve çok manalı yapılarını kullanmayı bir yetenek olarak kabul etmişlerdir.” (Karaağaç, 2009: 66- 67). Çok anlamlılık sıklık kavramıyla da yakından ilgilidir. En sık rastlanılan birimler, çok anlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı unsurlardır (Günay, 2007: 196). Taranılan eserlerdeki *eçi, kız, oğul/ oğlan* gibi kelimeler, bu görüşü destekler niteliktedir.

Hece sayısı ve yapısına bağlı olarak bazı sözcükler çok anlamlılığa daha yatkındır. Eş seslilik ve çok anlamlılık daha çok tek veya iki heceli kelimeler arasında gerçekleşir. Bilhassa alıntı sözcüklerden kaynaklanan eş seslilik tamamen tesadüfe bağlı olduğundan hece sayısı azaldıkça bu tesadüfün oranı artmaktadır (Karaağaç, 2009: 67).

3. Köken Bakımından Akrabalık Adları

Aile ve akraba kavramları köken bakımından yabancı ve Türkçe kökenli olmak üzere 2 başlıkta tasnif edilmiştir.

Şekil 8: Köken Bakımından Akrabalık Adları

Şekil 8’de de görüldüğü üzere Eski Türkçenin ilk safhaları olmasından dolayı Köktürk ve Uygur Türkçesinde, yabancı kökenli sözcük sayısı azdır. *Orhun Yazıtlarında* yabancı asıllı kelimelerin oranı %1’in altındayken Uygur Türkçesinde Sanskritçe, Soğdca, Çince, Toharca ve Tibetçenin etkisi görülmektedir. Her iki dönemde yabancı kökenli kelime oranı %2 ile %5 arasındadır (İmer, 2001: 36).

Türkçenin geçmişten günümüze birçok dille etkileşimi bulunmaktadır. Eski Türkçede Doğu dillerinden alıntılar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, “*ferzind* (Farsça)⁵, *ka/ kadaş* (Çince)⁶, *katun* (Soğdakça)⁷, *kunçuy* (Çince)⁸” kelimeleri, Eski Türkçede, yabancı kökenli aile ve akrabalık adlarıdır. Ödünçleme sözcükler, o dilin hangi dillerle etkileşime girdiğine dair veriler

⁵ Bkz. (Devellioğlu, 2010: 300).

⁶ Bkz. (Ölmez, 1991: 96).

⁷ Bkz. (Li, 1999: 245).

⁸ Bkz. (Tekin, 2019: 420).

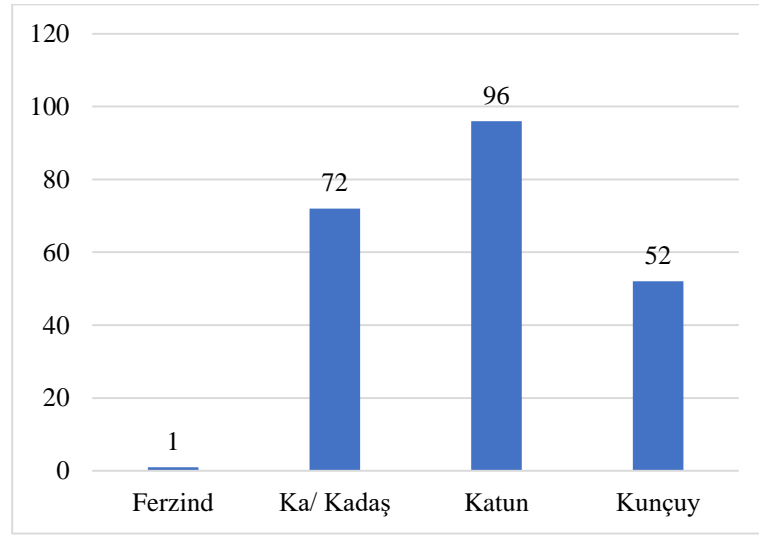
sunabilmesinin yanında özellikle neden bu bilgi alanında ilişki kurulduğunu da ortaya koyar (Ersoy, 2006: 205). *Ƙatun ve Ƙunçuy* ödünçlemeleri Türklerin Orta Asya'da Çin halkıyla akrabalık bağları kurduğunun delili olarak görülebilir.

3.1. Yabancı Kökenliler

Toplamda 4 adet yabancı asıllı kelime tespit edilmiştir.

Tablo 6: *Yabancı Kökenli Akrabalık Adları- 1*

Ferzind (Farsça)	Ƙa/ Ƙadaş (Çince)	Ƙatun (Soğdakça)	Ƙunçuy (Çince)
---------------------	----------------------	---------------------	-------------------

Şekil 9: *Yabancı Kökenli Akrabalık Adları- 2*

Şekil 9'da görüldüğü üzere *Ƙatun* sözcüğü bu grupta en çok tercih edilen kavramdır. *Ƙatun* kelimesi unvan olarak da kullanıldığından bu oran yüksek çıkmıştır: “İl Bilge **Ƙatun** (KT, BK, Tr), Oğramış **Ƙatun** (Tl V)”.

3.2. Türkçe Kökenliler

Tablo 7: *Türkçe Kökenli Akrabalık Adları*

Aka	Apa	Büşük	Ekiz/ İkiz	Kaş	Kişi	Öğ	Tuğmuş	Yağuk	Yorç/ Yurçı
Ana	Apa	Çıkan	Er	Kelin	Çoduz	Sinil	Tünür	Yegen/ Yigen	
Ata	Bağ	Ebçi/ Evçi	Eş	Kız	Küdegü	Tağay	Ukı	Yenge	
Atay	Baldız	Eçi	İni	Kız	Nine	Taygun	Uya	Yigdiş	
Atı	Bod	Eke	Çadın	Kinim	Oğul/ Oğlan	Tegin/ Tegit	Urı	Yotuz/ Yutuz	

Tablo 7’de toplamda 46 adet kavramın bulunması, Türk toplumunda aile ve akraba bağındaki gücün yazıtlara ve eserlere yansıdığını gözler önüne sermektedir. İslamiyet’in kabulüyle birlikte aile ve akraba ilişkilerine verilen ehemmiyet artmaya devam edecek ve bu durum edebî eserlere yansiyacaktır (Yavuz, 2013: 345-360).⁹

4. Unvan Yönünden Akrabalık Adları

Eski Türkçede bazı aile ve akrabalık isimleri unvan ismi veya unvan öbeğinin bir unsuru olarak kullanılmıştır.¹⁰

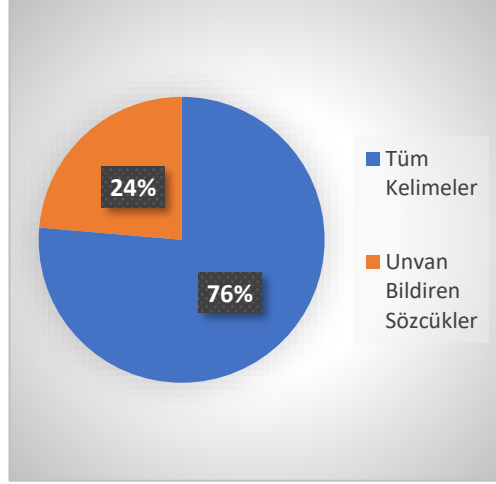
Tablo 8: *Unvan Yönünden Akrabalık Adları- 1*

Apa	İni	Çatun	Kişi	Çunçuy	Taygun	Tegin/ Tegit
-----	-----	-------	------	--------	--------	-----------------

⁹ Yavuz’un “Dîvânü Lügâti’t-Türk’teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Karşılıkları” adlı çalışmasında toplam 55 kelimenin tespit edilmesi bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

¹⁰ Unvan bakımından aile ve akraba kavramları tasnif edilirken Tokyürek’in “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi”, Aydın’ın “Yenisay Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri” ve Gömeç’in “Köktürkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar” adlı çalışmaları esas alınmıştır.

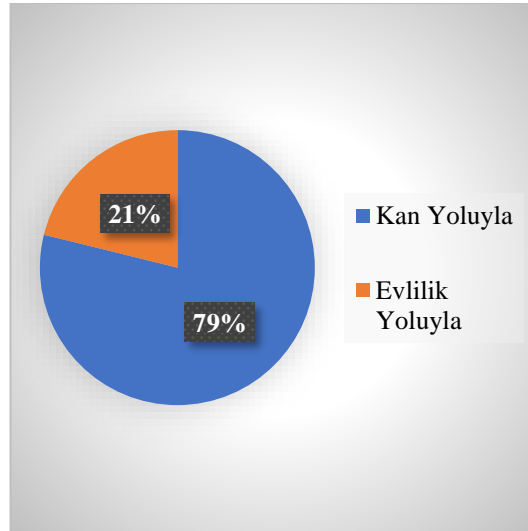

Şekil 10: *Unvan Yönünden Akrabalık Adları- 2*

Tablo 8 ve şekil 10'da yer verilen unvan adları 7 adettir. Bu adlar, kullanım sıklığı bakımından tespit edilen tüm kavramların %24'ünü oluşturmaktadır. Bu durum aile ve akraba adlarının unvan ismi olarak ne kadar kullanılmaya elverişli olduğunu göstermektedir. Unvan olarak kullanılan adlar, tıpkı aile ve akrabalık bildiren kavramlar gibi toplumun yaşantısından izler taşır.

5. Yakınlık Dereceleri Bakımından Akrabalık Adları

Akrabalık kavramı, kan hısımlığı ve evlilik yoluyla oluşur. Bu bağlamda, Köktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde yakınlık derecesi bakımından aile ve akrabalık adlarının kullanım oranları şu şekilde tasnif edilmiştir:

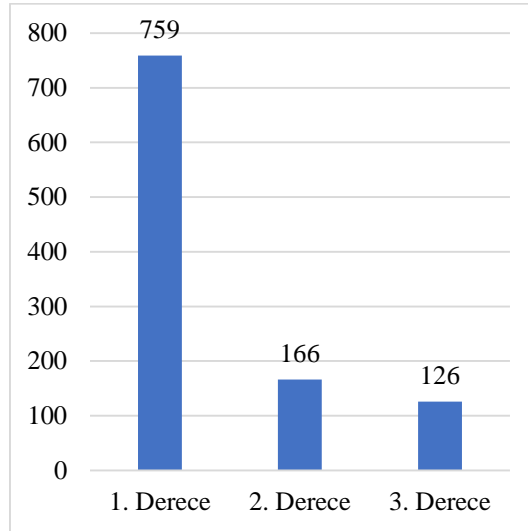
Şekil 11: *Yakınlık Dereceleri Bakımından Akrabalık Adları- 1*

Şekil 11'de incelenen eserlerde kan hısımlığı bildiren adların daha sık kullanıldığı saptanmıştır.

Kan hısımlığında, “evlat” manasına gelen “oğul/ oğlan, tegin/ tegit, kız” vb. sözcükler kullanım bakımından göze çarpmaktadır. Özellikle *oğul/ oğlan* kelimesi, taranılan eserlerde en çok tespit edilen sözcüktür. Bunda hükümdarların birincil mirasçıları olmaları ve soyun devamının “erkek evlat” üzerinden yürütülmesi etkilidir.

Evlilik yoluyla oluşan akrabalık kavramlarında, diğer sözcüklere kıyasla *eş*, *gelin* anlamındaki kelimelerin sıklığı dikkat çekmektedir.¹¹ Bu durum aile müessesinde *eşe* verilen önemi göstermektedir. Hatta yazıtlarda “anne” ifadesi öncesinde “eş” ve “gelin” kavramları kullanılmıştır. Bu durum, Köl Tigin yazıtında “**Öğüm katun** ulayı **öglerim ekelerim keliğünüm kunçuyularım/ Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim** (Ergin, 2015: 58)” şeklinde örnek olarak gösterilmiştir. Ailenin devamı için “eşe” verilen bu değer sonraki yüzyıllardaki edebî eserlerde de mevcuttur. *Deli Dumrul Hikâyesi*’nde “anne” ve “baba” karşısında “eşin” fedakârlıklarıyla yüceltilmesi “eşin” ailedeki önemini vurgulayan güzel bir örnektir.

5.1. Kan Hısımlığı

Şekil 12: Kan Hısımlığı Açısından Akrabalık Adları

Şekil 12’de aile ve akraba adları derece bakımından incelendiğinde 1. derecedeki akraba adlarının daha sık tercih edildiği görülmektedir. İslamiyet’ten evvel Türklerde çeşitli aile yapılarının olduğu konusunda tartışmaların varlığı bilinmektedir. Birçok araştırmacı eski Türklerde geniş aile tipinin olduğunu düşünmektedir. Eski metinlerde, aile yapısı *oğuş/ uğuş* kelimeleriyle karşılanmıştır. Ailelerin birleşmesiyle urug denilen oba oluşmuştur. Urugların bir araya gelmesiyle bod (boy), bodun (boylar birliği) ve il (devlet) meydana gelmektedir. Türk toplumu, belirli bir nizamda akrabalarıyla bir arada yaşamışlardır (Mandaloğlu, 2022: 481). Ancak Eski Türkçe metinlerde çekirdek aile mensupları daha fazla zikredilmiştir.

¹¹ Genel kanıda, eş ya da gelin manasındaki sözcüklere akraba adları içerisinde yer verilmemesine karşın; çalışmamızda bu kavramlar birinci derecede ve evlilik yoluyla akrabalık bildiren kelimeler başlığında sınıflandırılmıştır.

5.1.1. Birinci Derece Akrabalar

Birinci dereceden akrabaları, bireyin *annesi, babası* ve *çocuklarından* oluşturmaktadır.

Tablo 9: Birinci Dereceden Akrabalık Adları- Kan Hısımlığı

Ana (Anne)	Ferzind (Erkek çocuk)	Oğul/ Oğlan (Erkek çocuk)	Tegin/ Tegit (Erkek çocuk)
Ata (Baba)	Kaň (Baba)	Ög (Anne)	Tuğmış (Çocuk)
Atay (Çocuk)	Kız (Kız çocuk)	Taygun (Çocuk)	Urı (Çocuk)

5.1.2. İkinci Derece Akrabalar

İkinci derece akrabaları, kişinin *kardeşleri, torunları, dedeleri* ve *ninelerinden* oluşmaktadır.

Tablo 10: İkinci Dereceden Akrabalık Adları- Kan Hısımlığı

Ağa (Ağabey)	Apa (Abla)	Eçi (Abi)	İni (Kardeş)	Siñil (Kız kardeş)	Ukı (Büyükanne)
Apa (Dede)	Ata (Dede)	Eke (Abla)	Nine (Büyükanne)	Taygun (Torun)	

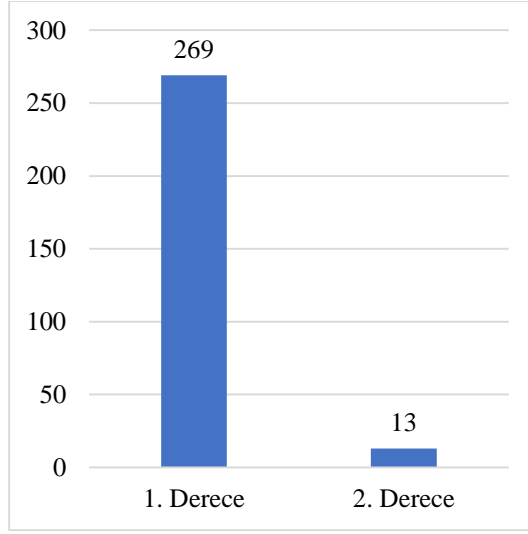
5.1.3. Üçüncü Derece Akrabalar

Üçüncü derece akrabaları, bireyin *yeğenleri, amcaları, dayıları, halaları* ve *teyzelerinden* oluşmaktadır.

Tablo 11: Üçüncü Derece Akrabalık Adları- Kan Hısımlığı

Atı (Yeğen)	Çıkan (Yeğen)	Eçi (Amca)	Tagay (Amca, dayı)	Yegen/ Yigen (Yeğen)	Yeñge (Yenge)
----------------	------------------	---------------	-----------------------	-------------------------	------------------

5.2. Evlilik Yoluyla

Şekil 13: Evlilik Yoluyla Oluşan Akrabalık Adları

Şekil 13'te de görüldüğü üzere 1. Derece aile ve akrabalık bildiren adlar, 2. Dereceye kıyasla daha çok tercih edilirken 3. Ve 4. Derecede akrabalık belirten kavramlara eserlerde rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, özellikle yazıtlarda, kendi kanından olan akrabaların, evlilik yoluyla meydana gelen akrabalarından daha fazla zikredildiği görülmektedir. Bu durum hem soyunu anlatma hem de soyunu yüceltme isteğiyle bağlantılıdır. Ayrıca yazıtların küçük biyografi ya da otobiyografi niteliği göstermesi bunda etkilidir.

Kadın, kinim, yorç/ yurç sözcükleri ağırlıklı olarak Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. Bu dönemde akrabalık adlarında artış dikkat çekmektedir. Demirci'ye göre eski Türklerde çekirdek aile tipi Uygurlularla birlikte geniş aile yapısına dönüşmüştür (2021: 54). Uygur Türkleri, Manihaizm ve Budizm inançlarına geçerek aslında birçok davranışlarını, yiyeceklerini, kültürlerini değiştirmişlerdir. Bu değişimler, eserlerin konu ve türlerinde etkisini göstermiştir. Konu ve eser çeşitliliği ad çeşitliliğini de beraberinde getirmiştir: “*Yorç* dımtarlar birle yazınsar/ *Kayınbiraderi* ve rahipler ile günah işleseler” (M, 2019: 155), “Öz *kadını* yeriğe tegdi/ Kendi *kayınpederinin* ülkesine ulaştı” (PKVPH, 2020: 62).

5.2.1. Birinci Derece Akrabalar

Kişinin evlenmesiyle birlikte *eşi*, *eşinin annesi* ve *babası*, birinci dereceden akrabaları oluşturmaktadır.

Tablo 12: Birinci Derece Akrabalık Adları- Evlilik Yoluyla

Ebçi/ Evçi (Eş, hanım)	Ƙadın (Ƙayınpeder)	Kişi (Eş, hanım)	Küdegü (Damat)
Er (Eş, koca)	Ƙatun (Hatun, hanım)	Ƙoduz (Eş, hanım)	Yotuz/ Yutuz (Eş, hanım)
Eş (Hanım)	Kelin (Gelin)	Ƙunçuy (Eş, hanım)	

5.2.2. İkinci Derece Akrabalar

İkinci dereceden akrabaları, bireyin eşinin kardeşleri, dedeleri ve nineleri oluşturmaktadır.

Tablo 13: İkinci Derece Akrabalık Adları- Evlilik Yoluyla

Baldız (Eşin kız kardeşi)	Kinim (Ƙayınbirader)	Yorç/ Yurçı (Ƙayınbirader)
------------------------------	-------------------------	-------------------------------

Sonuç

Eski Türk toplumundaki aile ve akraba kavramları üzerine bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada, aile ve akraba kavramlarını oluşturan kelimeler “cinsiyet, anlam, köken, unvan ve yakınlık derecesi” bakımından tasnif edilerek ilgili alanlardaki kullanım oranları sunulmuştur. Bu oranlardan hareketle değerlendirmeler yapılmıştır.

Köktürk ve Uygur Türkçesinde, aile ve akrabalık adlarının cinsiyet bakımından sınıflandırılmasında, *erkeklerle* ilgili olanların *kadınlarla* ilgili olanlardan sayı ve tür bakımından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemdeki eserlerin konusu ağırlıklı olarak savaş ve diğer toplumlarla mücadelelerdir. Bu tür olaylarda *erkeklerin* daha etkin rol alması eserlere de yansımıştır. *Erkek* cinsinin soyun devamını sağlaması, devletin yönetiminde baskın güç olması *erkeklerle* ilgili adların sıklık derecesini sağlamıştır. Özellikle yazıtlarda anlatıcıların kendilerinin veya *atalarının* yiğitliğini ve kahramanlıklarını anlatma çabası bir başka faktördür. Bu sayısal verilerin *kadın* cinsiyetine verilen değeri yansıttığını söyleyemeyiz. Metinlerin içeriği ve niteliği *erkek* cinsiyle ilgili isimlerin tercihinde etkili olmuştur. Yazıtlarda *kadınlar* için kullanılan adlar, *erkek* cinsine ait olanlardan genellikle önce yazılmıştır: “Ƙuyda **ƘunçuyımƘa** özde **oğlumƘa** bökmeyim esizim-e/ Odalarındaki **eşlerime**, kendi **çocuklarıma** doymadım! Yazık bana!” E 14 (Kormuşin vd., 2016: 82). Bu da eski Türklerde *kadının* aile ve toplum içindeki değerini yansıtabilecek yönde bir dil verisi oluşturmaktadır. Ayrıca yazıtlarda, *eş* kavramını karşılayan *eş*, *katun*, *ebçi*, *kunçuy*, *koduz* adlarının hepsi birlikte en sık kullanıma sahip aile ve akrabalık kavramı olması rastlantısal değildir.

Eski Türkçenin ilk dönemlerinde bile çok anlamlı kelimelerin tek anlamlılara kıyasla daha çok tercih edilmesi, Türkçenin gelişmiş ve kadim bir dil olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü bir dilin gelişmişliğinin ve tarihî derinliğinin öncül koşulu, mecazlı ya da çok anlamlı kelimelerin kullanım sıklığıdır. Nitekim Türkçe bu koşulları aile ve akraba adlarında da sağlamaktadır. Aile ve akraba kavram alanıyla ilgili adlardan çok anlamlılık gösterenler, genellikle dilde en sık kullanılan sözcüklerdir. Bu bağlamda çok anlamlılık gösteren adlar içinde, “*eçi*, *kız*, *oğul/ oğlan*” adları eserlerde en fazla tekrar edenler olmuştur.

Köktürk ve Uygur Türkçesindeki eserlerde yabancı kökenli sözcük sayısı azdır. Eserlerde tespit edilen ödünçleme akrabalık adları ve bunların kaynak dilleri şunlardır: “*ferzind* (Farsça), *ka/ kadaş* (Çince), *katun* (Soğdakça), *kuñçuy* (Çince)”. Bu bağlamda, bir dilden alınan yabancı kökenli bir kelime, o dilin başka dillerle hangi alanlarda etkileşimde olduğunu da göstermektedir.

Aile ve akrabalık isimlerinden unvan adları olarak kullanılanların oranı tüm kavramların %15, 5’ini oluşturmaktadır. Türkçe, eski zamanlardan günümüze kadar unvan isimleri açısından zengindir. Akrabalık adlarından bazıları “*apa, ini, taygun, tegin/ tegit*” gibi askerî veya siyasi unvan adı niteliği kazanmıştır. *Kadınlar* için kullanılan “*katun, kişi, kuñçuy*” kelimelerinin de unvan adı olarak kullanımları yaygındır.

Tarımlan eserlerde 1. derece yakınlık ifade eden akrabalık isimlerinin diğer akrabalık isimlerinden daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir. Metinlerde üçüncü derece akrabalık isimlerinden sonraki akrabalık derecelerine ait adlara rastlanmamıştır.

Uygur Türkçesindeki *kadın, kinim, yorç/ yurç* gibi akrabalık bildiren adlara ilk kez bu dönemde rastlanılmıştır. Bu durum, Uygur Türkçesinin Köktürk Türkçesine kıyasla daha fazla aile ve akraba kavramına ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Köktürkçe metinlerin taş vb. cisimlere yazılması ve Uygur Türkçesiyle yazılan metinlere göre daha sınırlı konularda olması bu durumun nedenlerinden biridir. Türkler Uygurlar dönemiyle birlikte yerleşik hayata geçtikleri için çevre boylar ve devletlerle etkileşimlerini artırarak aile ve akrabalık adlarını genişletmeye başlamıştır.

Kısaltmalar

BK: Bilge Kağan Yazıtı

BKD: Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzü

Bkz.: Bakınız

E-1: Uyük Tarlak Yazıtı

E-6: Barık II Yazıtı

E-7: Barık III Yazıtı

E-14: Çaa-Höl Yazıtı

E-51: E-51 Yazıtı

KT: Kül Tigin Yazıtı

KTD: Kül Tigin Yazıtının Doğu Yüzü

KTG: Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzü

M: Maytrisimit

PKVPH: Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

Ş-UB: Şine-Usu Yazıtının Batı Yüzü

TIV: Talas V Yazıtı

Tr: Terh Yazıtı

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (1993), *Til Biliminin Negizderi*, Almatı: Sanat Baspası.
- Ahmet, Z. (2009), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri- Açıklamalar- Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksan, D. (1996), *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (1999), *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2009), *Altun Yaruk VI. Kitap*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, E. (2011), *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 59 (2), 5- 26.
- Aydın, E. (2018), *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2020), *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, 3. bs. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, Oxford at The Clarendon Press.
- Devellioğlu, F. (2010), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Donuk, A. (1982), *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile*, Tarih Dergisi, 0 (33), 147- 168.
- Elmalı, M. (2019), *Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emiroğlu, S. (2012), *Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi*, Turkish Studies, 7/ 4, 1691- 1710.
- Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
- Ergin, M. (2015), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erol, H. A. (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, H. (2006), *Türkçedeki Yabancı Sözcüklerin Kullanım Alanı Bilgileri ve Düşündürdükleri (Sözlükbilimsel Bir Çalışma)*, Akademik İncelemeler Dergisi, 1/ 2, 205- 219.
- Gencan, T. N. (1971), *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, S. (2000), *Köktürkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar*, Erdem, 12 (36), 929- 946.
- Gulcalı, Z. (2015), *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin- Çeviri- Açıklamalar- Sözlük)*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günay, V. D. (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İmer, K. (2001), *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1977), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Karaağaç, G. (2009), *Dil, Tarih ve İnsan*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2009), *Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Değiştirme Geleneği*, Dil Araştırmaları, 4, 17-24.
- Keskin, B. (2022), *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Klyashtorny, Grigoryeviç S. ve T. İ. Sultanov (2003), *Türkün Üç Bin Yılı*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Korkut, E. ve Birkan İ. (2020), *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin İ., Moziyev E., Alimov, R. ve Yıldırım F. (2016), *Yenisey- Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Kormuşin, İ. V. (2008), *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Tekstologiya*, Moskova.
- Li, Y. S. (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg Yayınları.

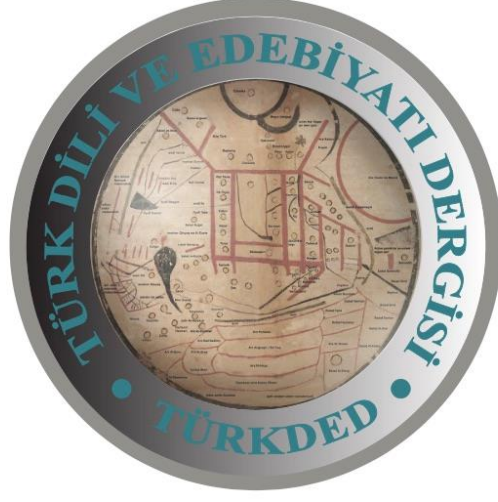
- Mandaloğlu, M. (2022), *Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı*, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4, 481- 498.
- Orkun, H. N. (2011), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1991), *Altun Yaruk III*, Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- Ölmez, M. (1999), *Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler* (3), Türk Dilleri Araştırmaları 9, 59-65.
- Ölmez, M. (2012), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Özbay, B. (2019), *Huastuanift*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdarıcı, Ö. (2011), *Dîvânü Lûgat-it-Türk'te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 127-156.
- Tekin, Ş (2019), *Maytrisimit*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019), *Kuanşi İm Pusar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1960), *"Amca" ve "Teyze" Kelimeleri Hakkında*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 283-294.
- Tekin, T. (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2013), *Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 61 (1), 119- 130.
- Trier, J. (1969), *Kelime Anlamları ve Kavram Alanları Üzerine*, (çev. Hüseyin Sesli), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tülücü, S. (1982), *Divanü Lûgat 'it Türk'te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler*, Türk Dünyası Araştırmaları, XVI, Şubat: 137- 141.
- Uçar, E. (2009), *Altun Yaruk V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Useev, N. (2012), *Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamlarına göre Eski Türklerde Kadın İmajı*, Dil Araştırmaları, 11 (11), 57- 66.
- User, H. Ş. (2011), *Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde Katun ve Kunçuy*, Mehmet Ölmez- Erhan Aydın- Peter Zieme- Mustafa Kaçalın (Yay.) 7 Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720- 2010), Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 281- 294.
- Üçok, N. (1947), *Genel Dilbilim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, S. (2013), *Divanü Lûgati 't Türkteki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Karşılıkları*, EKEV Akademi Dergisi, 0 (56), 345- 360.
- Yuvalı, A. ve Demirci H. (2021), *Türk Dünyası'nın Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yüksel, Ş. M. (2010), *Türk Kültüründe Levirat ve Timurlarda Uygulanışı*, Turkish Studies, 5/ 3, 2027-2058.

Extent Abstract

In the literature, there are essential studies examining the concept of family and relatives in the Turkish language with certain aspects. However, to our knowledge, no specific classification to the concepts of family and kinship has been made in Köktürk and Uyghur Turkish. In this study, it was aimed to reveal and analyze the vocabulary of family and kinship terms in Köktürk and Uyghur Turkish. The terms of family and kinship determined in Köktürk and Uyghur Turkish were evaluated quantitatively, and the concept area was revealed. A literature review including “Köktürk Inscription, Uyghur Inscription, Yenisey Inscription, Irk Bitig, Altun Yaruk, The Hungry Tigres Story, Old Uyghur Gold-Tooth Elephant Story, Old Uyghur Turkish Legal Documents, Huastuanift, Kuanşi İm Pular, Maytrisimit, Prince Kalyanamkara and Papamkara” has been made and the vocabulary about family and relatives was identified in Köktürk and Uyghur Turkish. The terms of family and relatives identified in the studies were classified under five headings as "gender, meaning, origin, title, and degree of affinity". Their usage rates were identified, and analyzes were made on the graphs. Much research has been carried out on family and relatives in the old Turkish society. In Köktürk and Uyghur Turkish, in the classification of family and kinship terms in terms of gender, it has been determined that the words related to men are more in terms of number and type than those related to women. The subject of the works of this period is mainly war and struggles with other societies. The active role of men in such events is also reflected in the use of words in the works. The continuation of the lineage of the male gender, the dominant power in state management, provided more repetition of the names related to men. Another factor is the effort of the narrators to describe the valor and heroism of themselves or their ancestors, especially in the inscriptions. However, it cannot be said that this numerical data reflects the importance given to the female gender. The content and quality of the texts have been influential in the choice of names related to the male gender. In the inscriptions, female terminology is usually written before the male names. This creates a language data that can reflect the value of women in the family and society in the old Turks. In addition, it should not be a coincidence that the words "eş, katun, ebçi, kuñçuy, koduz" which meet the spouse have the most common word meaning in overall in the inscriptions. Even in the early periods of Old Turkish, polysemy words were preferred more than univocal ones, revealing that Turkish is a developed and ancient language. Because the prerequisite in examining the development and history of a language is the frequency of use of figurative or polysemous words. Turkish language has proved its wealth and development by providing these conditions. Units with polysemy among the words related to family and relatives are generally the most frequently used words in the language. In this context, the words "eçi, kız, oğul/ oğlan" have been the terms of family and relatives that have polysemy and are the most repeated in the works. The number of words of foreign origin is low in the works in Köktürk and Uyghur Turkish. The borrowing kinship names and source languages identified in the works are as follows: "friend (Persian), ka/ kadaş (Chinese), katun (Sogdanese), kuñçuy (Chinese). In this context, a foreign-origin word taken from a language provides clues about why that language interacts with other languages and why it is related in these areas. The ratio of family and kinship names used as title terms constitutes 15.5% of all concepts. Turkish has a rich and wide field in terms of title names from ancient times to the present. Some of the kinship names have become military or political titles such as “apa, ini, taygun, begin/legit.” The words “katun, kişi, kuñçuy” used for women are also commonly used as titles. In terms of closeness in the scanned works, it has been determined that kinship names expressing 1st-degree closeness are used more than other kinship names. In the texts, the words belonging to the degree of kinship after the third-degree kinship names were not found. The words

indicating kinship, such as ‘kadın, kinim, and yorç/ yurçı’ were first encountered in the works in Uyghur Turkish. This shows that Uyghur Turkish hosts more family and relatives concepts than Köktürk Turkish. Since the Turks settled down with the Uyghurs period, they expanded the terms of family and kinship by increasing their interaction with the surrounding tribes and states.

**TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE TARIM VE
HAYVANCILIK TERMİNOLOJİSİ ÜZERİNE TÜRKİYE’DE YAPILMIŞ
ÇALIŞMALAR**

**STUDIES MADE IN TURKEY ON AGRICULTURE AND LIVESTOCK
TERMINOLOGY IN HISTORICAL AND CONTEMPORARY TURKISH
DIALECTS**

SEHER ERENBAŞ PEHLİVAN

Arş.Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

*Research Asistant, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Science and Literature,
Department of Turkish Language and*

seher.erenbas@erdogan.edu.tr

 0000-0001-7405-507X

 <https://orcid.org/0000-0001-7405-507X>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran- June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 31.05.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 25.06.2023

Sayfa-*Pages*: 27-46.

Atıf/Citation: Erenbaş Pehlivan, Seher (2023). “Türkiye’de Tarım Ve Hayvancılık Terminolojisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 27-46.

TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK TERMİNOLOJİSİ ÜZERİNE TÜRKİYE'DE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Arş. Gör. Seher ERENBAŞ PEHLİVAN*

Özet

Tarihte göçebe bir yaşam tarzı süren Türklerin en önemli geçim kaynaklarından biri hayvancılıktır. Ancak Türklerin geçim kaynaklarının tamamı hayvancılığa da dayanmamaktadır. Yapılan araştırma ve kazılar neticesinde tarihte Türklerin ve Türk topluluklarının da tarım yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumu Türk dili açısından değerlendirdiğimizde Türk dilinin söz varlığı içerisinde yalnızca hayvancılık ve hayvan adlarıyla ilgili söz varlığının değil tarım ile ilgili söz varlığının da yer aldığı ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde var olan bu söz varlığı araştırmacılar tarafından tespit edilip değerlendiriliyor olsa da konuyla ilgili çalışmaların sayısının ne oranda olduğu ve hangi yönde yapıldığı bilinmemektedir. Bu nedenle çalışmada günümüzde tarım ve hayvancılık terimleri ile hayvan adları hakkında yapılmış çalışmaların olabildiğince tespit edilmesi, sınıflandırılması, konuların ve çalışma içeriklerinin kısaca tanıtılması ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Konuyla ilgili 104 çalışma tespit edilerek en fazla yapılan çalışmanın hayvan adları üzerine olduğu, en az çalışmanın ise tarım ve hayvancılık terimleri üzerine olduğu belirlenmiştir. Çalışmada hayvan adları ile ilgili yapılan araştırmaların sayısı bir hayli fazla olduğundan (81 çalışma) yalnızca 32 çalışmanın tanımı yapılmıştır. Geriye kalanlar ise künye şeklinde listelenmiştir. Tarım, hayvancılık terimleri ve hayvan adları üzerine yapılan çalışmalarda genellikle amacın konuyla ilgili söz varlığını tespit etmek ve sınıflandırmak olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım ve Hayvancılık Terimleri, Hayvan Adları (zoonim / zoonimler), Bibliyografya Çalışması.

STUDIES MADE IN TURKEY ON AGRICULTURE AND LIVESTOCK TERMINOLOGY HISTORICAL AND CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS

The Turks, who historically led a nomadic lifestyle, have relied on animal husbandry as one of their primary sources of income. However, animal husbandry is not the only source of income for all Turks. Due to historical research and excavations, it has been discovered that Turks and Turkish communities also engaged in agriculture. The vernacular of the Turkish language includes not only terms related to livestock and zoonyms but also terms pertaining to agriculture. Although this current lexicon is determined and evaluated by researchers, it is unknown how many and in what direction studies have been conducted on the subject. This study aims to identify, categorize, briefly introduce, and evaluate as many studies on agriculture and animal husbandry terms and zoonyms as is possible. By identifying 104 studies on the topic, it was determined that zoonyms were the subject of the most research, while agriculture and animal husbandry terms were the subject of the least research. Since the number of studies on zoonyms is quite high (80 studies), only 32 studies were included in this analysis. The remainder are listed as imprints. It has been determined that the purpose of studies on agriculture, livestock terms, and zoonyms is to identify and categorize the vocabulary associated with the subject.

Keywords: Agriculture and Livestock Terms, Animal Names, Bibliography Study.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
seher.erenbas@erdogan.edu.tr. 0000-0001-7405-507X

Giriş

Tarihte bir müddet konar-göçer bir yaşam biçimine sahip olan Türkler hayvanlarını otlatmak için yazın yaylalara kışın da kışlaklara göçmüşlerdir. Türklerin yaşadığı bu hayat tarzı nedeniyle hayvancılık asıl geçim kaynağı olarak görülmüştür. Türklerin tarihinde hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olmakla birlikte tek geçim kaynağı da olmamıştır. Altay ve Türkistan’da yapılan arkeolojik çalışmalar ve araştırmalar neticesinde Türklerin çok eski zamanlardan beri hayvancılıkla birlikte tarım yaptıklarına dair bulgulara rastlanılmıştır. Bu nedenle konuyla ilgili yapılan çalışmaların sayısı da zamanla artmıştır (Kaya 2022: 1462). Tarım ve hayvancılık ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı artarken, doğada var olan veya var olduğu toplum tarafından kabul edilen her şeyin dilde de bir karşılığının olması üzerine, tarım ve hayvancılıkla ilgili söz varlığı, dilbilimsel açıdan yapılan çalışmalar zincirine dahil edilmiştir.

Türklük bilimi araştırmaları içinde Türk tarımı ile ilgili olarak yapılan önemli araştırmalar vardır. Türklerde tarım faaliyetleri ile ilgili doğrudan yapılmış ilk çalışma, N. A. Demçenko’nun 2003 yılında Rusça ve Gagauz Türkçesiyle kaleme aldığı *Zemledelçeşkiye orudiya gagauzov i bolgar yuga Bessarabii i Ukraini v IXI pervoy polovine XX veka / XIX. yy. – XX. yy. İlk yarısında Besarabya ve Ukrayna’nın güneyinde Gagauz ve Bulgarların tarımsal aletleri* adlı çalışmadır (Atmaca 2018: 5). Bunlar içinde Umâr Daher’in 1970 yılında Helksinki’de yayımladığı *Agricultura Anatolica* adlı eser özellikle Anadolu’daki Türk tarımı ile ilgili olarak yazılmış önemli bir başvuru kaynağıdır. Onun bu eseri Türk kültür tarihi için çok önemli bir eser olmakla birlikte, eski Türk yazılı kaynaklarında geçen tarım terimleri incelenmemiştir ve yalnızca Anadolu tarımı üzerine oturtulmuştur (Gül 2004: 3). Türk tarımı ile ilgili yapılan bir diğer önemli çalışma Hasan Eren’in *Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar* başlığıyla *Türkoloji Dergisi*’nde yayımladığı makalesidir. Eren, bu makalesinde D. E. Eremeev’in “Türklerin ekinciliği Anadolu’da öğrenmiş oldukları” görüşüne karşı çıkmış ve Ziya Gökalp’in *Türk Medeniyeti Tarihi* kitabında Türklerin tarımcılığı hakkında verdiği bazı bilgilerin doğru olmadığını belirterek düzeltmiştir (Eren 1979: 2, 3). Türk tarımı ile ilgili olarak, özellikle Sivil Uygur belgelerinin yayımlanmasıyla birlikte önemli araştırmalar da yapılmaya başlanmıştır. Türk tarımı konusunda bilgi veren Buddhist ve Manihest çevreye ait belge ve eserlerin okunmasıyla da Türk tarım terimlerinin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu konuda özellikle Peter Zieme’nin önemli makaleleri bulunmaktadır. Bu makaleler şunlardır: Zieme, Peter: “Ein uigurischer Text über die Wirtschaft manichäischer Klöster im uigurischen Reich”, Louis, Ligeti (ed.): *Researches in Altaic languages. Papers read at the 14th meeting of the Permanent International Altaistic Conference held in Sgezed, August 22-28, 1971*, Budapest, 1975: 331-338 (ZiemeWirtschaft); Zieme, Peter: “Uigurische Pacht Dokumente”, *Altoientalische Forschungen*, 7, 1980: 197-245 (Uigpacht); Zieme, Peter: “Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster”, *Altorientalische Forschungen*, 8, 1981: 237-263 (UigSteu); Zieme, Peter: “Ein uigurischer Landverkaufsvertrag aus Murtuq”, *Altorientalische Forschungen I*, Berlin, 1974: 295-308 (UigLand); Zieme, Peter: “Ein Uigursicher Leihkontrakt über Weizen”, *Altorientalische Forschungen*, 7, 1980: 273-275 (UigLeih). Simone-Christiane Raschmann tarafından pamuktan üretilen böz “pamuklu kumaş” ile ilgili olarak bir çalışma yapılmış ve bu çalışmada Uygur metinleri taranarak böz’ün kullanımı, özellikleri çok geniş olarak araştırılmıştır: Raschmann, Simone-Christiane (1995) *Baumwolle im Türkischen Zentralasien. Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte*, Wiesbaden: VIII+219 (Gül 2004: 4, 5). Buddhist ve Manihest çevre eserlerinde geçen tarım terimlerinden bir kısmı da Wolker Rybatzki tarafından araştırılmıştır. Wolker Rybatzki, “Bemerkungen zu einigen uigurischen Wörtern aus der Landwirtschaft”, *Studia Etymologica*

Cracoviensia, vol. 6, Krakow, 2001: 133-171. Adlı çalışmasında *böz, buğday, burçak, kâpâz, künçit, qayun, quanpu, songun* terimlerini incelemiştir. Onun bu çalışması etimolojik bir çalışma olduğundan kelimeler, anlambilimi yönünden değerlendirilmemiştir (Gül 2004: 5).

Tarihte Türklerin ekonomisinde hayvancılığın yeri ve hayvancılıkla ilgili bilgiler Türk tarihi ile ilgili kitapların bölümlerinde bulunmaktadır. Ancak dilbilimsel açıdan hayvancılık terimleri ile ilgili çalışmalar henüz daha yenidir. Türk dünyasının geniş coğrafyası ve Türk dili lehçeleri düşünüldüğünde hayvancılık terimleri üzerine yapılması gereken daha çok çalışma olacaktır. Aynı durum Türk dünyası ve lehçeleri baz alındığında tarım terimleri için de geçerlidir. Bu nedenle bu çalışmada tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri de dâhil olmak üzere Türkiye’de tarım ve hayvancılık terimleri ve hayvancılık kavram alanı üzerinde yapılan çalışmaların ne boyutta olduğunu tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan çalışmaların hangi yönden ele alındığı, eksikliklerin neler olduğu belirlenmiştir. Tespit edilen çalışmalar *Hayvancılık Kavram Alanıyla İlgili Yapılan Çalışmalar, Hayvan Adlarıyla İlgili Yapılan Çalışmalar, Tarım Terimleri ile İlgili Çalışmalar* ve *Tarım ve Hayvancılık Terimleri ile İlgili Ortak Çalışmalar* başlıkları altında kısaca tanıtılmıştır. Her bir çalışmanın konusu belirtilerek konunun çalışma içeriğinde hangi yönden ele alındığı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili bulunan 104 çalışmadan en fazlasının hayvan adları üzerine olduğu, en az çalışmanın ise tarım ve hayvancılık terimleri üzerine olduğu görülmüştür. Tarım, hayvancılık terimleri ve hayvan adları üzerine yapılan çalışmalarda genellikle amacın konuyla ilgili söz varlığını tespit etmek ve sınıflandırmak olduğu belirlenmiştir.

Hayvancılık Kavram Alanıyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Yüksek Lisans Tezleri:

Hoşça, Fatma (2017), Kumuk Türkçesinde Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışmada Kumuk Türklerinin coğrafyası, tarihi ve dili hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada terimler “hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili terimler” olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Terimlerin tanımlarına, tarihî lehçelerdeki biçimlerine ve etimolojileriyle ilgili bilgiler de yer almaktadır (Fatma 2017: 1-103).

Uştuk, Fatma (2021), Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Hayvancılık Terimleri, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışmada öncelikle Kırgız ve Altay Türklerinin tarihi hakkında ve kültürlerindeki hayvancılığın yeri ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Altay Türkçesi ve Kırgız Türkçesinin fonolojisi çalışmada yer almaktadır. Bu çalışmada hayvan adları ve hayvancılık terimleri tablo içerisinde tanımlarıyla birlikte sıralanmıştır (Uştuk 2021: 3-296).

Makaleler:

Biray, Nergis (2000a), Hayvancılık Terimleri İle İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz, Milli Folklor, 6/46: 60-78. Bu çalışmada hayvancılık terimlerinin Türk dilinin söz varlığındaki yeri üzerinde durulmuştur. Bitki adlarında, seslenişlerde, kişi adlarında, atasözlerinde, yer adlarında vb. hayvancılık terimlerinin kullanımları cümle örnekleriyle açıklanmıştır. Türk dilinin tarihî lehçelerinde (Maytırsimit, Divânü Lûgati’t-Türk, Kutdagu Bilig, Dede Korkut, Nehcü’l-Ferâdis vb.) ve çağdaş lehçelerindeki eser ve sözlüklerde (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, Türkmen Dilinin Sözlüğü, Özbek Dilinin İzahlı Sözlüğü vb.) küçükbaş hayvanlarla ilgili söz varlığı makalede tanımlarıyla verilmiştir (Biray 2000: 60-78).

Biray, Nergis (2000b), Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz II, Millî Folklor,12/47, 63-79. Bu çalışma ilk makalenin devamı niteliğindedir. Afganistan Kazak ağızlarında, Kırgız Sözlüğü'nde, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde, Karaçay Lehçesi Sözlüğü'nde, Kumuk ve Balkar Lehçesi Sözlüğü'nde, Derleme Sözlüğü'nde, Tarama Sözlüğü'ndeki küçükbaş hayvanlarla ilgili terimler tanımlarıyla birlikte açıklanmıştır (Biray 2000: 63-79).

Biray, Nergis (2000c), Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz-3, Millî Folklor, 12/48, 55-71. Nergis Biray'ın bu çalışması aynı adlı araştırmanın son makalesidir. Çalışmada küçükbaş hayvan adlarının yer adlarındaki, yemek adlarındaki, bitki adlarındaki, bazı alet adlarındaki, hastalık ve ilaç adlarında vb. başlıklar altındaki kullanımlarına dair örnekler yer almaktadır. Makalede küçükbaş hayvanların kendi grupları içinde adlandırılması yapılarak her bir terimin farklı biçimleri de dikkate alınıp açıklanmıştır (Biray 2000: 55-71).

İlhan, Nadir ve Şenel, Mustafa (2008), Dîvânu Lugati't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları, Turkish Studies, 3/1: 259-277. Bu çalışmada *Dîvânu Lugati't-Türk*'te bulunan av, avcılık ve hayvancılıkla ilgili söz varlığı ele alınmıştır. Tarihî Türk lehçelerinin metinlerinde bulunun hayvancılık terimlerine de değinilmiştir. Makalede terimler, türlerine ve kullanım alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Tanımları verilen terimlerin cümle örneklerine de yer verilmiştir (İlhan ve Şenel 2008: 259-277).

Tekin, Feridun ve Cantürk, Samet (2019), Giresun ve Yöresi Söz Varlığında Hayvan Adları ve Hayvancılık Kavram Alanı, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9/3: 451-467. Bu çalışmada hayvan adları ve hayvancılık terimlerine *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü* adlı eser kaynaklık etmiştir. Tespit edilen adlar ve terimler “hayvan türleri, hayvanlarla ilgili eşyalar, hayvan beslenmesiyle ilgili söz varlığı” vb. başlıklar altında incelenmiştir. Terimlerin kısaca tanımları da ifade edilmiştir.

Hünerli, Bülent (2022), Mihail Çakir'in Gagauzca-Rumence Sözlüğünde Geçen Hayvan Adları ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı, Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, 4/1: 67-80. Bu çalışmada adı geçen sözlükte hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili terimler ele alınmıştır. Makalede, sözlükte geçen hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili terimlerin tanımları verilmiştir. Gagauzlar ve sözlüğün yazarı Mihail Çakir hakkında bilgilere de yer almaktadır. Sözlükte geçen 144 sözcüğün hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili terimler olduğu belirtilmiştir (Bülent 2022: 67-80).

Hayvan Adları İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Yüksek Lisans Tezleri:

Alagöz, Ebru (2011), Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışmada Kıpçak Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Hayvan adları biyolojik türlerine göre sınıflandırılmıştır. Terimler, hayvanlarla ilgili topluluk, hastalık, yemek adları ve yaşam alanlarına ilişkin adlar başlığı altında tanımlarıyla birlikte açıklanmıştır. Makalede terimlerin yabancı dillere göre dağılımı tabloda gösterilmiştir. Tezin sonuna sözlük eklenmiştir (Alagöz 2011: 1-247).

Can, Feray (2015), VIII-XIII. Yüzyıllar Arası Türkçe Eserlerde Hayvan Adları, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışmada Eski Türkçe dönemine (Köktürk, Uygur, Karahanlı) ait eserler taranarak tespit edilen hayvan

adlarının o dönem edebiyata ve kültüre etkisi değerlendirilmiştir. İlk bölümde sözlüklerde hayvanın tanımı yapılarak Türk kültüründe hayvanın yeri ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde hayvan adları “vahşi ve yırtıcı hayvanlar, evcil hayvanlar, sürüngenler, mitolojik hayvanlar vb.” şeklinde tanımları verilerek sınıflandırılmıştır. Çalışmanın sonunda hayvanların hangi dönem eserlerinde yer aldığı tabloda gösterilmiştir (Can 2015: 1-345).

Özbay, Bilge (2020), *Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Hayvan Adları, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bu çalışmada *Kırgız Türkçesi Sözlüğü* ve *Türkçe Sözlük* esas alınarak elde edilen hayvan adlarının Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ortak ve farklı yönleri ele alınmıştır. Çalışmada Kırgızların tarihi, kültürü ve dili hakkında bilgi verilerek hayvan adları biyolojik türlerine (omurgalı, omurgasız, sürüngen vb.) göre sınıflandırılmıştır. Hayvan adlarının biyolojik türü belirtilerek tanımları ifade edilmiştir. Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki hayvan adlarının benzerlikleri ve farklılıkları (her iki lehçede fonetik ve semantik açıdan aynı olanlar, fonetik bakımından aynı, semantik bakımından farklı olanlar vb.) tablolar içerisinde gösterilmiştir (Özbay 2020: 1-94).

Çakır, Selin (2021), *Altay Türkçesinde Hayvan Adları, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bu çalışmada Altay Türkleri ve Altay Türkçesinden bahsedilerek Altay Türkçesinde bulunan hayvan adlarının türlere göre tasnifi yapılmıştır. Tespit edilen hayvan adları “ses ve anlam bakımından aynı olanlar, ses bakımından aynı olan anlamı farklı olan ve ses değişikliği sebebiyle ses yapısı farklı, anlamı aynı olan adlar” şeklinde de tabloda gösterilmiştir. Tezde tanımları verilen hayvan adlarının Eski Türkçedeki, Türkiye Türkçesindeki ve yer yer tarihî Türk lehçesinin metinlerindeki biçim ve tanımlarına değinilerek etimolojileri hakkında da bilgi verilmiştir (Çakır 2021: 1-136).

Derdiyok, Mislina (2022), *Ali Şir Nevâyî’nin Türkçe Divanlarında Hayvan Adları, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde Çağatay tarihi, adı, Türkçesi, edebiyatı ve bu dönemin şairleri ve eserleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde edebî sanatlardan (metafor, metafor türleri, teşhis vb.) bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Nevâyî’nin Türkçe Divanlarında bulunan hayvan adlarının semantik özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde şiirlerde hayvan adlarının ifade ettiği simgesel özellikleri de ele alınmıştır. Gerektiğinde ise hayvan adlarının tarihî Türk lehçelerindeki biçimleri ve tanımlarına da yer verilmiştir (Derdiyok 2022: 1-446).

Güleçoğlu, Merve (2022), *Derleme Sözlüğü’nde Hayvan Adlarının Söz Varlığı, Gaziantep Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bu çalışmada Türk dili ve kültüründe hayvanın yeri ve önemi üzerinde durularak hayvan adları semantik olarak tasnif edilmiştir. *Derleme Sözlüğü’nden* elde edilen hayvan adları yapılarına (basit, türemiş, birleşik) göre sınıflandırılmıştır. Hayvan adları zoolojiye göre de tasnif edilmiştir (Güleçoğlu 2022: 1-285).

Doktora Tezleri:

Perçin Bostan, Başak (2023), *Pallas’ın Zoographia Rosso-Asiatica’ında Türkçe ve Moğolca Hayvan Adları, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Bu çalışmada adı geçen eserde Rus coğrafyasından derlenen hayvan adlarından Türk ve Moğollarla ilgili olanların incelenerek değerlendirilmesi ele alınır. Tezde sözlüğün yazarı Peter Simon Pallas’ın hayatı, eserleri hakkında ve hayvan adları ile ilgili yapılan çalışmalar ifade edilmiştir. Pallas’ın derleyerek tespit ettiği hayvan adları türlerine göre

sınıflandırılmıştır. Çalışmada hayvan adlarının tanımları yapılarak tarihî Türk lehçelerinde ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçim ve karşılıklarına da yer verilmiştir. Terimlerin etimolojileri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur (Perçin Bostan 2023: 1-723).

Makaleler:

Karakuş, İdris (1997), Türkçe Ad Bilim (Onomastik)'de Hayvan Adları, Erdem, 9/27: 1143-1152. Bu çalışmada Türk kültüründe hayvan ve hayvancılığın öneminden bahsedilerek hayvanların adlandırılmasında kullanılan özellikler üzerinde durulmuştur. Makalede hayvanların “rengine, huyuna, sahibine, yaşına, cins ve cinsiyetine, fiziksel özelliklerine” göre adlandırılma yapıldığı belirtilmiştir. Hayvan adlarının toponimlerde ve etnonimlerdeki kullanımlarına örnekler verilerek destan, mani ve türkülerde hayvan adlarından da bahsedilmiştir (İdris 1997: 1143-1152).

Tokyürek, Hacer (2013), Eski Uygurca Hayvan Adları, TÜBAR-Türklük Birimi Araştırmaları, 33: 221-281. Bu çalışmada Eski Uygurlarda, Budizm ve Maniheizm’de hayvanın öneminden ve kültüründen bahsedilerek Eski Uygurca hayvan adları üzerinde durulmuştur. Makaledeki hayvan adları türlerine göre tasnif edilmiştir. Bu sözcükler yeri geldiğinde Budizmde ve Maniheizmde veya başka Uygur metinlerinde ifade ettikleri anlamlar açısından değerlendirilmiştir. Hayvan adlarının dinî ve simgesel anlam taşıdığı vurgulanarak tanımlarına ve kullanımlarına yer verilmiştir (Tokyürek 2013: 221-281).

Bekar, Beytullah (2016), Kırgız Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme, Journal of Turkish Language and Literature, 2/2: 19-38. Bu çalışmada Kırgız atasözlerinde geçen hayvan adlarının ve bunların Türk dünyası ile ilgili olan ortaklığının tespit edilmesi ele alınmıştır. Makalede DLT’de geçen hayvan adlarıyla ilgili atasözleri listelenmiştir. Kırgız atasözlerinde bulunan “at, it, kuş, töö (deve), börü” hayvan adlarıyla ilgili atasözleri örnekleriyle açıklanmıştır. Türk Dünyası ile ilgili ortak atasözleri de sıralanmıştır (Bekar 2016: 19-38).

Acar, Ergün (2017), Sinop ve Yöresi Ağzlarında Hayvan Adları, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/1: 29-43. Bu çalışmada hem derleme yöntemi hem de yazılı kaynaklardan hareketle Sinop ve yöresinde tespit edilen hayvan adları üzerinde durulmuştur. Hayvan adları türlerine göre tasnif edilerek tablo içerisinde tanımlarıyla gösterilmiştir. Hayvanlarda adlandırmaların “fiziksel özelliklerine, renk adlarına, benzetme yöntemine, ses özelliklerine, huy özelliklerine vb.” şekilde yapıldığı ifade edilmiştir (Ergün 2017: 29-43).

Kaplankıran, Dilek (2017), Kavram Alanları Açısından Kazak Türkçesinde ‘Tört Tülik’ Kapsamında Yer Alan Hayvan Adları, TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 5/9: 38-58. Bu çalışmada Kazaklarda ‘tört tülik’ (at, koyun, deve, keçi, sığır) adı verilen hayvanlarla ilgili söz varlığı ele alınmıştır. Makalede *Tört tülik* içerisinde yer alan hayvan adlarının Kazak atasözlerinde ifade ettiği simgelere (deve-zenginlik) yer verilmiştir. Kazak Türkçesinde renk adları kullanılarak hayvan türüne ait bir adın oluştuğu örneklerle ifade edilmiştir. Hayvanların fiziksel özelliklerine ve davranış biçimlerine göre bir adlandırma sisteminin tasnifi yapılarak başlıklar altında (hayvanın karakterinden, donundan, yürüme şekillerinden vb. hareketle verilen adlar) hayvan adları açıklanmıştır (Kaplankıran 2017: 38-58).

Tokay, Yaşar (2018), Kitâbu Gülistân Bi’t-Türki’de Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3/1, 31-52. Bu çalışmada *Kitâbu Gülistân Bi’t-Türki*’de geçen hayvan adlarının metaforik değerlendirilmesi yapılmıştır. Makalede dilbilimsel açıdan metaforun tanımı yapılarak detaylı bir bilgi verilmiştir. *Arslan, böri/kurt, bülbül* vb. gibi hayvan adları cümle örnekleriyle birlikte ifade edilmiştir (Yaşar 2018: 31-52).

Altuntaş, Ali Fuat (2019). *Artvin İlinin Şavşat İlçesinde Kullanılan Hayvan Adları Üzerine Bir Deneme*, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 6: 37-52. Derleme yöntemine dayalı olan bu çalışmada hayvan adlarının tespiti ve fonetik özellikleri üzerinde durulmuştur. Bölgede yaşayanlar tarafından en çok bilinen terimlerin çalışmaya dahil edildiği belirtilmiştir. Makalede Şavşat’ın coğrafi özelliklerinden de bahsedilmiştir (Altuntaş 2019: 37-52).

Dağlı, Hacı (2019), *Gagavuz Türkçesinde Hayvan Adları ve Fonetik Görünümleri Üzerine Bir Araştırma*, *Takvim-i Vekayi*, 7/2, 23-29. Bu çalışmada N. A. Baskakov’un *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü* adlı eserden 208 hayvan adının tespit edilmesi ve incelenmesi üzerinde durulmuştur. Tespit edilen sözcükler, ses bilgisi açısından değerlendirilmiştir. Makalede Gagavuz Türkçesinin özelliklerine de yer verilmiştir (Hacı 2019: 23-29).

Özden, Muharrem (2019), *Dîvânü Lügati’t-Türk’te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri*, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/2, 1479-1502. Bu çalışmada Dîvânü Lügati’t-Türk’te bulunan hayvan adlarının Anadolu ağzlarındaki izleri DS üzerinden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Makalede öncelikle DLT’de yer alan hayvan adları türlerine göre sınıflandırılarak (büyükbaş, küçükbaş, av hayvanları vb.) tanımları verilmiştir. DLT’de ve DS’de ortak hayvan adları da tanımlarıyla birlikte açıklanmıştır (Özden 2019: 1479-1502).

Uyanık, Ayşe Sema (2019), *Muhakemetü’l-Lugateyn’de Hayvan Adları*, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5/11: 454-465. Bu makalede adı geçen eserde hayvan adları tespit edilerek tasnif edilmiştir. Çalışmada hayvan adlarının “kuş adları ve at adları” olarak iki başlık altında tanımları verilmiştir. Tespit edilen hayvan adları “anlamlarını koruyanlar, yeni anlam kazananlar ve anlamları değişenler” olarak da kısaca sınıflandırılmıştır (Ayşe Sema 2019: 454-465).

Badarç, Bayarsayhan ve Koçoğlu Gündoğdu, Vildan (2020), *Sengel Tuvalarının Söz Varlığında Küçük ve Büyük Baş Bazı Hayvan Adları Üzerine*, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20/2: 429-446. Bu çalışmada Sengel Tuvalarının nüfusları, yaşadıkları coğrafya ve kültürleri hakkında kısaca bilgi verilerek hayvancılıkla ilgili terimleri üzerinde durulmuştur. Makalede hayvan adlarının tanımları, açıklamaları yapılarak etimolojileri de ifade edilmiştir (Badarç ve Koçoğlu Gündoğdu).

Balcı, Şima Doğan (2020), *P. S. Pallas’ın “Zoographia Rosso-Asiatica” Adlı Eserinde Hakas Ağzlarına Ait Hayvan Adları*, *Türkbilig*, 39: 29-50. Bu çalışmada öncelikle Hakas Türklerinden, P. S. Pallas’ın hayatından ve bu çalışmanın dayandığı sözlüğünden bahsedilmiştir. Makaleye kaynak olan *Zoographia Rosso-Asiatica* adlı sözcüğün Türk lehçe ve ağzından örneklere kaynaklık ettiği vurgulanmıştır. Hakas ağzlarına ait malzemedenden bahsedilerek sözlükte geçen hayvan adları bir tablo içerisinde sunulmuştur (Balcı 2020: 29-50).

Beşen Delice, Tuna (2020), *Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Hayvan Adlarına Yüklenen Adlar*, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22/2, 425-466. Bu çalışmada hayvan adlarının semantik olarak incelenmesi Azerbaycan Türkçesinin açıklamalı sözlükleri ile atasözleri ve deyimler sözlüklerinden hareketle yapılmıştır. Tespit edilen hayvan adları içerdikleri anlamların değerlerine göre (olumlu, olumsuz) sınıflandırılmıştır. Tanımları ve açıklamaları yapılan hayvan adları için cümle örneklerine de yer verilmiştir (Beşen Delice 2020: 425-466).

Elbir, Bilal ve Yorulmaz Kahve, Merve (2020), *Tırsî Dîvân’ında Hayvan Adlarının Kullanımı*, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 18: 230-267. Bu çalışmada *Tırsî Dîvân’*ından tespit edilen 282 hayvan adları üzerinde durulmuştur. Makalede incelenen hayvan

adları biyolojik türlerine göre sınıflandırılmıştır. Hayvan adlarının tanımları yapılarak sembolik anlamları da açıklanmıştır (Elbir ve Yorulmaz Kahve 2020: 230-267).

Bayrak, Selin (2020), Kırım Tatar Türkçesinde Eski Türkçe ile Ortaklaşan Hayvan Adları Üzerine, Türkiyat Mecmuası, 30/2: 395-409. Bu çalışmada Kırım Tatar Türkçesindeki hayvan adları ele alınmıştır. Hayvan adları, Kırım Tatar Türkçesinde ve Eski Türkçede her bakımdan aynı kalan ve Eski Türkçeden Kırım Tatar Türkçesine fonetik açıdan değişen şekilde sınıflandırılmıştır. Sözcüklerin etimolojilerine yer verilerek Clauson'un etimolojik sözlüğünden yararlanıldığı vurgulanmıştır (Bayrak 2020: 395-409).

Özcan Devrez, Ceyda (2020), Eski Uygurca Sonrası Orta Asya Türkçesinin Söz Varlığı İçerisinde Hayvan Adları, International Journal of Old Uyghur Studies, 2/2, 177-210. Bu çalışmada Türk dilinin tarihî lehçe metinlerinden (Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Dönemi eserleri) taranarak elde edilen hayvan adları üzerinde durulmuştur. Arapça, Farsça kökenli hayvan adları çalışmaya dahil edilmemiştir. Tespit edilen her bir sözcüğün tanımlarıyla birlikte geçtiği cümle örneklerine de yer verilmiştir (Özcan Devrez 2020: 177-210).

Özkan, Adem Serhat (2020), Kıyasî'l-Enbiyâ'da Hayvan Adları, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5/1: 127-141. Bu çalışmada adı geçen eserdeki hayvan adları incelenmiştir. Hayvan adlarının kullanımına göre sınıflandırılması yapılarak uygun başlıklar altında tanımları açıklanmıştır. Sözcüklerin tarihî lehçe metinlerindeki biçimlerine de yer verilmiştir (Özkan 2020: 127-141).

Korkmaz, Abdulkadir (2021), Şeyhî'nin Eserlerinde Hayvan Adları, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 71: 123-162. Bu çalışmada Şeyhî'nin *Harnâme*, *Hüsrev ü Şirin* ile *Dîvân*'ında geçen hayvan adları tespit edilerek kullanımları üzerinde durulmuştur. Eserlerdeki hayvan adları türlerine göre sınıflandırılmıştır. Her bir hayvan adının tanımı yapılarak geçtiği beyitler belirtilmiştir (Korkmaz 2021: 123-162).

Çimen, Feyza (2022), Kul Mesûd ile Molla Muhammed Timur'un Kelile ve Dimne'lerinin Hayvan Adları Bakımından Karşılaştırılması, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8: 856-863. Bu makalede *Kelile ve Dimne*'nin iki farklı tercümede bulunan hayvan adları ele alınmıştır. Çalışmada Kul Mesûd ile Molla Muhammed Timur'un *Kelile ve Dimne* tercümelerinde bulunan hayvan adlarının birbirlerinden farklı olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada her iki yazarın *Kelile ve Dimne* tercümelerine dair bilgi verilmiştir. Hayvan adlarının karakter, sembolik ve biçim açısından karşılaştırılması yapılarak tabloda gösterilmiştir (Çimen 2022: 1479-1502).

Sır Dünder, Ayşe Nur (2021), Kütahya ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 71: 15-47. Bu çalışmada, Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağızları* adlı çalışması ile bu il ve yöre ağızları üzerinde yapılan araştırmalardan hareketle elde edilen hayvan adlarının tespiti üzerinde durulmuştur. Makalede hayvan adları kuşlarla, yük ve binek hayvanlarıyla, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla ilgili vb. başlıklar şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Hayvan adlarının tanımları ve tarihî lehçelerdeki farklı biçimlerine de yer verilmiştir (Sır Dünder 2021: 15-47).

Alyılmaz, Saffet (2022), Azerbaycan Türkçesinde Hayvan Yavru Adları, Türkbilig, 44: 111-119. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki yavru adları ele alınmıştır. Yavru adlarının Eski Türkçe ve Anadolu ağızlarındaki görünüm ve biçimlerine de yer verilmiştir. Makalede yavru adları "at / eşek, manda / inek / deve / keçi ve koyun/ köpek ve tavuk yavrusu" başlıkları altında incelenmiştir. Sözcüklerin tanımları verilerek etimolojileri ile fonetik hadiselerine de açıklanmıştır (Alyılmaz 2022: 111-119).

Bolat, Özge Hazal (2022), *Çağatay Türkçesinde Hayvan Adları*, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7/1: 75-107. Bu makalede Suat Ünlü’nün *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*’nden hareketle tespit edilen hayvan adları üzerinde durulmuştur. Hayvan adları semantik ve etimolojik açıdan değerlendirilmiştir. Sözcüklerin kökenlerine dair bilgiler verilmiştir (Bolat 2022: 75-107).

Özkan Kurt, Fatma (2022), *Türkçede Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları*, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8: 273-294. Bu çalışmada “İnsanın davranışı hayvanın davranışındır” önermesinden hareketle hayvan adlarının dildeki mecazi anlamları ele alınmıştır. Makalede “metafor kavramı” ve “büyük varlık zinciri metaforu” gibi kuramsal çerçeveye ilgili konular hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Hayvan adları insanlar için ifade ettikleri anlamlar üzerinden sınıflandırılarak bazı başlıklar altında (olumlu değer, olumsuz değer, nötr ifade eden vb.) değerlendirilmiştir (Özkan Kurt 2022: 273-294).

Varoğlu, Gonca (2022), *Hayvan Adları İçeren Türkçe-Japonca Benzetmeler ve Ansiklopedik Anlam Açısından Bir Bakış*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, 53/2, 65-79. Bu çalışmada Türkçe ve Japonca hayvan adlarına dayalı benzetmelerin semantik olarak karşılaştırılması üzerinde durulmuştur. Örnek için 53 Türkçe, 30 Japonca benzetme kullanılmıştır. Araştırmada baz alınan Türkçe ve Japonca sözcükler iki ayrı tabloda gösterilmiştir. Semantik olarak karşılaştırılan benzetmeler “aynı hayvan adı benzer anlam, aynı hayvan adı farklı anlam, aynı hayvan adı hem benzer hem farklı, farklı hayvan adı benzer anlam, farklı hayvan adı farklı hayvan” başlıkları altında incelenmiştir.

Yüceol Özezen, Muna (2022), *Türkçede Hayvan Adları 2: Türkçe Sözlük’teki Temel Sözlükbirimler Bağlamında Hayvan Adlarının Yananlamsal-Çağrışımsal Göndermeleri*, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 8/1: 247-289. Bu çalışmada *Türkçe Sözlük*’te hayvan adı geçen ama ifade ettiği hayvan adı veya sıfatı olmayan sözlükbirimler değerlendirilmiştir. Makalede bunun için 961 sözlükbirimin yer aldığı vurgulanmıştır. Hayvan adları “insana, mesleğe, gök cismine, çevreye, yemeğe, renge, tabiat olaylarına, herhangi bir ölçüye, araç-gerece” vb. gibi pek çok şeye gönderme yapan hayvan adlarını bu şekilde sınıflandırılmıştır (Yüceol Özezen 2022: 247-289).

Hayvan Adları İle İlgili Yapılan Çalışmaların Listesi-Yüksek Lisans Tezleri:

Bozkaplan, Şerif Ali (1986), *Türkiye Ağızlarındaki Hayvan Adlarının Sistematiği*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kurukafa, Vedat (1998), *Türk Halk Edebiyatı Türlerinde Hayvan Adlarının Geçtiği Sözlerin Tespit, Tasnif, Tahlil ve Tasviri*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Berbercan, Mehmet Turgut (2008), *Babur’un Hatıratında Geçen Hayvan Adları ve Bunların Türk Dili Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Düşmez, Ömer Anıl (2014), *Türk Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarına Göre Kavram Profilleri*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Mirzabayov, Azar (2019), *Azerbaycan Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesindeki Hayvan Adlarının Karşılaştırılması*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Borazan, Şeyma (2020), *Tarama Sözlüğü ile Oğuz Grubu Türk Dillerinde Bitki ve Hayvan Adlarının Karşılaştırılması*, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bulut, Özge (2020), *Dil ve Kültür Bağlamında Almanca ve Türkçede Hayvan Adları İçeren Atasözleri*, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dağlı, Hacı (2020), *Hayvan Adlarıyla Kurulan Azerbaycan Atasözlerinin Sözdizimsel Açından İncelenmesi*, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kurucu, Arzu (2020), *Türkiye ve Kosova'da Kullanılan Atasözlerinde Hayvan Adları*, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Madadi Dehcheshmen, Sahar (2021), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Türkçe-Farsça Hayvan Adları İçeren Deyim ve Atasözlerinde Dilsel ve Kültürel Benzerlikler*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Makaleler:

Buran, Ahmet (1992), “Yunusta Hayvan Adları ve Fonksiyonları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 80: 167-194.

Büyükkutlu, Yılmaz (2002), “Rusça ve Türkçedeki Hayvan Adlarının Kelime Anlamı Bakımından İncelenmesi”, *Ucheniye Zapiski TNU*.

Sezer, Özyaşamış Şakar (2006), “Takma Ad veya Lakap Olarak Kullanılan Bazı Hayvan Adları”, *Türk Kültürü Dergisi*, 44/515-516: 107-115.

Abik, A. Deniz (2009), “Kutadgu Biligde Hayvan Adları”, *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33/1: 1-32.

Sağlık Şahin, Gürcü Selcan (2009), “Türkmen Türkçesinde Hayvan Adlarının Olumsuz Anlamda Kullanımları Üzerine”, *ACTA TURCICA*, 2/1: 16-27.

Karpuz, Hacı Ömer ve Zeliha Gaddar (2012), “Süheyl ü Nevbahâr da Hayvan Adları”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 4: 58-83.

Karahan, Akartürk (2013), “Codex Cumanicusta Hayvan Adları”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/1: 1839-1865.

Ergene, Oğuz (2014), “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığında Hayvan Adlarının Organ Adlarıyla ya da Vücut Bölümlerine İlişkin Adlarla Oluşturduğu Deyim Aktarması Örnekleri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/6: 319-365.

Gül, Meltem (2015), “Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *İdil Journal of Art and Language*, 4/15: 1-24.

Güneş, Sadriye (2017), “Hayvan Adları İçeren ve İnsanı Niteleyen İtalyanca ve Türkçe Metaforlar Üzerine Bir İnceleme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16/4: 1102-1118.

Pekacar, Bekir Yavuz (2017), “Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Hayvan Adlarının Saha Türkçesindeki Hayvan Adlarıyla Karşılaştırılması”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13/3: 186-198.

Yılmaz, Hayati (2017), “Mahdum Kulu Divanında Hayvan Adları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14/1: 99-12.

Efe, Kürşat (2018), “Eski Türkçe Döneminde Hayvan Türlerinin Adlandırılması”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 6/4: 329-352.

Soydan, Serpil (2018), “Memlük-Kıpçak Türkçesine Ait Dört Sözlük ve Gramer Eserlerinde Hayvan Adları Üzerine Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13/12: 377-397.

Kuyma, Erol (2018), “Senglâh’ta Renk Adları ile Kullanılan Hayvan Adları”, *Journal of Turkish Studies*, 13/15: 305-321.

Özden, Muharrem (2019), “Codex Cumanicus’ta Bulunan Hayvan Adlarının Günümüz Anadolu Ağızlarındaki İzleri”, *The Journal of Academic Social Science*, 87: 81-96.

Bulut, Serdar (2019), “Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarında Hayvan Adlarıyla İlgili Söz Varlığı”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,

Murad, Sibel (2019), “Kadı Burhaneddin ve Nesimî’nin Şiirlerinde Geçen Bitki Adları ve Hayvan Adları Üzerine”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 5/2: 194-206.

Daşman, Ali (2020), “Kırgızca-Türkçe Yaban Hayvan Adları Sözlükçe Denemesi”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*.

Kalkan, Nigar (2020), “Başkurt Türkçesinde Hayvan Adlarıyla İlgili Aktarmalar”, *İDİL Sanat ve Dil Dergisi*, 66: 330-364.

Özden, Muharrem (2020), “Eski Oğuz Türkçesinde Kullanılan Hayvan Adlarının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Durumları”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 8/20: 44-74.

Çebi, İhsan Sabri (2021), “Ahmed-i Dai’nin Kitabü’t-Ta’bir’inde Geçen Hayvan Adları ve Esere Göre Rüya Tabirindeki Yorumları”, *Gazi Türkiyat*,

Sönmezler Duran, Özge (2021), “Codex Cumanicus’un Söz Varlığında Bulunan Hayvan Adlarının Kazak-Tatar Türkçesindeki Durumu Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of International Social Research*,

Yüceol Özezen, Muna (2021), “Türkçede Hayvan Adları 1: Türkçe Sözlük’teki Temel Sözlükbirimler Bağlamında Türkçenin Hayvan Evreni”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literatura*, 7/4: 1439-1475.

Bildiriler:

Bozkaplan, Şerif Ali (1996), “Türkiye Türkçesindeki Ehlî Olmayan Hayvan Adlarının Sistematiği”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 23-27 Eylül 1996.

Mert, Osman (2007), “Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri”, 21-23 Mayıs 2007 *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu*.

İmdat, Demir (2010), “Yunus Emre’nin Eserlerinde Hayvan Adları”, 06-08 Ekim 2010 X. *Uluslararası Yunus Emre Bilgi Şöleni*.

Yazıcı Ersoy, Habibe (2016), “Başkurt Halk Destanlarındaki Hayvan Adları ve Başkurt Kültür Dünyasındaki Yeri”, XXI. *Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu ve Karma Türk Sanatları Sergisi*, Üsküp Makedonya, 06-10 Mayıs 2016.

Arslan, Mustafa., Bulut, Esra ve Şalvarcı, Simge (2018), “Beyşehir Yer adlarında Kullanılan Hayvan Adları”, *III. INES Education and Social Science Congress, 28-01 Nisan-Mayıs 2018*.

Karadağ Toprak, Fatoş (2018), “Tuva Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarına Dair Söz Varlığı İncelemesi”, *5. Uluslararası Filoloji Sempozyumu, 25-27 Ekim 2018*.

İnayet, Alimcan (2018), “Uygur Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 17-19 Ekim 2018*.

Özden, Muharrem (2018), “Trakya Ağızlarında Kullanılan Hayvan Adları Üzerine Yapılmış Genel Bir Sınıflandırma Çalışması”, *III. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 12-14 Nisan 2018*.

Yener, Mustafa Levent (2018), “Kutadgu Biligdeki Hayvan Adları ve Türklerde Hayvan Sembolizmi”, *YTSAM Atabet’ü-l Hakayık ve İlk Dönem İslami Eserler Sempozyumu, 28-30 Mayıs 2018*.

Yıldırım, Ali (2018), “Niyazi-i Mısri Divanında Geçen Hayvan Adlarının Sembolik Değerleri Üzerine”, *5. Niyazi-i Mısri el-Malati Uluslararası Sempozyumu, 06-07 Aralık 2018*.

Biray, Nergis (2019), “Kazak Türkçesindeki Birleşik Yapılı Hayvan Adları-Yapı ve Anlam Bakımından”, *8. Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu (Hayvancılık ve Tarım), 19-23 Ağustos 2019*.

Özavşar, Resul (2020), “Atasözlerinde Hayvan Adlarıyla İlgili Metaforlar”, *2. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu, 25 Kasım 2020*.

Yorulmaz Kahve, Merve (2022), “Balkanlardaki Türk Atasözlerinde Kullanılan Hayvan Adlarının Duygu Değerleri Üzerine”, *VIII. International Congress of Teaching Turkish as a Foreign Language: Balkan Geography and Turcology, 15-16 Eylül 2022*.

Turan, Melike Sultan (2023), “Garib-nâme’de Hayvan Adları ve Kavram Alanı”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu*.

Kitap Bölümü

Küçük, Salim (2020), “Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Evcil ve Vahşi Hayvanlara Yüklenen Duygu Değerleri ve Önemi”, Mangır, Mediha ve Şen, Serkan (Ed.), Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Anıt Kitabı, İstanbul: Kesit Yayınları., 119-141.

Tarım Terimleri İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Yüksek Lisans Tezleri:

Okçu, Cemal (2015). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Derlenmiş Tarım Sözcükleri, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışmada *Derleme Sözlüğü*’ndeki tarım sözcükleri üzerinde durulmuştur. Sözlükte geçen tarım terimleri, tarım aletleri, ürünleri, tarım işi, hasat ve harman, tarım yapılan yer, tarım ölçüleri, tarım yapan kişiler, gübre, sulama, ürünlerin depolandığı yer, zaman vb. gibi başlıklar şeklinde sınıflandırılmıştır. Tezde tarımla ilgili terimlerin yalnızca tanımları verilmiştir. DS’de olmayan tarım sözcükleri ise Anadolu ağzlarıyla ilgili yapılmış çalışmalardan hareketle, çalışmaya eklenmiştir (Okçu 2015: 1-144).

Doktora Tezleri:

Gül, Bülent (2004). Eski Türk Tarım Terimleri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk

bölümünde Türklerin yayılmaları ve yaşam alanlarından bahsedilerek Türklerde tarım; Çin, Bizans ve Geç Batı kaynaklarına göre, Arap ve Fars kaynaklarına göre ele alınmıştır. Budist, Maniheizt Türk çevresi, Karahanlı Dönemi, Harezmi ve Kuman Kıpçak çevresi vb. tarihî dönemleri içine alan Türk kaynaklarına göre de tarım konusu irdelenmiştir. İkinci bölümde ise Türk tarım terimleri; “eylemler, özneler, yer, zaman, araçlar, ürünler, tarımsal ürünler, ölçüler ve gübreleme” başlıkları altında incelenmiştir. Her bir terimin çeşitli kaynaklara göre tanımları verilerek, çağdaş lehçelerdeki biçimleri de eklenmiştir. Etimolojileri hakkında açıklamalar yapılmıştır (Gül 2004: 1-386).

Makaleler:

Bayram, Yavuz (2007), Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Özel Sayı: 81-96. Bu makalede 26 Türkçe divanın incelendiği ve 19 değişik tarımsal ürünün tespit edildiği ifade edilmiştir. Makalede şiirsel yaklaşımda divan şairlerinin şiirlerinde geçen bir tarımsal ürünün bitkisel niteliklerini kesinlikle göz ardı etmediği vurgusu yapılmıştır. Çalışma, daha çok tarımsal ürünlerin edebî yorumuyla ilgilidir (Bayram 2007:81, 82).

Demiroğlu, Hasan (2011), İtil Bulgarlarında Tarım Aletleri, İstem, 9/18, 49-63. Bu makalede İtil Bulgarlarının tarihi, yaşadığı coğrafya ve kültürü hakkında bilgi verilerek tarım aletleri ve tarım alet adları ile ilgili bilgi verilmiştir. Tarım aletlerinin fiziksel özelliklerinden de bahsedilmiş, tarım alet adları kullanımlarına göre sınıflandırılmıştır (Demiroğlu 2011: 49-63).

Yıldırım, Talip ve Çiftçi, Musa (2012), Dîvânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları, Turkish Studies, 7/2:1229-1249. Bu makalede tarım terminolojisi müstakil olarak yer almamaktadır, ancak makalede “müzikle ilgili alet adları”, “inşaatla ilgili alet adları” vb. alt başlıklarla beraber “tarımla ilgili alet-eşya adları” başlığı da bulunmaktadır. Tespit edilen terimler madde başı olarak tanımlarıyla eklenmiştir. Terimlerin anlamları ve etimolojilerine dair bilgiler olmakla beraber, tarihî lehçelerdeki tespitlerinden de bahsedilmiştir (Yıldırım ve Çiftçi 2012: 1229-1249).

Gül, Bülent (2016), Eski Türkçe tarıyıcı “Tarımcı, Ekinci” Adı Üzerine, Türkbilig, 32: 85-96. Bu çalışmada tarımla uğraşanlar için kullandıkları adlar ve ekseriyetle “tarımcı, ekinci; çiftçi” anlamında kullanılan *tarıyıcı* sözü ele alınmıştır. Sözcüğün anlamdaşları ve değişik biçimleri Türk dilinin tarihî metinlerinden örnekler verilerek değerlendirilmiştir. Çalışmada sözcüğün çağdaş Türk lehçelerindeki durumlarına da yer verilmiştir (Gül 2016: 85-96).

Korkut, Gizem (2019), Tarama Sözlüğü’nde Geçen Tarım Adları, International Journal of Language Academy, 7/2: 165-180. Bu çalışmada *Tarama Sözlüğü’nden* tespit edilen tarım terimleri “tarım ile ilgili eylemler, tarım ile ilgili meslek adları, tarım ile ilgili yer adları, tarım yapılan alanlar, tarım ile ilgili araç-gereç adları, tarımla ilgili zaman adları ve tarım ürünleri vb.” başlıkları altında sınıflandırılarak tanımları ifade edilmiştir. Bazı terimlerin etimolojileri hakkındaki görüşlere de yer verilmiştir (Korkut 2019: 165-180).

Yastı, Mehmet (2019), Derleme Sözlüğü’nde Geçen “Saban” İle İlgili Kelimeler, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 47: 23-40. Bu çalışmada öncelikle saban kelimesinin etimolojisi hakkındaki görüşler belirtilmiştir. Sözcüğün Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerindeki biçimleri, tanımları ve kullanımları örneklerle açıklanmıştır. Çağdaş lehçelerde “saban aleti” için kullanılan isimler de tabloda gösterilmiştir (Yastı 2019: 23-40).

Kaya, Muhammet (2022), Eski Türkçe Tarım Terimlerinin Anadolu Ağzlarındaki Durumu, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 6/1: 1460-1486. Bu makaledeki tarım terimleri “Eski

Türkçedeki haliyle doğrudan Anadolu ağızlarında kullanılan tarım terimleri ve Eski Türkçede kullanılıp ses ve şekil değişimleriyle Anadolu ağızlarında kullanılan tarım terimleri” başlıkları altında “isim ve fiiller” şeklinde ayrılarak incelenmiştir. Terimlerin tanımlarına ve Anadolu ağızlarında görülen değişik biçimlerine yer verilerek etimolojileri hakkındaki görüşler de ifade edilmiştir (Kaya 2022: 1460-1486).

Bildiriler:

Gül, Bülent (2009), Eski Türk Tarım Terimlerinin Metaforik Kullanımları Üzerine, Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri 28-30 Mayıs 2008, 291-308, Ankara: TDK. Bu çalışmada eski Türk tarım terimlerinde olan *tarı-*, *ek-* fiilleri ile *uruy* sözcüğünün metaforlu kullanımları ele alınmıştır. Başta Uygur belgeleri olmak üzere sözcüklerin metaforlu kullanım örnekleri, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi eserlerinden örnekler verilerek açıklanmıştır (Gül 2009: 291-308).

Atmaca, Emine (2018), Antalya'nın Elmalı İlçesinin Köylerinde Kullanılan Tarım Alet İsimleri, 4th Language, Culture & Literature Symposium May 17-18 2018 Akdeniz University Faculty of Letters Department of English Language & Literature. Bu çalışmada öncelikle Türklerde tarım faaliyetleri hakkında detaylı bir bilgi verilmiştir. Terimler “sürme araçları, sulama araçları, biçme, hasat ve değirmencilik araçları” başlıkları altında tanımları verilerek değerlendirilmiştir. Bazı terimlerin etimolojileri ile ilgili görüşlerinden bahsedilerek diğer Anadolu ağızlarındaki biçimleri de ifade edilmiştir. Tespit edilen 55 tarım alet adları grafik şeklinde de gösterilmiştir (Atmaca 2018: 1-28).

Maşkaraoğlu, Seher (2020), Kırım Tatar Türkçesinde Tarım Terimleri, Özyürek, Rasim vd. (Ed.), XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı, Gürcistan-Tiflis: Yunus Emre Enstitüsü, 436-445. Bu çalışmada yer alan tarım terimleri, Seyran Mehmetoviç Useinov'un *Kırım Tatarca-Rusça-Ukraince Lugat* adlı sözlüğünden taranarak elde edilmiştir. Bu sözlükten hareketle tespit edilen terimler sınıflandırılarak tanımları yapılmıştır. Sözcüklerin kökenlerine dair bilgilere de yer verilmiştir (Maşkaraoğlu 2020: 436-445).

Tarım ve Hayvancılık İle İlgili Yapılan Ortak Çalışmalar

Yüksek Lisans Tezleri:

Yavaş, Gülhan (2016). İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Ev, Mutfak, Tarım ve Hayvancılık Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışma “İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Ev Terimleri Sözlüğü, İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Mutfak Terimleri Sözlüğü, İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Tarım Terimleri Sözlüğü, İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Hayvancılık Terimleri Sözlüğü” olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. Tezde verilen terimler DS'den, yapılmış ağız çalışmalarından, ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinden hareketle elde edilmiştir. Bu çalışma bir sözlük çalışması olduğundan sözcüklerin yalnızca tanımları verilmiştir. Tezin sonunda bir de dizin yer almaktadır (Yavaş 2016: 1-304).

Aksakal, Erhan (2017). Ardahan'ın Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ardahan'ın yerleşim birimlerinde yapılan derleme yöntemine dayanan bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Eserde terimler “Tarımsal Faaliyetlerle İlgili Söz Varlığı, Hayvancılık Faaliyetleriyle İlgili Söz Varlığı, Kümes Hayvancılığı Faaliyetleriyle İlgili Söz Varlığı, Arıcılık Faaliyetleriyle İlgili Söz Varlığı, Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerinde Kullanılan Evcil Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı” vb. başlıklar altında incelenmiştir. Her bir terimin tanımı

yapılarak, sözcüklere ait görsellere de yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada Ardahan’ın coğrafi özellikleri, siyasi tarihi ve etnik unsurlarından bahsedilmiştir (Aksakal 2017: 1-316).

Makaleler:

Tuğluk, Mehmet Emin (2022), Ege Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19/2: 656-680. Bu makalede Afyonkarahisar, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ağızları hakkında yapılmış çalışmalardan hareketle elde edilmiş tarım ve hayvancılıkla ilgili araç gereç adları ele alınmıştır. Tespit edilen her bir terim tematik olarak sınıflandırılmıştır, tanımları ifade edilmiştir. Aynı terimlerin farklı biçimleri de belirtilmiştir (Tuğluk 2022: 656-680).

Tuğluk, Mehmet Emin (2022), Doğu Anadolu Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24: 65-95. Bu çalışmada Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van ağızları ile ilgili yapılmış çalışmalardan elde edilen tarım ve hayvancılıkla ilgili araç gereç adları ele alınmıştır. Tespit edilen terimler, tematik açıdan sınıflandırılmıştır. Ancak makalenin amacı söz varlığını tespit etmek olduğundan, terimlerin etimolojileri hakkında bilgi verilmemiştir (Tuğluk 2022: 65-95).

Sonuç

Türk Dünyası, coğrafyası ve tarihi düşünüldüğünde tarım ve hayvancılığın Türk kültür tarihinde yalnızca ekonomik anlamda değil, Türk dilinin söz varlığı içerisinde de önemi çok büyüktür. Bu nedenle günümüzde tarım ve hayvancılık terimleri ile hayvan adlarıyla ilgili yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Yapılan taramalar sonucunda konuyla ilgili 105 çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmaların 23’ünü yüksek lisans tezi, 2’sini doktora tezi, 62’sini makale ve 17’sini bildiri çalışmaları ve 1’ini kitap bölümü çalışması oluşturmaktadır. Konuyla ilgili çalışma türü olarak en fazla makale ve yüksek lisans tezi yazılmıştır. Alan ile ilgili olarak ise *hayvancılık terimleri* hakkında 8 çalışma (YL: 2, M: 6), *hayvan adları* hakkında 81 çalışma (YL: 16, D : 1, B: 14, M: 49, K: 1), *tarım terimleri* hakkında 12 çalışma (YL: 1, D: 1, B: 3, M: 7) ve *tarım ve hayvancılık ile ilgili ortak çalışmalar* hakkında 4 (YL: 2, M: 2) çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Tarım terimleri, hayvancılık terimleri ve hayvan adları konusunda en fazla araştırma, yazı sayısına sahip konu 80 çalışmayla *hayvan adları* üzerine yapılan çalışmalar iken, en az araştırma sayısına sahip konular ise toplamda 12 çalışmayla *hayvancılık terimleri* ile *ortak tarım ve hayvancılık terimleri*dir. Bu durum, tarım ve hayvancılık terimleri ile ilgili yapılacak daha çok çalışmanın olduğu göstermektedir.

Yapılan tüm bu çalışmalara bakıldığında *hayvancılık* kavram alanı çerçevesinde (genellikle hayvan adları) Türk dili lehçeleri üzerinde en fazla *hayvan adları* ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmüştür. *Hayvan adları* ile ilgili araştırmalarda; hayvan adlarının genellikle biyolojik (veya zoolojik) türüne veya kullanım alanlarına göre tasniflendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda esas amacın çoğunlukla söz varlığını tespit ederek hayvan adlarını tanımlamak ve sınıflandırmak olduğu görülmüştür. Hayvan adları ile ilgili çalışmaların daha az olarak “hayvan adlandırma sistemini”ni tespit etmek amacıyla yapıldığı belirlenmiştir. Çalışmaların genelinde semantik ve fonolojik

incelemenin yapıldığı, çoğunlukla tarihî lehçelerdeki biçimlerine bakıldığı, ancak etimolojik bilgilere daha az yer verildiği ya da pek çok çalışmada hiç değinilmediği fark edilmiştir. Hayvan adlarının “toponimlerde, yemek adlarında, hastalık adlarında, bitki adlarında; atasözlerinde, deyimlerde vb.” gibi kullanımlarında daha çok metaforik kullanımları üzerine bir incelemenin yapıldığı, edebî eserlerdeki hayvan adlarının kullanımı içinse mecazî, dinî, sembolik ve simgesel yönlerinin ele alındığı görülmüştür. Hayvan adlarının dildeki metaforik kullanımlarında belli başlı değerler sistemi (insan için kullanılan olumlu, olumsuz ve nötr değerler vb.) üzerinden ele alındığı belirlenmiştir. Hayvan adları hakkında yapılan çalışmaların genelinde metinden özellikle de çağdaş lehçeler için (Kırgızca, Kazakça, Özbekçe, Azerbaycan Türkçesi, Kumukça vb.) sözlüklerden hareketle hayvan adlarının ortaya çıkarıldığı, derleme yöntemine dayanan çalışmaların çok az olduğu tespit edilmiştir. Ad bilim alanına giren “hayvan adları” kavramı için yapılan çalışmalarda adbilimsel veya onomastik ile ilgili terimlerinin çoğunlukla kullanılmadığı görülmüştür.

Tarım terimleri ile ilgili yapılan çalışmaların genelinde tarım terimleri “tarım için kullanılan araç-gereçler, ölçüler, tarımın yapıldığı yer, zaman, tarımla uğraşan kişiler, tarımla ilgili yer adları vb.” şeklinde bir sınıflandırmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tarım terimleri hakkında yapılan çalışmalarda hayvancılık kavram alanındaki çalışmalara göre tarım terimlerinin tanımlarıyla birlikte etimolojilerine daha fazla yer verildiği fark edilmiştir. Ancak bu terimlerin Türk dili söz varlığı içindeki yerini (metaforik kullanımları, atasözleri, deyimler ve argodaki kullanımları vb.) gösterecek çalışmaların da çok daha az olduğu tespit edilmiştir.

KISALTMALAR

B: Bildiri

D: Doktora

M: Makale

YL: Yüksek Lisans

KAYNAKÇA

- Alagöz, Ebru (2011), *Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Acar, Ergün (2017), “Sinop ve Yöresi Ağızlarında Hayvan Adları”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1: 29-43.
- Aksakal, Erhan (2017). *Ardahan'ın Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı*, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Altuntaş, Ali Fuat (2019). “Artvin İlinin Şavşat İlçesinde Kullanılan Hayvan Adları Üzerine Bir Deneme”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 6: 37-52.

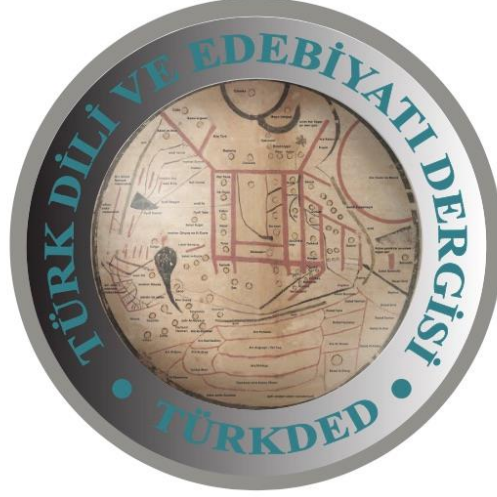
- Alyılmaz, Saffet (2022), “Azerbaycan Türkçesinde Hayvan Yavru Adları”, *Türkbilig*, 44: 111-119.
- Atmaca, Emine (2018), “Antalya’nın Elmalı İlçesinin Köylerinde Kullanılan Tarım Alet İsimleri”, *4th Language, Culture & Literature Symposium May 17-18 2018 Akdeniz University Faculty of Letters Department of English Language & Literature*.
- Badarç, Bayarsayhan ve Koçoğlu Gündoğdu, Vildan (2020), “Sengel Tuvalarının Söz Varlığında Küçük ve Büyük Baş Bazı Hayvan Adları Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20/2: 429-446.
- Balcı, Şima Doğan (2020), “P. S. Pallas’ın “Zoographia Rosso-Asiatica” Adlı Eserinde Hakas Ağızlarına Ait Hayvan Adları”, *Türkbilig*, 39: 29-50.1502).
- Bayrak, Selin (2020), “Kırım Tatar Türkçesinde Eski Türkçe ile Ortaklaşan Hayvan Adları Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, 30/2: 395-409.
- Bayram, Yavuz (2007), “Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi*, Özel Sayı: 81-96.
- Bekar, Beytullah (2016), “Kırgız Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2/2: 19-38.
- Beşen Delice, Tuna (2020), “Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Hayvan Adlarına Yüklene Adlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22/2, 425-466.
- Biray, Nergis (2000a), “Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz”, *Millî Folklor*, 6/12: 60-78.
- Biray, Nergis (2000b), “Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz-2”, *Millî Folklor*, 12/47, 63-79.
- Biray, Nergis (2000c), “Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz-3”, *Millî Folklor*, 12/48, 55-71.
- Bolat, Özge Hazal (2022), “Çağatay Türkçesinde Hayvan Adları”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1: 75-107.
- Can, Feray (2015), *VIII-XIII. Yüzyıllar Arası Türkçe Eserlerde Hayvan Adları*, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çakır, Selin (2021), *Altay Türkçesinde Hayvan Adları*, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çimen, Feyza (2022), “Kul Mesûd ile Molla Muhammed Timur’un *Kelile ve Dimne*’lerinin Hayvan Adları Bakımından Karşılaştırılması”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8: 856-863.
- Dağlı, Hacı (2019), “Gagavuz Türkçesinde Hayvan Adları ve Fonetik Görünümleri Üzerine Bir Araştırma”, *Takvim-i Vekayi*, 7/2, 23-29.
- Demiroğlu, Hasan (2011), “İtil Bulgarlarında Tarım Aletleri”, *İstem*, 9/18, 49-63.
- Derdiyok, Mislina (2022), *Ali Şir Nevâyî’nin Türkçe Divanlarında Hayvan Adları*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Elbir, Bilal ve Yorulmaz Kahve, Merve (2020), “Tırsî Dîvân’ında Hayvan Adlarının Kullanımı”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 18: 230-267.
- Eren, H. (1979), “Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkıları”, *Türkoloji Dergisi*. C. VIII. 1-28.

- Gül, Bülent (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gül, Bülent (2009), “Eski Türk Tarım Terimlerinin Metaforik Kullanımları Üzerine”, *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri 28-30 Mayıs 2008*, 291-308, Ankara: TDK.
- Gül, Bülent (2016), “Eski Türkçe *tarıyıcı* “Tarımcı, Ekinci” Adı Üzerine”, *Türkbilig*, 32: 85-96.
- Güleçoğlu, Merve (2022), *Derleme Sözlüğü’nde Hayvan Adlarının Söz Varlığı*, Gaziantep Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hoşça, Fatma (2017), “Kumuk Türkçesinde Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı”, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans.
- Hünerli, Bülent (2022), “Mihail Çakır’ın Gagauzca-Rumence Sözlüğünde Geçen Hayvan Adları ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı”, *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 4/1: 67-80.
- İlhan, Nadir ve Şenel, Mustafa (2008), “Dîvânu Lugati’t-Türk’e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları”, *Turkish Studies*, 3/1: 259-277.
- Karakuş, İdris (1997), “Türkçe Ad Bilim (Onomastik)’de Hayvan Adları”, *Erdem*, 9/27: 1143-1152.
- Kaya, Muhammet (2022), “Eski Türkçe Tarım Terimlerinin Anadolu Ağızlarındaki Durumu”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6/1: 1460-1486.
- Kaplankıran, Dilek (2017), “Kavram Alanları Açısından Kazak Türkçesinde ‘Dört Tülik’ Kapsamında Yer Alan Hayvan Adları”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5/9: 38-58.
- Korkut, Gizem (2019), “Tarama Sözlüğü’nde Geçen Tarım Adları”, *International Journal of Language Academy*, 7/2: 165-180.
- Korkmaz, Abdulkadir (2021), “Şeyhî’nin Eserlerinde Hayvan Adları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 71: 123-162.
- Maşkaraoğlu, Seher (2020), “Kırım Tatar Türkçesinde Tarım Terimleri”, Özyürek, Rasim vd. (Ed.), *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Gürcistan-Tiflis: Yunus Emre Enstitüsü, 436-445.
- Okçu, Cemal (2015). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Derlenmiş Tarım Sözcükleri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özbay, Bilge (2020), *Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Hayvan Adları*, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özcan Devrez, Ceyda (2020), “Eski Uygurca Sonrası Orta Asya Türkçesinin Söz Varlığı İçerisinde Hayvan Adları”, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 2/2, 177-210.
- Özden, Muharrem (2019), “Dîvânü Lügati’t-Türk’te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/2, 1479-1502.
- Özkan, Adem Serhat (2020), “Kısaşü’l-Enbiyâ’da Hayvan Adları”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1: 127-141.
- Özkan Kurt, Fatma (2022), “Türkçede Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8: 273-294.

- Perçin Bostan, Başak (2023), *Pallas’ın Zoographia Rosso-Asiatica’ında Türkçe ve Moğolca Hayvan Adları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Sır Dünder, Ayşe Nur (2021), “Kütahya ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 71: 15-47.
- Tekin, Feridun ve Cantürk, Samet (2019), “Giresun ve Yöresi Söz Varlığında Hayvan Adları ve Hayvancılık Kavram Alanı”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9/3: 451-467.
- Tokay, Yaşar (2018), “Kitâbu Gülistân Bi’t-Türkî’de Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, 31-52.
- Tuğluk, Mehmet Emin (2022), “Ege Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2: 656-680.
- Tokyürek, Hacer (2013), “Eski Uygurca Hayvan Adları” *TÜBAR-Türklük Birimi Araştırmaları*, 33: 221-281.
- Tuğluk, Mehmet Emin (2022), “Doğu Anadolu Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24: 65-95.
- Uştuk, Fatma (2021), “Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Hayvancılık Terimleri”, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uyanık, Ayşe Sema (2019), “Muhakemetü’l-Lugateyn’de Hayvan Adları”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5/11: 454-465.
- Yastı, Mehmet (2019), “Derleme Sözlüğü’nde Geçen “Saban” İle İlgili Kelimeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47: 23-40.
- Yavaş, Gülhan (2016). *İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Ev, Mutfak, Tarım ve Hayvancılık Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, Talip ve Çiftçi, Musa (2012), “Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Alet-Eşya Adları”, *Turkish Studies*, 7/2:1229-1249.
- Yüceol Özezen, Muna (2022), “Türkçede Hayvan Adları 2: *Türkçe Sözlük*’teki Temel Sözlükbirimler Bağlamında Hayvan Adlarının Yananlamsal-Çağrışımsal Göndermeleri”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/1: 247-289.

Extended Abstract

The Turks, who for a period of time in history led a nomadic way of life, moved their livestock to summer quarters in the winter and summer plateaus in the summer in order to graze them. Because of the nature of the Turks' way of life, animal husbandry was considered the primary source of income. In spite of the fact that animal husbandry has played a significant role in the Turks' economic history, it should be noted that it has not been the only source of income. Archaeological examinations and research conducted in Altai and Turkestan have led to the discovery that Turks have been cultivating animals since ancient times. This information was obtained from the Altai region (Kaya 2022: 1462). Because of this, a growing number of studies have been conducted over the course of time on vocabulary, in addition to the growing number of studies on farming and animal husbandry. In the chapters of the texts on Turkish history, information on the role and significance of animal husbandry and agriculture in the Turkish economy is provided. While there are several lexicology studies on zoonyms, research on agricultural and animal husbandry terminology is only beginning. Due to the expansive geography of the Turkish world and the numerous dialects of the Turkish language, there is more work to be done in terms of agriculture and animal husbandry. The objective of this study is to ascertain the scope of research conducted on the topics of agriculture, animal husbandry, and livestock in Turkey. The aim is to ascertain the manner in which the studies are being managed and identify any shortcomings. The identified studies are briefly introduced under the headings of *Hayvancılık Kavram Alanıyla İlgili Çalışmalar*, *Hayvan Adlarıyla İlgili Çalışmalar*, *Tarım Terimleri İle İlgili Çalışmalar*, *Tarım ve Hayvancılık Terimleri İle İlgili Ortak Çalışmalar*. The subject of each study was determined and evaluated by conveying the subject's aspect within the study's content. By identifying 104 studies on the topic, it was determined that zoonyms were the subject of the most research, while agriculture and animal husbandry terms were the subject of the least research. In light of the fact that the number of studies on zoonyms is quite high (80 studies), only 32 studies were defined. The remainder are listed as imprints. The studies consist of 23 master's theses, 2 doctoral theses, 62 articles, and 17 paper studies. The majority of articles and master's theses were written on the subject as a type of research. It has been determined that the primary objective of studies on agriculture, livestock terms, and zoonyms is to define and classify these terms, and that these studies are evaluated predominantly in terms of phonetics or semantics.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE ALKARISI VE RİZE YÖRESİ ANLATILARINA YANSIMALARI: CAZİ ÖRNEĞİ

ALKARISI IN TURKISH MYTHOLOGY AND ITS REFLECTIONS ON RIZE
REGION NARRATIVES: THE EXAMPLE OF CAZI

SEFACAN DOĞRU

Arş.Gör, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü

Research Assistant, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,

Department of Turkish Language and Literature

sefacan.dogru@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8111-7416>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran- June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types*: Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 30.05.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 25.06.2023

Sayfa-*Pages*: 47-62.

Atıf/Citation: Doğru, Sefacan (2023). “Türk Mitolojisinde Alkarısı ve Rize Yöresi Anlatılarına Yansımaları: Cazi Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 47-62.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE ALKARISI VE RİZE YÖRESİ ANLATILARINA YANSIMALARI: CAZİ ÖRNEĞİ*

Arş. Gör. Sefacan DOĞRU*

Özet

İnsanlar erken tarihlerden itibaren anlam veremedikleri tabiat olaylarını açıklamak için çeşitli hikâyeler anlatma ve alegorikleştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyaç, mitlerin ortaya çıkışında etkili olmuş ve insanlık tarihinde mitik anlatılara birtakım değerler yüklenmiştir. Mitolojinin, zamanla bir milletin veya farklı milletlerinin kültürel değerlerinin incelenmesinde başvurulan bir kaynak haline gelmesiyle karşılaştırmalı mitoloji disiplini ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada; Türk kültürünün mitik anlatılarında rastlanan alkarısı ve cazi karakterleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türk dünyasında farklı adlandırmaları da bulunan alkarısının yeni doğum yapan kadınları, çocuklarını, atları ve kısrakları rahatsız ettiğine inanılmaktadır. Bu bağlamda anlatılan hikâyelerde genellikle alkarısına değinilir. Fakat Rize yöresinde alkarısı karakteri yerine bu tarz anlatılarda diğer bir adıyla cazikarısı olarak da bilinen cazi karakterinin yer aldığı görülmüştür. Yapılan çalışmada, ilgili karakterler hakkında bilgi verilerek benzer ve farklı yönlerine değinilmiş ve Rize yöresi anlatılarında alkarısı yerine cazi karakterine yer verilmesinin nedenleri ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türk mitolojisi, alkarısı, cazi, alkarısı ve cazi karşılaştırması, Rize yöresi.

ALKARISI IN TURKISH MYTHOLOGY AND ITS REFLECTIONS ON RIZE REGION NARRATIVES: THE EXAMPLE OF CAZI

Abstract

Since early times, people have felt the need to tell various stories and allegorize to explain natural phenomena that they could not make sense of. This need has been effective in the emergence of myths, and some values have been attributed to mythical narratives in the history of humanity. The discipline of comparative mythology emerged as mythology became a reference source in the study of the cultural values of a large nation or different nations. In this situation; It deals with the alkarısı and cazi characters found in the mythical narratives of Turkish culture comparatively. It is believed that alkarısı, which has different definitions in the Turkish world, disturbs women who have just given birth, their children, horses, and mares. The stories told in this context usually mention alkarısı. However, instead of the alkarısı character in the Rize region, the character of cazi, also known as cazikarısı, is also included in such narratives. In the present study, information about the related characters is given, their similar and different aspects are mentioned, and the reasons for the inclusion of cazi character instead of alkarısı in the narratives of Rize region are revealed.

Keywords: Mythology, Turkish mythology, alkarısı, cazi, comparison of alkarısı and cazi, Rize region.

* Bu çalışma 18-20 Ekim 2022 tarihleri arasında Ardahan'da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu'nda tarafımda sözlü olarak sunulan "Mitolojik Karakter Alkarısının Rize Yöresi Anlatılarına Yansımaları: Cazi Örneği" adlı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sefacan.dogru@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8111-7416>

Giriş

İlkel toplumlardaki *olay, fable, fiction* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılan olan *mit* kelimesi; “gerçek hikâye” ve bunun da ötesinde “sahip olunan kutsal, çok değerli ve manalı şeyler” anlamına gelmektedir. Etnologlara, sosyologlara, tarihçi ve din adamlarına göre ise “kutsal gelenekler, ilkel inanışlar, örnek modeller” anlamını taşır (Bayat, 2021, s. 11; Bekki, 1996, s. 16). Diğer bir ifadeyle mitler; insanların kendi varlıklarını bildiklerinden beri yarattıkları, kurgusal bir zaman ve mekâna bağlı olarak geliştirdikleri yaratıcı güç veya güçler, yaratılış, var olma, yaşam, yok oluş ve bunlarla ilgili konuların söz konusu olduğu, kimine göre tanrısal düzeni yansıtan; ait oldukları toplumun kültürünü, inanışlarını, kâinatın ve canlı varlıkların oluşumunu anlatan öyküler olarak tanımlanabilir (Çoruhlu, 2021, s. 11). İlkel dönemlerde yaşamış insanlar, tabiatın gizemli olaylarını açıklamak için çeşitli hikâyeler anlatma ve alegorikleştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu anlamda mitlerin ilkel insanların dünyayı algılama görüşü olduğu da söylenebilir. Zaman içerisinde ilkel insanların anlattığı bu hikâyeler, kültürel kimliklerin belirlenmesinde önem arz etmiş; Eski Yunanca’da birbirine zıt manalarda kullanılan *myhtos* ve *logos* kelimelerinin birleşimi ile “tüm mitleri bilimsel metotla inceleyen bilim dalı “anlamına gelen *mitoloji*¹ terimi ortaya çıkmıştır. Bir yönüyle zıtlıkların birleşiminden doğmuş olan mitoloji; günümüzde edebiyat, tarih, sanat tarihi, görsel, işitsel ve plastik sanatlar, dizi/film sektörü gibi pek çok alanda sanata, sanatçıya ve bilime ilham kaynağı olmuştur.

Mitolojik anlatıların konularına göre farklı adlandırmaları mevcuttur. Tanrıların nereden geldiğini anlatanlar teogoni, evrenin yaratılışı ve kâinatın olayların nasıl oluştuğu ile ilgili anlatılar kozmogoni, insanın nereden geldiği ve nasıl yaratıldığına dair anlatılar antropogoni, insanın ve dünyanın geleceği ile ilgili anlatılar ise eskatoloji miti olarak isimlendirilir. Mitik anlatıların daha özeline inildiğinde ilkel toplumlarda insanların açıklayamadığı doğa olayları, ilk günah, tufan gibi kâinatın kökenini ilgilendiren hikâyeler, halkların ilk gelenek-göreneklerinin ve ilk sosyal kurumların ortaya çıkışı ile ilgili hikâyeler gibi çeşitli konuları olduğu söylenebilir.

Sanat ve bilim dünyasındaki etkinliklerde yaygınlığını gün geçtikçe arttıran mitolojinin zamanla bir milletin veya farklı milletlerin kültürel değerlerinin incelenmesinde başvurulan bir

---

¹ Yunanca “söylenen veya duyulan söz, efsane” anlamına gelen *mythos* ve “kavrama, konuşma/söz, akıl, bilim” anlamlarını ifade eden ve eklendiği kelimeye bilim dalı anlamını veren *logos* (logia/loji) kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkan *mitoloji* terimi tüm mitleri bilimsel metotla inceleyen bilim dalına verilen isimdir. Esasında *myhtos* ve *logos* kelimeleri Eski Yunanca’da birbirine zıt anlamlarda kullanılmıştır. *Myhtos* ve *logos* arasında denge görevini üstlenen bir de *epos* vardır. *Myhtos* denince akla insanların görüp duyduklarını mübalağalı biçimde anlattığı hikâyeler gelir. Başta Platon olmak üzere pek çok tarihçi ve filozofa göre *myhtosa* güven olmaz. *Epos* ise belli bir düzen ve ezgiye göre okunan söz anlamına gelir ki bu insana ilahi güç armağanıdır. Böylelikle ozanın sözünü tanımlayan *epos*; şiir,destan, ezgi manalarında bugünkü dillerdeki yerini almıştır. Bu anlamda *myhtos* ve *epos* arasında bir yakınlık vardır. *Epos* ne kadar güzelse *myhtos* o kadar etkili olur. *Epos* ve *myhtosun* bu başarılı birlikteliği ilkçağlardan günümüze anlatılan hikâyelerin, efsanelerin ve destanların uluslararası niteliğe kavuşarak ölümsüzlüğe kavuşmasını sağlamıştır. Fakat *logos*; daha farklıdır. *Logos* bilimsel, analitik neden ve sonuca dayalı söz; insanda düşünce, doğada kanundur. Bu bakımdan *logos* bir yasal düzeni yansıtır. *Logos* Eski Yunan’da günümüzdeki matematik, fizik, astronomi gibi sayısal mantığa dayalı alanları ifade etmek için kullanılmış olsa da o dönemde *logos* ile açılan bu çığır dosdoğru bilime varmış; öyle ki *logos*, herhangi bir araştırma alanında bilgini ve bilimi ifade etmek için kullanılagelen bir ek haline gelmiştir (Erhat, 2021, s. 5-6; Güzel, 2023, s. 21-31.).

kaynak haline gelmesi, karşılaştırmalı mitoloji disiplininin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu anlamda; alkarısı ve cazı/cazıkarısı anlatıları karşılaştırmalı mitoloji bağlamında ele alınabilir ve Türk kültüründe korku anlayışının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Nasıl ki geceleri ıssız, karanlık yerlerde insanların ve küçük çocukların bulunmasını önlemek adına goncolos, hıblık, obur, enkebit, şürelî gibi mitolojik karakterler varsa doğum sürecinde hayatta kalması istenilen anne ve bebek için de bir itici güç lazımdır. Bu durum; Türk mitolojisinde alkarısı inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. Alkarısı, Rize yöresi halk anlatılarında ise cazı ya da diğer adıyla cazıkarısı olarak adlandırılan karakter ile görülmektedir. Çalışmada ilgili durum dikkate alınarak alkarısı ve cazı hakkında bilgiler verilmiş ve alkarısının Rize yöresi anlatılarına cazı karakteri şeklinde yansımaları yöreden derlenen anlatı örnekleri ile desteklenmiştir.

Türk Kültüründe Alkarısı

Geçmiş zamanlarda insanlar başlarından geçen, açıklayamadıkları gizemli olayları hikâyelerle anlatma yoluna gitmiş ve olağanüstü özelliklere sahip kahramanlar türetmişlerdir. İnsanın ilgisini çeken bu anlatılar ve kahramanlar giderek halk arasında yaygınlaşmış; bazıları inanca dönüşmüştür. Sözel aktarım yoluyla geçmişten günümüze kadar ulaşan halk anlatıları ve inanışları, bilimin sunmuş olduğu mantığa uygun tüm açıklamalara rağmen günümüzde hâlen geçerliliğini korumaktadır. Türk dünyasında albız, almıs, albıs, abası, al anası gibi adlandırmalarıyla da karşılaşabileceğimiz alkarısı bunlardan birisidir. Orhan Acıpayamlı, bu karakteri şöyle tarif eder:

“Al, Albastı, özellikle de Alkarısı, Al anası, Alkızı gibi isimler bu varlığın kadın olduğunu gösterir. Cin, peri, şeytan olarak tasavvur edilen bu ruh; köpek, kedi, oğlak, buzağı, tilki, örümcek, kuş, gelin, erkek, kefenli ölü, cadı, kıl ve nihayet insan ve hayvan özelliklerini bir arada bulunduran insan-hayvan şekillerinde görülmektedir ve çoğunlukla kırklı lohusa ve bebeklere, nadir olarak hamile gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık olarak dile getirilmektedir. Adı geçen ruh, çoğunlukla cadı kadın kimliğiyle kendini göstermektedir (Acıpayamlı, 1974, s. 75).”

Başta Türk, Yunan, Roma, Hint, Mısır, Çin, İran mitolojileri olmak üzere bugün geri kalmış iptidai kavimler de dâhil, her milletin bir mitolojik inancı vardır. Türk mitolojisi, eski köken ve derin bir felsefeye dayanan dünya mitolojilerinden birisidir. İyi/kötü; eril/dişil birçok karakterin olduğu Türk mitolojik sisteminde başlıca iyi karakterler olarak Tanrı Ülgen ve Umay Ana karşımıza çıkarken Erlik ve alkarısı ise kötü karakterler olarak değerlendirilir. Bu sistemde en ulu Tanrı Ülgen'dir. Karanlık/demonolojik âlemin lideri olarak Erlik; iyilik ruhu ve iyiliğin koruyucusu olarak ise Umay Ana bilinmektedir (Ögel, 2020, s. 69-71). Bazı kaynaklara göre alkarısı, Umay'ın demonolojik bir türevidir; bazılarının göre ise Erlik'in yardımcısıdır.

Alkarısı ifadesi, tıpkı mitoloji kelimesi gibi birbirine zıt iki durumla ilgilidir. Örneğin, Şorlar'da bebeklerin hayatlarının kendilerine bağlı olduğuna inanılan iki Umay (May) vardır. İyi olanına May-İçe; kötü ruh olanına ise Kara-May derler (Ergun, 2011 a, s. 295). Hakaslar'da ana tanrıça Umay, bir yandan gökyüzünde beyaz bulutların arasında, çocukların ve yeni doğan bebeklerin koruyucusu iyi bir ruh olmakla birlikte; can çekişenlerin canını alan karanlık mağaranın sahibesi, ölüm meleği olarak da algılanır (Ergun, 2011 b, s. 138). Bu anlamda Umay karakterine hem doğum hem de ölüm gibi birbirine zıt karakterli durumlarda yetenek bahşeden Hakas mitolojik inancı, Ak Umay'ın yanı sıra Kara Umay'ı da mümkün kılmaktadır. Yakut Türklerinde kara iyelere “abası” denilmektedir. Anadolu'da alkarısı, al ruhu, al ana isimleriyle bilinen bu ruh da muhtemelen Umay'ın sonradan gelişen ikinci ilkelere göre olumsuz anlamda

başkalaşmış şeklidir; başka bir deyişle ondan türetilmiş bir ruh ya da ilahdır. (Çoruhlu, 2011, s. 57). Öte yandan alkarısının Erlik'in yardımcısı olduğu düşünülmektedir. Altayların bir yaratılış efsanesine göre Erlik Han, dünyanın yaratılışında Tengri'ye karşı bir fenalıkta bulunmuş ve Tengri onu ceza olarak yeraltı âleminin efendisi yapmıştır. Yeraltı âleminin en alt katında yeşil demirden bir sarayda yaşayan Erlik; gümüşten bir tahtın üzerinde oturur. Aralarında alkarısının da bulunduğu pek çok yardımcısı vardır (Alizade, 2011, s. 34; Karakurt, 2012, s. 313).

Alkarısı sözcüğünün günümüzde renk sıfatı olarak bilinen fakat öncesinde bir ruh halini ifade etmek için kullanılan "al" kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Hem "ak" hem de "kara" iye özelliklerini bir arada barındıran "al ruhu", sergilediği kontrolsüz gücünden dolayı genellikle zararlı görülmüştür. Bu ruh; doğum, evlilik, ölüm gibi yaşamın temel alanları başta olmak üzere pek çok alanda yaygın bir sembol oluşturmaktadır (Kalafat, 2018, s. 732-733). Acıpayamlı'nın ifadesine göre al ruhu, Türk topluluklarının ortak malıdır. Dünya üzerinde nerede Türk varsa orada "al" ile ilgili bir ize rastlamak mümkündür. Yeryüzünde çok az folklor ürünü, "al" kadar geniş ve kudretli bir yayılma kabiliyeti gösterebilmiştir (Acıpayamlı, 1961, s. 171-172). Al ruhu/rengi; Türk kültüründe geçmişten günümüze askeri ve siyasi anlamda flamalarda, sancaklarda, bayraklarda düşmana karşı kapsayıcı bir güç olarak kullanılmasının yanı sıra toplumsal manada yeni doğan bebeğe alınan çaputtan gelin kuşağında yer almasına kadar hayatımızın hemen her alanında karşımıza çıkabilmektedir. Bununla birlikte al ruhunun *ak iye* özelliğinin yanında *kara iye* özelliği bulunmasından dolayı al ruhuna karşı bir panzehir gibi nitelendirilebilecek "al ocakları" oluşmuştur. Bu durum alkarısı inancında da karşımıza çıkmaktadır. Alkarısını yakalayanların evine al basması ocağı veya al ocağı denir. Doğum yapan kadınlar bu evi ziyaret edip kendilerine al basmaması için evin ocağından kül veya çaput alırlar (Alptekin, 1993, s. 126-133).

Soyut, hayali, doğaüstü bir varlık olmakla birlikte yapılan alan araştırmalarında alkarısını gördüğünü iddia eden kaynak kişilerin tarifi, bu yaratığın fiziki özellikleri hakkında bazı çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmıştır. Alkarısının, uzun boylu, uzun parmaklı ve uzun/bakır tırnaklı olduğuna, yüzünün çirkin ve iri, saçlarının siyah, uzun ve darmadağınık, dişlerinin at dişi gibi iri ve seyrek, ayaklarının ise ters olduğuna inanılır. Alkarısının lohusaların veya yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek beslediği, subaşında ve ağaçlık yerlerde yaşadığı rivayet edilir (Şimşek, 2012, s. 99). Alkarısı genellikle kırmızı (bazen sarı veya kara da olabilir) uzun bir elbise giymektedir. Yeni doğan bebeğin veya annenin ciğerini alıp gitmekten ve geceleri atların yelesini örmekten hoşlanır. Eğer alkarısı lohusadan veya yeni doğmuş bebekten almış olduğu ciğeri suya bırakırsa annenin veya bebeğin öleceğine inanılır. Geceleri ahırdaki hayvan huysuzlaştığında veya terlediğinde alkarısının onu ziyaret ettiği söylenir.

Alkarısı; sarı alkarısı (sarı albastı) ve kara alkarısı (kara albastı) olmak üzere iki şekilde görülmektedir. sarı alkarısı; sarışın bir kadın silüetinde olup daha az zararlıdır. Bazen keçi ve tilki suretinde de görünebilmektedir. Kara alkarısı ise daha ağırbaşlı ve ciddidir, sarı alkarısına göre daha korkunç ve tehlikelidir. Kedi, köpek, örümcek, tilki gibi çeşitli şekillere bürünebilmektedir. Uzun boylu, uzun tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, ayakları ters, tepesinde tek gözü olan, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, yetmiş memeli ve memelerini omzuna atmış çok çirkin bir yaratık şeklinde betimlemeleri de mevcuttur (Küçük, 2013, s. 121-122). Sarı albastılar baksı/şaman veya hocaların okumasıyla ortadan kaybolurlar. Kara albastı ise kendisini görme iktidarına malik olan ocaklı adamlardan başka kimseden korkmaz (İnan, 1933, s. 160).

Alkarısı, gerekli tedbirler alınmadığı takdirde başta lohusalar olmak üzere yeni doğan bebekleri, genç kızları, erkekleri, atları ve kısrakları rahatsız etmektedir. İnsanlar alkarısından korunmak için belli başlı bazı tedbirler almış; onu yakalamak için birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Bu uygulamalar hem İslamiyet öncesi Türk inancı hem de Müslüman Türk inancından izler taşımaktadır. Örneğin; alkarısı demirden ve kırmızı renkten korkar. Bu sebeple lohusanın odasında tüfek, bıçak, makas gibi malzemeler ve kırmızı renkli giysiler bulundurulur. Lohusaya kırmızı kurdeleli altın takılır ve yatağı kapı eşiğinde konuşlandırılmamaya dikkat edilir. Lohusanın bulunduğu odanın kapı eşiğine iğneye batırılmış kuru soğan yerleştirilir. Bunlardan başka paspasın altında kebab şişi bulundurmak, lohusayı odasında yalnız bırakmamak, hocanın okuduğu suyu lohusaya içirmek gibi halk arasında alkarısından korunmak için alınan belli başlı önlemler bulunmaktadır (Bulut, 2010, s. 16; Bolçay, 2011, s. 592.).

Alkarısını yakalamak için yakasına veya göğsüne iğne saplamak gereklidir. Alkarısını yakalayanlar genellikle evin erkekleri veya ocaklı adamlardır. Alkarısı kendisine saplanan iğneyi çıkartamaz ve bu iğnenin çıkartılması için yalvarır. Aksi takdirde kendi taifesine geri dönemez. Bu durumda alkarısının kendisini yakalayan kişinin evinde hizmetkâr olarak çalıştığına dair rivayetler anlatılmaktadır. Alkarısını yakalayan ve tövbe ettiren ailelere “al ocağı” veya “ocaklı aile” denir. Ocaklı kişi, daha önceden alkarısı yakalayabilmiş kimsedir. Alkarısı ocaklı kişiye ve soyundan gelenlere zarar veremez (Turan, 2022, s. 37). Bir efsaneye göre alkarısı kuş şeklinde gelip çocuğu basacakken çocuğun babası onu yakalamış. Adam tam onu öldürecekken, kuş ağlayarak “beni öldürme, sana söz veriyorum senin çaputunun yedi göbek gittiği yere dokunmam” diye yalvarmış. O günden sonra bu aileye alkarısı uğramamış. Bugün albasmasına uğrayan aileler ile yeni doğum yapmış olup alkarısından korunmak isteyenler bu aileden kırmızı bir çaput alırlar (Demren, 2018. 17).

Alkarısı gerek mitoloji gerekse halk kültürü bağlamında pek çok karakterle ilişkilidir. Sümer mitolojisinde Lilith; Yunan mitolojisinde ise Hera, Lamia ve Medea; Türk kültürü ve mitolojisinde Tepegöz, çarşamba karısı, enkebit, obur ve cazi, alkarısı ile benzer yönleri bulunan belli başlı karakterlerdir. Tüm bu unsurlar; bir milletin kendi içerisindeki kültürel zenginliğini ve milletlerarası kültürel etkileşimlerin boyutunu göstermek adına karşılaştırmalı mitoloji bağlamında incelenebilir.

İlk olarak Sümer kaynaklarında görülen ve İbrani mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Lilith anlatılarda alkarısı ile benzer özellikleriyle yer alır. Yahudi inancına göre Âdem’in ilk eşi Lilith’dir. Havva ise Lilith’in itaatsizliğinden sonra Âdem için yaratılmıştır (Ercan, 2013, s. 93; Hallaç, 2022, s. 86-87). Simgesel olarak toprak doğurganlığı sembolize eder ve anaerkildir; gökyüzü ise ataerkildir. Dolayısıyla cinsel birleşme esnasında Lilith’in sırtı yere; Âdem’in sırtı ise gökyüzünde geliyordu. Fakat Lilith kendi sırtının gökyüzüne gelmesini talep eder. Âdem bu talebi reddedince Lilith’de Âdem’i terk ederek cennetten kaçır. Bunun üzerine Ulu Tanrı; Lilith’i geri getirmeleri için üç melek görevlendirir. Melekler Lilith’in peşinden giderler ve onu Kızıldeniz’de bulurlar. Meleklerin ısrarına rağmen Lilith geri dönmez. Bu olaydan sonra Lilith hamile kadınlara ve bebeklerine zarar vermeye başlar. Sadece üzerlerinde muska veya Ulu Tanrı’nın ya da meleklerinin isimlerine dair bir tılsım bulunan çocuklara zarar vermez (Kılıç; Eser, 2018, s. 50-52; Zingsem, 2007, s. 37). Lilith’in itaatsizliği ve başkaldırısı kadın-erkek arasındaki cinsiyet savaşının da başlangıcı sayılır ve bu sebeple Lilith; bugün feminizmin öncüsü olarak kabul edilir.

Yunan mitolojisinde Tanrıça Hera, Lamia ve Medea tıpkı alkarısı gibi çocuklara zarar vermeleri ile bilinir. Bazı anlatılarda Belos ve Libye’nin güzeller güzeli kızı; bazılarında ise

Poseidon ve Libye'nin kızı aynı zamanda Libya'nın kraliçesi olarak karşımıza çıkan Lamia, Zeus'un aşığıdır. Fakat Zeus'un karısı Tanrıça Hera bu ilişkiyi kabullenemez. Zeus'a karşı bir yaptırım uygulayamadığı için kendinden daha güçsüz olan Lamia'yı lanetler ve onu şeytani bir varlığa dönüştürür. Hera; Lamia'nın Zeus'la birlikteliğinden olan çocuklarını öldürür. Bu yaşadıklarından sonra Lamia delirir, bir mağaraya kaçar ve geceleri kaçırdığı çocukları burada yemeye başlar. Başka bir versiyona göre ise Zeus'un güzel aşığı Lamia, Hera tarafından delirtilir ve ilk önce kendi çocuklarını yutar, daha sonra çocukları yutan bir yaratık olarak kuşaktan kuşağa aktarılır (Ercan, 2013, s. 97; Erhat, 2021, s. 191). Her iki durumda da kendisinden daha otoriter bir erkeğe gücü yetmeyen kadının kendisinden daha zayıf başka bir kadına zarar vermesi söz konusudur. Nitekim Yunan mitolojisinde Hera ve Lamia da Türk mitolojisindeki alkarısı gibi çocuklara zarar veren kadın ruhlu karakterler içerisinde değerlendirilmektedir. Medea ise Yunan mitolojisinde çocuk katiliği ile bilinen bir başka kadın karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatılarda büyücülük ve türlü hileleriyle ön plana çıkan Medea iki olayında alkarısı anlatıları ile benzer özellikler gösterir. Bunlardan birincisi öz kardeşini öldürmesi² bir diğeri ise öz çocuklarını boğması³ ile ilgilidir. Fakat Medea yalnızca kendi öz sülalesinden olan çocuklara zarar verirken alkarısında böyle bir durum söz konusu değildir. Alkarısı yeni doğum yapmış tüm lohusa ve bebeklerine zarar verebilir. Medea'nın trajik hikâyesi ile ilişkilendirilerek günümüz psikoloji literatüründe "Medea Sendromu" ya da diğer adıyla "Medea Kompleksi" olarak bilinen hastalık; kökenini kadının adanmışlık ve intikam arzusundan alır ve bir ebeveynin diğer ebeveyne karşı çocuğu kışkırtıcı bir şekilde kullanmasını ifade eder (Torun, 2011, s. 468).

Dede Korkut hikâyeleri, Türk kültür dünyasında oldukça önemli bir yere sahip eserlerdendir. Bu hikâyelerde, çoban ve peri kızının evliliğinden dünyaya gelen ve annesinin verdiği yüzük sayesinde kendisine hiçbir silah tesir etmeyen Tepegöz, olağanüstü yeteneklere sahip bir yaratıktır. Tepegöz'ün her gün belli sayıda insan yemesi, alkarısı ile ortak özelliklerinden birisidir. Bir başka ortak özellik ise alkarısının da Tepegöz'ün annesi gibi periler taifesinden olmasıdır. Bununla birlikte alkarısı, Kıbrıs Türkleri arasında tepesinde gözleri olan bir varlık şeklinde tasvir edilir (Ergin, 2021 s. 206-215; Şimşek, 2017, s. 102).

---

² Kocası İason'a âşık olmadan önce Kral Aietes'in kızı sıfatıyla Kolkhis (Gürcistan)'de yaşayan Medea Yunan mitolojisinde büyücülük ve türlü hileleriyle ön plana çıkar. İason ise İolkos kralı Aison'un oğludur. Aison üvey kardeşi Pelias tarafından tahttan indirilince İason saraydan uzakta büyür. İason yetişkin çağa gelip şehre dönünce amcası Pelias'dan tahtı ister. Pelias eğer Kolkhis'deki altın postu getirirse tahtı ona vereceğini söyler. Bunun üzerine İason Yunanistan'ın en seçkin yiğitlerini de yanına alarak meşhur Argo gemisini yaptırır ve Karadeniz seferine çıkar. Kolkhis'e gelince burada Medea, İason'a âşık olur. Eğer kendisiyle evlenirse hem altın postu almasına hem de yeniden tahtı ele geçirmesine yardım edeceğini söyler ve anlaşılır. İason altın postu aldıktan sonra Medea ile kaçmaya başlar. Bu sırada Medea, Kral Aietes ve adamlarını oyalamak için kendi öz kardeşini kesip doğrar ve parçalarını yola atar. Böylelikle Kral Aietes yolda oyalanır ve İason ile arkadaşlarına yetişemez (Erhat, 2021, s. 200-201; Ercan, 2013, s.98-101).

³ Medea nihayetinde bir büyücü olduğu için İason'a yaptığı yardımlarda türlü hileler içerir. İason ve Medea Kolkhis dönüşü İalkos'a döndüklerinde altın posta rağmen İason'un amcası Pelias tahtı vermek istemez. Bunun üzerine Medea bir hileye başvurarak Pelias'ı kızlarına öldürtür. Kısa sürede olsa İason tahta geçer. Fakat daha sonrasında hileyle tahtı aldıkları için şehirden kovulurlar. Korinthos kralı Kreon onları iyi karşılar ancak bir süre sarayında alkoyduktan sonra Medea'yı uzaklaştırmanın çarelerini arar. İason'da Medea'nın hilelerinden bıkmıştır. Bunun üzerine Kreon'un kızı Kreusa ile evlenmek; Medea'yı da Kolkhis'e geri göndermek ister. O sırada Medea ömrünün en büyük suçunu işler. Kreusa'ya düğün hediyesi olarak zehirli bir gelinlik verir. Kreusa gelinliği giyer giymez yanmaya başlar. Fakat Medea bununla yetinmez İason'dan intikam almak için iki öz oğlunu boğarak öldürür ve ölümlerini babalarına gösterir (Erhat, 2021, s. 200-201; Ercan, 2013, s.98-101).

Cazi/cazıkarısı dışında karakura, çarşamba karısı, enkebit, obur, hıbilik gibi karakterler de Türk kültüründe alkarısı ile benzer birtakım niteliklere sahiptir. Karakura, alkarısı ile aynı mahiyete sahiptir. Bir kedi büyüklüğünde keçiye benzer, gün ışığından korkar, güneş doğunca kımıldayamaz. Çarşamba karısı; saç başı dağınık, üstü başı özensiz kadın olarak tanımlanır. Çarşamba gecesi işe başlanması durumunda o eve musallat olur. Enkebit; sağ elinin ortası delik, başında fesi olan bir yaratıktır. İnsanlar uyurken boğazlarını sıkarak onları öldürmeye çalışır. Enkebitin başından fesini alan kişiye dokunmayacağına inanılır (Küçük, 2013, s. 122). Obur ve hıbilik da alkarısı gibi demonolojik ruhlu karakterlerdir. Fakat alkarısı genellikle lohusa kadınları ve bebeklerini ya da ahırdaki atları veya kısrakları rahatsız etmekte iken hıbilik kadın erkek demeden herkesi rahatsız edebilir. Obur (bazı kaynaklarda ubır) ise insanın içinde yaşayan kötücül bir yaratıktır. İnanişaya göre ubır taşıyan insan ölse de ubır ölmez, ölen kişi mezara konduktan sonra kefeni yemeye başlar ve mezarda bir delik bularak yeryüzüne çıkıp insanları huzursuz eder (Kabak, 2016, s. 312). Türk halk kültürü ve inanışları çerçevesinde sözü edilen bu yaratıklar; “insanlara (özellikle de çocuklara) zarar verme, kötü ruhlu karaktere ve çirkin/korkunç bir görünüme sahip olma” gibi yönleriyle alkarısı ile ortak özelliklere sahiptirler.

Cazi/Cazıkarısı

Bütün Türk topluluklarında alkarısı ile ilgili anlatılar oldukça fazladır ve bölgeden bölgeye alkarısı anlatılarına benzer söylencelerde yer alan karakterler değişiklik gösterebilmektedir. Rize yöresinde alkarısı anlatılarına benzer anlatılarda yer alan ana karakter ise cazi; diğer bir adıyla cazıkarısıdır. Mitolojide cazi/cazıkarısı, Anadolu'nun pek çok yöresinde görülen demonolojik ruhlu bir karakterdir. Yöresel ağız özelliklerine göre anlatılarda farklı isimlerle anılabilen bu karakter; cazgarısı (Niğde), cazanga (Giresun), cazaraklı (Bursa), cazgır (Afyon, Burdur, Balıkesir), cazgir (Uşak, Tokat), cazgit (Amasya), cazgir (İzmir), cazıgarı (Denizli), cazıgarsı (Eskişehir), cazigari (Gaziantep), cazzı (Kıbrıs) şekillerinde ifade edilir (Aksoy vd., 2019, s. 870-871). Ayrıca cadı kelimesi Farsça aynı anlama gelen “cādū (جادو)” sözcüğünden Türkçe'ye geçmiş olup etimoloji sözlüğünde d-z değişiminden (cādū / cāzū) söz edilir (Tietze, 2021, s. 37). Gerek d-z değişiminin tesiri ve gerekse yöresel söyleyiş özelliklerinin etkisi ile tarihsel süreçte “cādū / cāzū / cazi / cazi” şeklinde dönüşümlere uğrayan bu kelime; Rize Yöresi halk anlatılarında “cazi” veya “cazıkarısı” şeklinde karşımıza çıkar. Rize Kültür Derlemeleri (2011) adlı çalışmada cazi ile ilgili şu ifadeler yer verilir:

“İnsan şeklinde normal bir ana-babadan dünyaya gelen cazinin olağanüstü bazı özelliklere sahip olduğuna inanılırdı. Yaşlı kadın suretinde olan cazilerin gündüzün normal bir insan şeklinde olduğu düşünülürdü. Onun diğer insanlardan tek farkı bir parmak uzunluğundaki kıvruklarıydı. Ancak, onlar da herkes gibi elbise giydikleri için bunu anlamak mümkün değildi. Cazinin en büyük özelliği yeni doğmuş bebeklerin ciğerlerine olan düşkünlüğüydü. Olağanüstü özelliklere sahip olan cazinin gece olunca harekete geçtiği, istediği şekle girip her eve girebildiği, hatta bir örümcek şekline dönüşüp bacadan indiğine inanılırdı. Doğrudan anne ile bebeğin uyuduğu odaya gelen cazinin, elinde taşıdığı bir avuç toprağı annenin üzerine saçarak onun derin bir uykuya dalmasını sağlayıp arkasından da ‘eğiş’ denilen ucu eğri uzunca bir demir çubukla bebeğin ciğerini çıkarıp yediği düşünülürdü (Ak;Çelik, 2011, s. 257).”

Anadolu'da, hayattayken üstünden kedi atlamış veya köpek eti yemiş insanların öldükten sonra hortlayarak cadı olduklarına inanılmaktadır. Rize folklorunda ise cazi, uzaktan gelen

korkunç bir yaratık olarak algılanmamaktadır. Mahalle içinden herhangi bir kadın cazi olabilir. cazi, yöre folklorunda genellikle doğaüstü güçlerden faydalanarak insanlara zarar verdiği inanan kötü kalpli, çirkin, huysuz ve geçimsiz yaşlı kadın olarak tanımlanır (Öztürk, 2005, s. 212-213).

Rize yöresi halk anlatılarında cazikarısının fiziki tasvirleri ve özellikleri, birtakım yönlerden alkarısı ile benzerlik göstermektedir. Buna göre tıpkı alkarısı gibi uzun boylu; uzun/pis tırnaklı; çirkin yüzlü; siyah, uzun, dağınık saçlı olan cazikarısı da sulak ve ıssız yerlerde yaşar. Bazen kedi, köpek, tilki, örümcek, kıl şekillerinde de görülebilir; umumiyetle yeni doğum yapmış lohusa kadınlar ve çocukları ile ahırdaki hayvanlara musallat olur. Bununla birlikte cazi, alkarısından farklı olarak genellikle geceleri un değirmenlerini kendine ev bilir. Geceleri ıssız olan un değirmenleri de ırmak kenarlarında konumlandırılır. İssız ve sulak yerlerde yaşamaları dolayısıyla alkarısı ve cazi benzer özellikler gösterir. Ancak kuvvetle muhtemel daha mahalli karakter olmasından dolayı, cazinin anlatılarda somutlaştırıldığı görülür. “alkarısının yaşadığı yer” mevzu bahis olduğunda “genellikle sulak ve ıssız yerler” şeklinde soyut bir genelleme yapılırken; cazi anlatılarında bu tabirin yanına “özellikle değirmenler de yaşadığı” ayrıntısı da eklenir, bazı anlatılarda değirmenin ismi ve bulunduğu konum da zikredilebilir.

Bazı hikâyelerde cazikarısı, alkarısı gibi tek bir varlığa bağlı hayali karakter olarak gösterilmez. Cazilerin geceleri bir araya gelip değirmenlerde sabaha kadar geleneksel oyunlar sergilediklerinden söz edilir. Civardan geçen kişilere güzel kızlar olarak görünürler ve onları oyuna davet ederler. Eğer bu kişi çağırınların cazi olduğunu anlayamaz ise onu yakalayıp ciğerini sökerler. Ele geçirilen ciğer eğer bir çocuğa aitse değirmendeki kazanda pişirip yemeyi; yetişkine aitse suya doğru kaçmayı tercih ederler. Cazi suya ulaşırsa ciğerini aldığı kişinin öleceğine inanılır.

Cazikarısından korunmak için birtakım uygulamalar vardır. Bu uygulamalar arasından lohusanın odasında tüfek, bıçak, makas, iğneye batırılmış kuru soğan, Kur'an bulundurmak; lohusaya kırmızı kurdele takmak ve hocanın okuduğu suyu lohusaya içirmek gibi yeni doğum yapmış kadınlarla ilgili olanlar, genellikle alkarısından korunma yöntemleri ile benzerlik gösterir. Ayrıca akşam ezanı okununca evde olmak, geceleri değirmene gitmemek ve ıssız/sulak yerlerden geçmemek de cazikarısına karşı alınan belli başlı tedbirlerdendir.

Cazikarısı genellikle erkekler tarafından yakalanır. Cazikarısının göğsüne iğne saplamak, caziyi kandırıp tuzağa düşürmek ve evde bulunan ocağın zincirine⁴ tuzak kurmak; cazikarısını yakalamak için başvuru olan belli başlı yöntemlerdir. Cazikarısı yakalandığında cazi olduğunu itiraf etmeli ya da bu durum üç defa kendisine söylenmelidir. Cazikarısının yakaladığı veya kandırdığı kişileri tesiri altına almasına ise yörede “cazilenme” ya da “paçarislenme⁵” denir. Bu tarz durumlarda ocaklı kişiler, nefesi kuvvetli hocalar cazinin kovulmasında etkili olur.

⁴ İşlevinden dolayı bu zincire yöre halkı tarafından cazi zinciri dendiği de olur. Cazi zinciri, Karadeniz evlerinin ocakbaşında bulunan ve bacaya doğru yükselen zincirdir. Ocakbaşında su ısıtmak amacıyla dolu güğümler bu zincire asılır. Caziler evlere girip çıkarken genellikle baca yolunu tercih ederler. Bu sebeple ev halkı tarafından cazi zincirine ekme kırıntısı koyulur ki cazi eve giriş-çıkışlarda bu ekme kırıntılarını yemekle oyalansın ve evin erkeği onu yakalayabilsin. Güzergâhında bu zinciri kullanan cazilere ise “zincir cazisi” denir.

⁵ Cazinin tesirinde bulunan kişilerin yüzünde ciddi değişiklikler gözlemlenir. Örneğin; dudakları tek taraflı olacak şekilde bükülerek kulaklarına varır, yanaklarının biri diğerine göre daha yukarıda çapraz bir şekilde durur. Buna bağlı olarak “paçarislenme” ifadesi de kuvvetle muhtemel yöre insanı tarafından halk arasında “çaprazlama” anlamına gelen “paçarız” kelimesinden türetilmiştir.

Rize Yöresinde Derlenen Cazi/Cazikarısı Anlatıları

Cazi/cazıkarısı anlatılarda genellikle çocuk kaçırmaya, lohusaları rahatsız etme ve erkekleri baştan çıkarmaya gibi özellikleri ile karşımıza çıkar. Yapılan araştırmalar ışığında, Rize yöresinden derlenen cazi anlatılarına dair bazı metinlere aşağıda yer verilmiştir. Derlenen metinler yazıya aktarılırken yöresel ağzın korunmasına dikkat edilmiştir.

1- Bi tane ananın iki kızı var idi. Biri göy (üvey) kız biri oz (öz) kızı idi. Bu ana hep göy kızını çalıştırur; oz kızını çalıştırmazmış. Bi gün bu ana göy kızını göndermiş deremene (değirmen). Göy kız gitmiş deremene bakmış ki güzel kadınlar horon oynuyor. Bu kızı da çağurmuşlar almışlar aralarına. Demişler ona biz ne dersak sen da aynisini de. Göy kız bakmış bu kadınların ayakları ters. Anlamış cazi olduklarını. Ne dedilerse yapmış. Sonra caziler göy kızı giydurup süsleyüp eve göndermişler. Ana bakmış ki bu kız deremene gitti güzel elbiselerle eve geldi. Hemen oz kızını da deremene yollamış. Oz kız da gitmiş deremene, cazılar almışlar oni horona ama oz kız cazıların dedüğünü etmemiş. Cazılar da duvardan duvara vurarak eldurmuşler oz kızı, ciğerini almışler (KK.1).

2- Buyuklerimizun anlattığıne göre bizum köyde yaşli bi nene varidi. Bu yaşli nene caziydi, kuyruğı var idi. Gündüz normal kadın gibi dolaşurmuş ama gece olince cazi olurmuş. Çocukları kaçurmağa çalışurmuş. Bi gün Şeh Muhammed Dayi bizum köyün yırmağına yakın bir yere bu yaşli neneyi kuyruğundan yakalamış. Cazi nene yalvarmış ona “kimseye dema beni” diye (KK.2).

3- Eskiden gece olinca evlerin kapileri kapanurdi. Cazi denen yaratuk ocak zincirinden eve girmağa çalışurdi. Buna “zincir cazisi” denurdi. Ocakbaşının zincirinden eve girer, çocukların ciğerlerini soker gene zincirden yukari gider idi. Dedemün anlattığıne göre bi akşam bizum köydeki eve da gelmiş. Zincirden aşağı inerken dedemün babasi buni görmüş. Rahmetli ocakli adam idi. Yakalamış oni, bir süre hizmet etturmuş (KK.3).

4- Zamanun zamaninde cazi diye bir yaratuk var idi. Bu cazının en önemli özelliği yeni doğan uşakları boğmak; ciğerlerini sokup yemek idi. Eskiden bi tane evde doğan çocuklar doğduktan az zaman sonra hep eliyidi. İlk uşakları doğmuş elmiş, ana babasi olsun Allah’un emri ne yapalum demişler. İkinci, üçüncü da aynı olmuş. Gene bi çocukları daha olmuş. Uşağın anasi lohusa iken, yatağında uşağının yanında uyur iken bakmış ki bi tane örümcek uşağa doğru geliyi. Korkmuş, bağurmuş. Hemen kocasi girmiş odadan içeri orumceğe bi tane vurmuş. Orumcek kaçmış ama ayağı kırılmış. Yatmışler aşağı. Ertesi sabah kalkmışler kahvaltı edecekler gelin sofrayı hazırlamış ama kaynanasi uyanup gelememiş. En son kocasına “git anani kaldur gelsun kahvaltiya” demiş. Oğlan gitmiş anasını kaldurmaya.

- Ana, kalk hayde nerdeysa öğlen oldi.

Anne:

- Nasi kalkayim evladum, dun gece ayağumi kirdun ya.

Boylelikle çocukları eldurenun evun kocakarisi olduğunu anlamışler. Kocakari cazi çıkmış (KK.4).

5- Bizum bir arkadaş çıktı dağa hava almağa kaldı geceye donemedi evine. Gece yarisi evine doneriken çok güzel bi kadın yolun karşisinden buna doğru yaklaşmış, cilve edup şapkasini istemiş. Bu da görmüş güzel kaduni şapkasini vermiş tabi. Kadın, şapkayı alur almaz başlamış yırmağa doğru koşmağa. Bizumkisi bakmış ki bunun ayakları ters. Anlamış cazi olduğunu. Koşmuş cazının peşinden. Cazi yırmağa inmeden şapkasini cazıdan almış. Eğer cazi suya atlasaydi bizum arkadaş elurdi (KK.5).

6- Bi Alike var idi. Alike bi gun köyde gezinurken elma ağacı görmüş, çıkmış elma yemak için ağaca. O sirada yoldan geçen cazikarisi Alike'yi görmüş. "Ben buni kandurayım, kaçurayım, akşam ciğerini yerum" diye düşünmüş. Gitmiş Alike'nun yanına:

- Uyy Alike, oriya ne edeyisun?

Alike:

- Elma yiyirum.

Cazi:

- Uyy, nenen kesilsun sağa at bağa bi elma.

Alike atmış caziye bi elma ama cazi bilerek tutmamış oni.

- Alike tutamadum oni, in bi dal aşığa at bağa bitane daha.

Boyle böyle cazikarisi Alike'yi ağaçtan indurmuş, bayıltmış, atmış sepetine, geturmuş deremendeki evine. Kizi Fadime'ye "kazani isit, Alike'yi at içine pişur. Akşam ben gelince yeruk" demiş. O sirada Alike uyanmış cazinun deduklerini hep duymuş. Cazi gidince Fadime kazani isitmiş, Alike'ya demiş ki:

- Habu kazana bi bak içine boncuk mi var?

Alike uyanukluk etmiş uzaktan bakmış "ben goremedum oni bida sen bak" demiş.

Fadime kazana bakayiken Alike atmış oni kazana, pişurmuş, etlerini kavanoza koymuş. Sora çıkmış çatıya saklanmış. Cazikarisi gelince bakmış ki etler hazir. Hemen başlamış yemağa, bir yandan da soyleneşmiş:

- Alike'nun etleri, cimi cimi butleri.

Alike'da çatıdan seslenmiş:

- Fadime'nun etleri, cimi cimi butleri.

Cazikarisi işi anlamış, ağzindekileri tukurmuş.

- Ula Alike, sen oriya nasi çıktun.

Alike:

- Eskemileri (iskemle) ust uste kodum da çıktum.

Cazi eskemileri ust uste komiş ama çıkamamış, duşmuş. Tekrar sormuş:

- Ula Alike, sen oriya nasi çıktun?

Alike:

İğneleri ust uste kodum da çıktum.

Cazi komiş iğneleri ust uste ama gene çıkamamış, iğneler hep batmış oğa. Gene sormuş:

- Ula Alike, sen oriya nasi çıktun?

Alike:

- Kizdurdum bi kazuk soktum kendume, atti beni buriya.

Cazi da kizdurmüş bi kazuk sokmuş kendine, acidan can vermiş. Alike'da boylelikle cazikarisini kandurmuş, ondan kurtulmuş. Cazinun hazinelerini bularak zengin olmuş (KK.6).

Sonuç

Bu çalışmanın neticesinde, alkarısı karakterinin Rize yöresi anlatılarına cazi/cazıkarısı olarak yansıdığı sonucuna varmak mümkündür. Nitekim Rize yöresinden derlenen cazi anlatılarında, alkarısı ismine rastlanmamakla birlikte Türk mitolojisinde alkarısına atfedilen özelliklerin; araştırma bölgesi sözlü kültüründe cazi/cazıkarısı karakteri üzerinden aktarıldığı görülmüştür. Fakat ilgili husus; alkarısı karakterinin Rize yöresinde cazi/cazıkarısı karakterine dönüştüğü anlamında yorumlanmamalıdır. İki demonik varlığın karşılaştırılması sonucu ortaya konulan veriler incelendiğinde söz konusu karakterlerin birbirinden farklı olduğu; ancak Rize yöresi mitik anlatılarında cazi karakterinin, bünyesinde alkarısına dair özellikler barındırdığı sonucuna varılmıştır. Alkarısı yerine cazi ifadesinin kullanılması ise Orta Asya Türk mitolojisinin temel karakterlerinden birisi olan alkarısının batıya doğru göçünde; Horasan dolaylarında 11.yy'daki yoğun Farsça etkisiyle geçirmiş olduğu değişim ve Rize yöresi ağız özellikleri dikkate alındığında daha kolay anlaşılacaktır. Alkarısı ifadesi, Orta Asya'dan Anadolu'ya olan seyahatinde kuvvetle muhtemel Farsça etkisiyle cādū kavramı ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında ise tarihsel süreçte “cādū / cāzū / cazı / cazi” şeklinde dönüşümlere uğrayan ifadenin; Türk kültür dünyasında hareketli, nüktedan, hazırcevap ve hızlı konuşmaları ile bilinen Doğu Karadeniz yöresi insanının dilinde, anlatının hararetini kesmemek ve ifadede akıcılığı sağlamak adına alkarısı yerine söyleyişi daha kolay olan cazi ve cazıkarısı ifadelerinin tercih edildiği ve zamanla bu ifadenin yöre ağızında kendine münhasır bir yer edindiği düşünülmektedir.

Çalışmanın son tahlilinde, alkarısının Rize yöresi anlatılarına cazi/cazıkarısı olarak yansımaları incelenerek birtakım veriler elde edilmiş ve ilgili verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Alkarısı ve cazi/cazıkarısı arasındaki benzerlikler	
<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı ve cazıkarısı karakterleri özellikle dış görünüm olarak birbirine çok benzemektedirler. Her ikisi de uzun boylu, uzun parmaklı, uzun ve pis tırnaklı; çirkin yüzlü; siyah ve darmadağın saçlı; ters ayaklı olarak tasvir edilir. • Her iki karakterde kötü huyludur. Lohusa kadınlara, yeni doğmuş bebeklere, çocuklara ve ahırdaki hayvanlara zarar verirler. • İki karakterin yaşam alanları benzeşmektedir. İssız ve sulak alanlarda yaşamayı tercih ederler. • İki karakterin de yakalanma yöntemleri ve onlardan korunmak için alınan tedbirler birbirine oldukça benzerdir. • Alkarısı ve cazıkarısı karakterleri kendilerini yakalayıp tövbe ettiren ailenin evinde hizmetçi olarak çalışırlar.	
Alkarısı ve cazi/cazıkarısı arasındaki farklılıklar	
Alkarısı	Cazi/cazıkarısı
<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı Türk mitolojisinde daha genel bir yere sahiptir. Umay ve Erlik gibi karakterlerle de ilgisi	<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısına göre daha yerel ve özel bir karakterdir. Anlatılarında yer aldığı bölgenin özelliklerini taşır. Örneğin Rize yöresi anlatılarında cazi, değirmenlerde horon

bulunmaktadır.	oynayan bir karakter olarak ifade edilir.
<ul style="list-style-type: none"> • Issız ve sulak yerlerde yaşar.	<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı gibi ıssız ve sulak yerlerde yaşar fakat cazi anlatılarında bu tabirinin yanına “özellikle değirmenler de yaşadığı” ayrıntısı da eklenir, hatta bazı anlatılarda daha da ileri gidilerek değirmenin ismi ve bulunduğu konum da zikredilebilir.
<ul style="list-style-type: none"> • Yakaladığı kişilerin ciğerlerini alıp suya doğru kaçar.	<ul style="list-style-type: none"> • Cazi anlatılarında suya doğru kaçma motifinin yanı sıra; yakaladığı kişileri değirmene kaçırıp ciğerlerini kazanda kaynatma isteği de vardır.
<ul style="list-style-type: none"> • Genellikle lohusalara ve yeni doğan bebeklere musallat olur.	<ul style="list-style-type: none"> • Lohusalar ve yeni doğan bebeklerle birlikte genç kadınlara ve çocuklara da musallat olur.
<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı, cazikarisına nazaran daha az somutlaştırılır.	<ul style="list-style-type: none"> • Cazikarisı hayali bir karakter olmasının yanı sıra somutlaştırıldığı örnekler de vardır. Rize yöresinde bazı yaşlı ve kötü kadınlara cazi denir. Bu kimselerin alkarısına ait bazı özellikleri bünyesinde barındırmakla birlikte geceleri bizzat çocuk kaçırma işlevinde bulduklarına da inanılır.

Tablo 1: Alkarısı ile cazi/cazikarisı arasındaki benzerlik ve farklılıklar.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan (1961), “Untersuchungen Überal und Al-Frau in der Türkischen Volkliteratur”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, 19(3-4), 165-176.
- Acıpayamlı, Orhan (1974), *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ak, O. Naci; Çelik, F. Rasim. (2011) *Rize Kültür Derlemeleri*. Rize: Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- Aksoy, Ö. Asım ve diğerleri (2019). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II. Cilt (C-D)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alizade, Rövsen (2011). “Tıva ve Şor Kahramanlık Destanlarında Mitolojik Motifler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11/1, 33-43.
- Alptekin, A. Berat (1993), *Fırat Havzası Efsaneleri*. Antakya: Kültür Yayıncılık.
- Bayat, Fuzuli (2021). *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bekki, Salahaddin (1996), “Türk Mitolojisinde Kurban”, *Akademik Araştırmalar*, 1/3, 16-28.
- Bolçay, Ezgi (2011), “Erzurum’da Doğum Öncesi, Doğum Sonrası ve Çocukluk Dönemiyle Alakalı Gelenekler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19/2, 587-600.
- Bulut, Meryem (2010), “Mardin’de Albastıdan Korunma Biçimleri”, *Folklor/Edebiyat*, 64, 15-24.
- Bütüner, Şahin (2018), “Korku Kültürü Bağlamında Alkarısı İnanmaları”, Ortakçı, Altuğ (Ed.), *Doğüstü Varlıklar ve Anlatılar Üzerine İncelemeler İçinde*, İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Çoruhlu, Yaşar (2011), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Çoruhlu, Yaşar (2021), *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Demren, Özlem (2018), “Türk Kültüründe Bir Korku Kültü Olarak Sivas’ta Alkarısı ve Albasması İnanışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 36, 1-27.
- Akyıldız Ercan, Cemile, (2013). “Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5/1, 89-103.
- Ergin, Muharrem (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, Pervin (2011 a), “Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnanıcının Mitolojik Kökleri Üzerine”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, 281-312.
- Ergun Pervin, (2011 b), “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, 69, 133-146.
- Erhat, Azra (2021), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güzel, Ekrem (2023), *Şiir ve Felsefe İlişkisi & Cahit Koytak Şiiri*, Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- Hallaç, Ahmet Tacetdin (2022), *Türk Dünyasında Alkarısı*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yayınlanmamış doktora tezi.
- İnan, Abdülkadir (1933), “Al Ruhı Hakkında”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 1, 160-167.
- Kabak, Turgay (2016), “Rize Yöresindeki Obur ve Cadı İle İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 14, 309-323.
- Kalafat, Yaşar (2018), “Kızıl/Al-Kızılbaş/Alevi Ve Al Ruhı/Al Karısı/Al Basması/Al Ocağı Bağlantılarına Dair”, Kurtoglu, Orhan; Erginer Çamkara, Ayşe (Ed.), *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları., 731-741.

Kılıç, Yusuf; Eser, Elvan (2018), “Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)’nun Eskiçağ Yakınoğu Toplumlarının Kùltürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeđi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 17, 29-60.

Küçük, M. Alparslan (2013), “Geleneksel Türk Dini’ndeki Ana/Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bir Bakış”, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi*, 1, 105-134.

Ögel, Bahattin (2020), *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Altınordu Yayıncılık.

Öztürk, Özhan (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük (I. Cilt)*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Şimşek, Esmâ (2012), “Türk Kùltüründe “Alkarısı” İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler”, *Akra Uluslararası Kùltür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12/5, 99-115.

Tietze, Andreas (2021). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ed.). Ankara: TÜBA Yayınları.

Torun, Fuat (2011), “Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3/3, 466-482.

Turan, A. Burak (2022), *Türk Canavarları Sözlüğü*, İstanbul: Holden Kitap Yayınları.

Zingsem, Vera (2007). *Lilith* (Devrim Doğan Yüzer, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

Karakurt, Deniz (2012), *Türk Söylence Sözlüğü*, E-Kitap.

Sözlü Kaynaklar

KK-1: Fatıma Öztürk, 1974 doğumlu, ev hanımı, Rize/Merkez, görüşme tarihi: 14.03.2022.

KK-2: Emine Sandıkçı, 1957 doğumlu, ev hanımı, Rize/Çayeli, görüşme tarihi: 17.08.2022.

KK-3: Savaşhan Özer, 1992 doğumlu, esnaf, Rize/Merkez, görüşme tarihi: 05.11.2021.

KK-4: Cavit Kalender, 1968 doğumlu, marangoz, Rize/Çayeli, görüşme tarihi: 27.07.2022.

KK-5: Şenol Yamak, 1956 doğumlu, esnaf, Rize/Ardeşen, görüşme tarihi: 15.03.2022.

KK-6: Hanife İpek, 1947 doğumlu, ev hanımı, Rize/Büyükköy, görüşme tarihi: 19.12.2021.

Extended Abstract

People who lived in primitive times felt the need to tell some allegorical stories to express the secret of nature. In this sense, myths are said to be primitive people's perceptions of the world. These stories told by primitive people over time have been important in determining cultural identities; With the combination of the words myhtos and logos, the term mythology, which means “the branch of science that examines all myths with the scientific method”, has emerged. Every nation, including the backward primitive tribes has a mythological belief, especially the Turkish, Greek, Roman, Indian, Egyptian, Chinese, Iranian mythologies. International cultural interactions take place on the stage of history, usually for reasons such as war, migration, trade; not only in areas such as language, social life, clothing and cuisine, but also in mythical narratives. It make possible to see cultural interactions in the mythical beliefs of a nation in different geographies. Considering the cultural interactions in question and the effect of mythology on the cultural memory of nations, it is inevitable to carry out comparative mythology studies.

As a result of this study, it is possible to conclude that the character of alkarısı is reflected in the narratives of Rize region as cazi/cazıkarısı. As a matter of fact, although the name alkarısı is not encountered in the cazi narratives compiled from the Rize region, it is seen that the features attributed to alkarısı in Turkish mythology are transferred through the character of cazi/cazıkarısı in the oral culture of the research region. But the relevant point is that it should not be interpreted to mean that the character of alkarısı has turned into the character of cazi/cazıkarısı in the Rize region. When the data revealed as a result of the comparison of the two characters are examined; however, it has been concluded that the character of cazi in the mythical narratives of Rize region contains features of alkarısı. The use of the phrase “cazi” instead of “alkarısı” is used in the westward migration of alkarısı, one of the main characters of Central Asian Turkish mythology. It will be easier to understand when the change that Khorasan has undergone with the intense Persian influence in the 11th century and the dialect characteristics of the Rize region are considered. The expression “alkarısı” began to be used together with the concept of cādū, with a strong Persian influence during her journey from Central Asia to Anatolia. It is thought that the expression which underwent transformations as “cādū / cāzū / cazi / cazi” in the historical process; later replaced with the expressions of cazi and cazıkarısı, which are easier to pronounce, not to cut the heat of the narrative and to ensure fluency in the expression in the language of the people of the Eastern Black Sea region, who are known for their lively, witty, quick-witted and quick speech in the Turkish cultural world, and this expression gained a unique place in the local dialect over time.

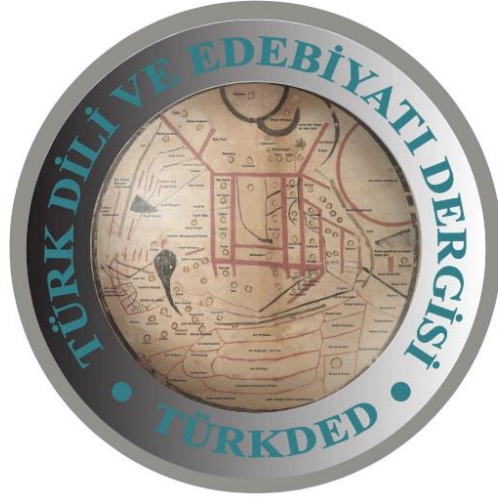
In the final analysis of the study, some data obtained by examining the reflection of alkarısı in the narratives of Rize region as cazi/cazıkarısı are given in the table below.

Similarities between alkarısı and cazi/cazıkarısı
<ul style="list-style-type: none">
• Alkarısı and cazıkarısı characters are very similar to each other, especially in terms of external appearance. Both are tall, have long fingers and long and dirty nails; ugly-faced; black and disheveled hair; and are depicted as upside down.
<ul style="list-style-type: none">
• Both characters are malignant. They harm postpartum women, newborn babies, children and animals in the barn.

<ul style="list-style-type: none"> • The living areas of the two characters are similar. They prefer to live in desolate and wet areas.	
<ul style="list-style-type: none"> • The capture methods of both characters and the measures taken to protect them are quite similar.	
<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı and cazikarısı characters work as maids in the house of the family who caught them and made them repent.	
Differences between alkarısı and cazi/cazikarısı	
Alkarısı	Cazi/cazikarısı
<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı has a more general place in Turkish mythology. She is also related to characters such as Umay and Erlik.	<ul style="list-style-type: none"> • She is a more local and special character compared to alkarısı. Her carries the characteristics of the region in which it takes place in her narratives. For example, in the narratives of Rize region, cazi is expressed as a character playing "horon" in mills..
<ul style="list-style-type: none"> • She lives in desolate and wet places.	<ul style="list-style-type: none"> • She lives in desolate and wet places like alkarısı, but in cazi narratives, the detail that her lives in mills is added next to this expression.
<ul style="list-style-type: none"> • She takes the lungs of the people it catches and runs towards the water.	<ul style="list-style-type: none"> • In addition to the motif of escaping towards the water in cazi narratives; she also has the desire to smuggle the people he catches into the mill and boil their lungs in a cauldron.
<ul style="list-style-type: none"> • She usually infests puerperant women and newborn babies.	<ul style="list-style-type: none"> • Along with puerperal women and newborn babies, she also infects young women and children.
<ul style="list-style-type: none"> • Alkarısı is less embodied than cazikarısı.	<ul style="list-style-type: none"> • Besides being a fictitious character, there are also examples where he is embodied. Some old and bad women in the Rize region are called cazi. It is believed that these people have some of the features of alkarısı, but they also have the function of kidnapping children at night.

Table 1: Similarities and differences between alkarısı and cazi/cazikarısı

**BEHCET DEDE (AHMET BEHÇET AKGÜNEŞ) VE İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİNDE KAYITLI İKİ
DEFTERDE YER ALAN ŞİİRLERİ**

BEHCET DEDE (AHMET BEHÇET AKGÜNEŞ) AND HIS POEMS IN THE
TWO BOOKS REGISTERED AT ISTANBUL UNIVERSITY RARE BOOKS
LIBRARY

CİHAN İNER

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitimi Doktora Öğrencisi*

*Necmettin Erbakan University, Institute of Education Sciences, Turkish Language and
Literature Education PhD Student*

cihaniner@gmail.com

 0000-0001-7977-644X

 <https://orcid.org/0000-0001-7977-644X>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran-June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 11.04.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 28.05.2023

Sayfa-*Pages*: 63-91.

Atıf/Citation: İner, Cihan (2023). "Behcet Dede (Ahmet Behçet Akgüneş) ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Kayıtlı İki Defterde Yer Alan Şiirleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 63-91.

**BEHCET DEDE (AHMET BEHÇET AKGÜNEŞ) VE İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİNDE KAYITLI İKİ
DEFTERDE YER ALAN ŞİİRLERİ**

Cihan İNER*

Özet

Divan tertip etmeyen veya divanı bugün için elde bulunmayan şairlerin şiirlerine, antoloji niteliği taşıyan şiir mecmualarında rastlanabildiği gibi müellif hattıyla kaleme alınan, bir divan hacmine ve vasfına ulaşamamış şiir defterlerinde de rastlanmaktadır. Kütüphanelerde mevcut eski harfli eserler üzerine yapılan çalışmalar arttıkça, biyografik kaynaklarda ismine ve şiir örneklerine rastlanan şairlerin başka şiirlerine ulaşılmaktadır. Bu çalışmada; Son Asır Türk Şairleri, Türk Şairleri, Tuhfe-i Nâilî adlı biyografik kaynaklarda, bazı mutasavvıfların eserlerinde, Cumhuriyet'in ilanından sonra neşredilen dergilerden Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi ve Türk Yurdu'nda yayımlanan makalelerde hakkında malumata ve şiirlerinin bir kısmına tesadüf edilen, 19. yy. sonlarında İstanbul'da doğan Behcet Dede'nin (Ahmet Behçet Akgüneş'in) hayatı ana hatlarıyla ele alınacaktır. Şairin değişik kaynaklarda dağınık hâlde bulunan şiirlerinden bahsedildikten sonra İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 10631 ve TY 10673 numaralarda kayıtlı, müellif hattıyla yazılan iki defterde yer alan şiirlerinden hareketle edebî kişiliği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca, bu iki defterde mevcut şiirlerin günümüz harflerine aktarılmış hâline yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Behcet Dede, Ahmet Behçet Akgüneş, şiir defteri, müstantik, tasavvuf

**BEHCET DEDE (AHMET BEHÇET AKGÜNEŞ) AND HIS POEMS IN
THE TWO BOOKS REGISTERED AT ISTANBUL UNIVERSITY RARE
BOOKS LIBRARY**

Abstract

It's encountered with the poems of the poets who doesn't have any divan or whose divans are unavailable today, in mecmuas or in poem books which written by the writer himself/herself and don't have the quality and volume of a divan. As the number of the researches as to the available works at libraries written with the former alphabet, some other poems of the poets whose names and poem samples in biographical sources are observed. In this work Behcet Dede's, who was born in the late 19th century in Istanbul, (Ahmet Behçet Akgüneş) life about whom you can see information and some parts of his poems in biographical sources like Son Asır Türk Şairleri, Türk Şairleri, Tuhfe-i Nâilî, in works of some sufis, and in some magazines published after proclamation of the republic like Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi and Türk Yurdu, will be mentioned. After mentioned poems available ununited in different resources, it will be attempted to propound his literary identity due to the poems in the two books written by the poet himself and registered with the number of TY 10631 and TY 10673 at Istanbul University Rare Books Library. In addition, he transformed versions of the poems in this two books into today's alphabet will be placed in this work.

Key Words: Behcet Dede, Ahmet Behçet Akgüneş, poem book, coroner, sufism.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Doktora Öğrencisi. cihaniner@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7977-644X>.

Giriş

Yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde divan ve mesnevilerin yanında, araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılan (Levend 1984: 166-167; Kut 1986: 170-174; Kılıç 2012: 75-96; Gürbüz 2012: s.97-113; Köksal 2017: 133-152) çok sayıda mecmua ve şiir defteri bulunmaktadır. Bu mecmua ve defterler üzerine yapılan çalışmalar arttıkça divanı mevcut olan şairlerin divanında bulunmayan şiirlere, divan tertip etmemiş yahut divanı bugün için elde bulunmayan şairlere ait şiirlere ulaşılmaktadır. Sayısı “binlerle ifade edilen mecmualar tarandığında gerek nüsha farkı olarak gerekse yeni şiir olarak metin teşkili için azımsanamayacak ve göz ardı edilemeyecek kadar manzumenin varlığı dikkati çekmektedir” (Aydemir 2007: 127). Bu sebeple mecmualar edebiyat tarihinin önemli kaynaklarından biridir.

“Defter”, mecmua karşılığı kullanılan tabirlerden (Uzun, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi [TDVİA] 2003) biri olup bununla “daha ziyade henüz mürettep divan hâline gelmemiş şiir mecmuası”na (Akün, TDVİA 1994) işaret edildiği düşünülebilir. Bu çalışmada incelenen iki eserin, Behcet Dede’nin mürettep divana dönüşmemiş şiirlerinden müteşekkil olduğu göz önüne alınarak bu eserler hakkında “defter” tabiri kullanılmıştır.

Çalışmada, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde kayıtlı iki defterde yer alan şiirler günümüz harflerine aktarılmış, Behcet Dede’nin hayatı ve edebî kişiliği eldeki bilgilerden hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Şiirlerin kalıpları ve şiirlere tarafımızca verilen numaralar köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Yazarın 19. yy. sonlarında doğmasından hareketle, şiirlerin 20. yy.’ın başlarında kaleme alındığı düşünülerek metinlerde transkripsiyon kullanılmamış; sadece nazal n, ayn harfi ve hemze gösterilmiştir. Uzun ünlüler ise düzeltme işaretiyle belirtilmiştir. Şiirlerde yer alan noktalama işaretleri müellif tarafından kullanıldığı şekilde muhafaza edilmiştir. Defterlerden örnek sayfalara makalenin sonunda yer verilmiştir.

Şiir Defterlerinin Hususiyetleri

Behcet Dede’nin şiirlerini ihtiva eden iki defter, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 10631 ve TY 10673 numaralarda kayıtlıdır. Her iki defter de rik’a hattı ile kaleme alınmıştır. TY 10631 numarada kayıtlı defterin sayfaları müellif tarafından numaralandırılmıştır. TY 10673 numarada kayıtlı defterin ise bazı yapraklarına numara verilmiştir. Defterlerde “İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kütüphanesi” kaşesi bulunmaktadır.

Defterler, kütüphane kataloğuna “Eş’ar-ı Behçet” adı ve “Müstantik Behçet” yazar bilgisiyle kaydedilmiştir. TY 10631 numarada kayıtlı defter 196x150 mm boyutunda ve 20 sayfa, TY 10673 numarada kayıtlı defter 204x151 mm boyutunda ve 28 sayfadır. Kendi içinde bir bütünlüğe sahip olan defterlerde herhangi bir maddî hasar yoktur.

Defterlerde yer alan bazı şiirlerin tamamı, bazı şiirlerde ise tekrar eden beyitler surhla (kırmızı mürekkeple) yazılmıştır. Defterlerin herhangi bir yerinde tarihe rastlanmamaktadır. Kimi şiirlerden hemen önce şiirle ilgili “*Âsitân-ı Hazret-i Pîr Hakkında İlâhîdir*”, “*Hazret-i Nakşîye Nazîredir*”, “*Zülf-i Yâre Hitâb*” gibi bir açıklamaya yer verilirken kimi şiirlere “*Çok mudur*” “*Hüdan Gelir*”, “*Âdemdedir*” gibi redifine göre başlık verilmiştir. Bazı şiirlerde ise başlık yoktur. Şiirlerde virgül, iki nokta, noktalı virgül ve soru işareti kullanılmıştır.

TY 10631 numarada kayıtlı defterin ilk sayfasında, surhla yazılmış “*Destûr Efendim*” ifadesinin altında “*Yâ İlâhî çâre senden/Sinemdeki yâre senden*” beytiyle başlayan ilahi yer almaktadır. Defter, “*Der iseñ ki cümleden ’arîf olan kimdir derim/Setr-i ’irfân eylemekle halka ’irfân gösteren*” beytiyle sona ermektedir.

TY 10673 numarada kayıtlı defter, surhla yazılmış “*Destûr Yâ Hazret-i Pîr*” ifadesinin hemen altında “*Göstersin*” başlığına sahip ve “*Ne lâzım gül, bize ol nâzenin ruhsârı göstersin/Bahâr-ı hüsnüne zînet veren ezhârı göstersin*” matla’lı gazel ile başlamakta, “*Bu ’âciz*

Behcete feyz-i safâ ver bâg-ı sâfiden/Eyâ pîr-i keremkârım daha hoş şi'r-i ter saçdır” beytiyle sona ermektedir.

Kütüphane kataloğunda, TY 10631 numarada kayıtlı defter hakkında “*Eser müellif hattıdır.*” açıklamasına yer verilmiştir. Metin üzerinde değişikliklerin yapılması, ilgili nazım şekline ayrılan kısımda yer kalmayınca bu nazım şekliyle sonradan kaleme alınan şiirlerin bulunabilen boş yerlere yazılması, sayfanın görünüşünün ve kâğıdın kalitesinin müsvedde intibasını uyandırması (Kırbıyık 2017: 10) bir eserin müellif hattı olduğunu akla getiren hususlardandır. Defterlerdeki kimi mısralarda bazı kelime veya kelime gruplarının üzeri çizilerek bunların yerine yeni kelime veya ifadeler yazılmıştır. Bu durum, şairin bu şiirler üzerinde bir süre çalışmaya devam ettiği fikrini vermekte olup defterlerin şaire ait olduğuna dair bir işaret kabul edilebilir. Şairin şiirler üzerinde yaptığı değişiklikler, günümüz harfleriyle sunulan metnin ilgili yerlerinde dipnotla gösterilmiştir. “*var*” redifli gazelin sonunda yer alan “*Bahârdan evvel yazdım idî*” (TY 10631: şiir 12) ifadesi, defterlerin müellif hattı olduğu fikrini desteklemektedir. Bazı nazım şekillerinde kaleme alınmış manzumeler, ilgili nazım şekline ayrılan kısımdan başka bir yere yazılmıştır. Mesela 10631 numaralı defterde “*Kıta‘ât*” başlığından (Müstantik Behçet 10631: 20) önce bir kıtaya (Müstantik Behçet 10631: 15) yer verilmiştir. Defterlerin tam manasıyla mürettep olmaması da müellifi tarafından kaleme alındığı düşüncesini güçlendirmektedir.

Behcet Dede’nin Hayatı

Behcet Dede hakkında bilgiye ve onun şiirlerinin bir kısmına Son Asır Türk Şairleri (İnal 1999: 271), Türk Şairleri (Ergun: 763) ve Tuhfe-i Nâilî (Yıldırım 2009: 63) adlı biyografik eserlerden ulaşılmaktadır. Türk Şairleri’ndeki malumat, Son Asır Türk Şairleri’nden olduğu gibi nakledilmiştir. Tuhfe-i Nâilî’de yer alan bilgiler ise Son Asır Türk Şairleri’nde yer alan bilgilerin bir özeti gibidir.

Son Asır Türk Şairleri’nde, “Ahmed Behcet Efendi” başlığı altında şairin “*tercüme-i hâline dair mukaddemâ* [önceden, eskiden] *verdiği varaka*”dan faydalanılarak (İnal 1999: 271) hayatına yer verilmiştir. Ayrıca “*olsun*” redifli gazel, “*Dedim sarı çiçeğe neden beñziñ sararmış*” mısraıyla başlayan ilahi, 1 nazım ve 5 mısra (İnal 1999: 272-273) şiirlerinden örnek olarak sunulmuştur. Bu şiirler, birkaç farklılıkla, çalıştığımız defterlerde yer almaktadır. Bu farklılıklar, şiirlerin günümüz harfleriyle verildiği yerde dipnotlarla gösterilmiştir.

İstanbul’da doğan Behcet Dede’nin doğum tarihi olarak kaynaklarda 1309 (M. 1891/1892) (İnal 1999: 271), 1310 (M. 1892/1893) (Çaylı 1946: 16) ve 1315 (M. 1897/1898) (Oral 1954: 455) tarihleri zikredilmektedir. Babası Hüseyin Hüsnü Efendi, annesi Hatice Hanım’dır. Fatih Merkez Rüştüyesini bitiren Ahmed Behcet, İstanbul Adliye Mektebinin önce zabıt kâtipliği, sonra müstantiklik (sorgu hâkimliği) bölümünü bitirmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda, Ferik Ahmed Muhtar Paşa (1861-1926)’nın maiyetinde vazife yapan şair, onun için bir de medhiye kaleme almıştır. 1926 yılında Ilgın’a müstantik olarak tayin edilmiş, 1930 yılında bu vazifesinden ayrılarak serbest çalışmaya başlamıştır (Çaylı 1946: 16-17).

Behcet Dede’nin 1938 yılında, Tan gazetesinin “Halkın Sayfası” bölümünde Ahmet Behçet Akgüneş (Eski Ilgın Müstantığı) imzasıyla yayımlanan “Atatürk’e Mersiye” adlı şiiri (Akgüneş 16 İkinci Teşrin 1938: 6), onun Soyadı Kanunu’nun çıkarılmasından sonra Akgüneş soyadını aldığını göstermektedir.

Şairin ölüm tarihi eldeki bilgilere göre tespit edilememekle beraber, hakkında yazılan bir makalede geçen “*şimdi serbest çalışmaktadır*” (Çaylı 1946: 16) ifadesi onun makalenin yayımlandığı 1946 yılında sağ olduğunu akla getirmektedir.

Behcet Dede'nin bu çalışmaya konu olan defterlerdeki şiirlerinde mürşidinin adı zikredilmese de Âsitâne-i Uşşâkî Şeyhi Mustafâ Sâfi Efendi'den feyz aldığı (İnal 1999: 272) bilinmektedir. Hüseyin Vassâf; Behcet Dede'nin, Uşşâkî Şeyhi Mustafâ Sâfi Efendi'nin elini abdestsiz ve besmelesiz öpmediğine dair bir hatırasını (Osmânzâde Hüseyin Vassâf 2006: 340) nakletmektedir. Bu bilgiler, şairin “*Ziyâret kıl ki câmi'dir bütün ekvân u âfâki/Makâm-ı pâk ü pür-nûr-ı Hüsâme'd-dîn-i 'Uşşâkî'*” (TY 10631: 26) mısraları ve bazı kaynaklarda kendisinden “*tarik-ı Uşşâkiyye dervîşânından Behçet Bey*” (Dal 2006: 498) şeklinde bahsedilmesi onun Uşşâkî tarikatına mensup olduğunu düşündürmektedir.

Behcet Dede'nin Edebî Kişiliği

Behcet Dede okumaya başladığından itibaren şiire heves etmiş, bir divan oluşturacak kadar şiir yazmıştır (İnal 1999: 272). Şimdiki bilgilere ve yapılan araştırmalara göre şaire ait şiirler farklı yerlerde, dağınık bir hâdedir. Şair, eserlerinin bir kısmını yakarak veya yırtarak yok etmiştir (Çaylı 1946: 16).

20. yüzyılda yazılmış biyografik kaynaklarda ve dönemin mutasavvıflarının kaleme aldığı çeşitli eserlerde tesadüf edilen “Behcet” mahlaslı şiirlere ve bu mahlasın sahibi hakkındaki malumata ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Zira “*o dönemlerde yaşayan, 'Behcet' ismini ve mahlasını taşıyan şair, mutasavvıf, tabib sayısı çok olduğu için bunların hayatı bazı kaynaklarda karışık bir şekilde verilmiştir*” (Eğri 2022: 39).

Hüseyin Vassâf'ın (1872-1929) Divan'ında “Behcet” ismine sahip iki farklı kişiye rastlanır. Bunlardan birincisi; Vassâf'ın “*hazret-i şeyhim Behcet*” (Hüseyin Vassâf 2012: 76) ve “*Şeyh el-Hac Ali Behcet Efendi*” (Hüseyin Vassâf 2012: 294) şeklinde bahsettiği, 1277 (M. 1860/1861) yılında doğan ve Şeyh İbrahim Hayrânî'nin torunu olan (Gökçek 2021: 90), Tahir Ağa Dergâhı Şeyhi Ali Behcet Efendi'dir (Hüseyin Vassâf 2012: 17). Divan'da, diğer Behcet ise “*Behcet Dede*” şeklinde anılmaktadır. Hüsameddin Uşşâkî Dergâhı Şeyhi Mustafâ Sâfi Efendi'ye intisap eden (Hüseyin Vassâf: 2012: 17) Hüseyin Vassâf, “Behcet Dede”den “*ihvânımızdan*” (Hüseyin Vassâf 2012: 151, 174, 373, 375) diye bahseder. “İhvân” sözünün aynı tarikata ve şeyhe bağlı olanlar (Uludağ 2012: 182) hakkında kullanıldığı ve çalışmamıza konu olan Behcet Dede'nin de Mustafâ Sâfi Efendi'den feyz aldığı (İnal 1999: 272) düşünülünce Hüseyin Vassâf Divanı'nda geçen “*Behcet Dede*”, çalışmamızda incelenen defterlerin müellifi Behcet Dede olmalıdır.

Hüseyin Vassâf, Behcet Dede için kaleme aldığı “*verdi Behcet dervîşi*” redifli şiirinde Behcet Dede'nin “*tercemân-ı aşk*” sıfatını hak ettiğini, âşıkâne özellik gösteren sözlerinin Allah'ın ilhamı olduğunu (Hüseyin Vassâf 2012: 429) ifade eder. Hüseyin Vassâf, Behcet Dede'ye ait şiirlerin bir kısmını kendi divanına almıştır: Behcet Dede'nin Hüseyin Vassâf'ın bir mısramı tamamlamasıyla oluşan şiirler (Hüseyin Vassâf 2012: 151, 373), bir mısraı Behcet Dede'ye bir mısraı Hüseyin Vassâf'a ait beyitlerden oluşan bir şiir (Hüseyin Vassâf 2012: 375) Behcet Dede'nin Hüseyin Vassâf'a nazire olarak yazdığı şiirler (Hüseyin Vassâf 2012: 174, 252-253), Behcet Dede'nin Hüseyin Vassâf için yazdığı bir medhiye (Hüseyin Vassâf: 2012: 175). Bu şiirlerden, Vassâf'ın Behcet Dede'nin pişirdiği kahveye dair söylediği bir mısraı Behcet Dede'nin tamamlamasıyla oluşan manzume, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi US 0250 numarada “Şiir Defteri” adıyla kayıtlı defterde de geçmektedir. Bu defterde kullanılan hat, çalışmamıza konu olan şiir defterlerinde kullanılan hat ile oldukça benzerdir. Bu hususlar göz önüne alındığında bu defterde yer alan şiirlerin de Behcet Dede'ye ait olduğu düşünülmektedir. Bu defterdeki şiirler yayımlanmıştır (Eğri 2022: 17-43).

Bazı mutasavvıfların eserlerinde (Dal 2006: 498; Osmânzâde Hüseyin Vassâf 2006: 367) şaire ait olduğunu düşündüğümüz başka şiirlere de rastlanmıştır. Ayrıca Nureddin Cerrahî (ö. 1721) için yazılan şiirlerin toplandığı bir antolojide Behcet Dede'nin bir şiiri (Behcet Dede 2012:

108) bulunmaktadır. Bu antolojide, şiirden hemen önce verilen bilgiler Behcet Dede (Ahmed Behcet Efendi) ile ilgili olmasına rağmen bölüme “Eş-Şeyh Ali Behçet Efendi” başlığı verilmiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra “Akgüneş” soyadını alan şairin Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi ve Türk Yurdu dergilerinde yayımlanan makalelerde (Çağlayan 1946; Çaylı 1946; Kumahmedoğlu 1948; Oral 1954) gazel, tahmis, koşma, nefes, medhiye gibi farklı nazım şekil ve türlerinde kaleme alınmış şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirlerde “Behcet” mahlasının yanında “Keşfi” mahlasına da rastlanmaktadır. Akgüneş’in “*Eyâ dilber cemâlin şem’ine pervâneeler lâzım*” mısraıyla başlayan bir şiiri ise Bekir Sıdkı Sezgin tarafından evcara makamında bestelenmiştir (Çoban 2012: 108).

Şairle görüşen Oral (1954), Ahmet Behçet Akgüneş’in Divan, Hakk’a Doğru adını taşıyan ve tasavvufî şiirlerini ihtiva eden bir mecmua, İstiklal Savaşı piyesi, Timurlenk Yıldırım Harbi gibi basılmamış eserlerinin olduğunu haber vermekte ve onu şu sözlerle anlatmaktadır:

“*Üstü başı, tavrı ve edası her şeyi ile bir insan harabesi, bir meczub-ı İlâhî... O kadar güzel konuşuyor, arada şiirler okuyordu ki insan harabede bülbül ötüyor zannederdi. Sanki Fuzûlî’nin veya Yûnus’un ruhu onda dil olmuş söylüyordu. Edebiyattan, tasavvuftan her şeyden salahiyyetle bahsediyordu*” (Oral 1954: 455).

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 10631 ve TY 10673 numaralarda kayıtlı defterlerde mevcut şiirlerden hareketle Behcet Dede’nin şairliği hakkında şunları söyleyebiliriz¹:

“Behcet” ve “Behcet Dede” mahlaslarını kullanan şair, farklı nazım şekillerinde şiirler yazmıştır. Defterlerde 20 gazel (TY 10631: 3-14; TY 10673: 1-4, 21, 22, 46, 47), 3 kıta (TY 10631: 15, 28, 29), 2 nazm (TY 10631: 30; TY 10673: 48), 1 muhammes (TY 10673: 45)in yanı sıra 3 ilahi (TY 10631: 1, 2, 27), 27 beyit (TY 10631: 16-26; TY 10673: 5-20) ve “Mesâri” başlığı altında 22 mısra (TY 10673: 23-44) mevcuttur.

Gazelerde kullanılan redifler şunlardır: “*söyler*”, “*bilmez kandedir*”, “*ederse çok mudur*”, “*Hû’dur bizim*”, “*bize Hû’dan gelir*”, “*vermem*”, “*yazık*”, “*eyledi*”, “*zâhid*” (2 gazel), “*var*”, “*kadar*”, “*âdemdedir*”, “*göstersin*”, “*olsun*”, “*nefsin*”, “*göl*”, “*biz*”. Şairin redifleri önemli ölçüde Türkçe kelimelerden seçtiği görülmektedir.

“Mesâri” başlığı altındaki mısralar, hece vezniyle yazılan kimi beyit örnekleri ve ilahiler dışında defterlerdeki bütün şiirler aruz vezniyle kaleme alınmıştır. 15 manzumede *Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*, 10 manzumede *Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*, 10 manzumede *Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün* kalıbı kullanılmıştır. *Mef’ülü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ülün* ve *Mef’ülü Mefâ’ilü Fe’ülün* kalıpları ile yazılan birer şiir mevcuttur. Hece vezninin ise 7, 8, 11 ve 14’lü kalıpları kullanılmıştır.

Şair; vezin, kafiye ve redif dışında aynı ünlü veya ünsüz harfin tekrarından ahenk unsuru olarak faydalanır. Aşağıdaki beyitte “a” ve “c” seslerinin tekrarıyla bir ahenk yakalanmıştır:

*Cisme cândan, câna cânândan gelir feyz-i hayât
Cismi câna, cânı cânâna verip de bul necât* (TY 10631: 20)

Şiirlerin bir kısmı klasik Türk şiiri geleneği, bir kısmı ise dinî-tasavvufî Türk halk şiiri geleneğinden izler taşımaktadır. Şiirlerinde mevcut bazı ıstılahların tasavvufî manaları haiz

¹ Behcet Dede (Ahmet Behçet Akgüneş) hakkında hazırladığımız ve yayım aşamasında olan monografide şairin tespit edilebilen bütün şiirleri bir araya getirilerek incelenmiş, edebî kişiliği daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

olduğunu şairin kendisi haber vermektedir: “*Ma'nevî mey-hânedir dergâhımız/Câm-ı 'aşkı nûş eder âgâhımız*” (TY 10631: 18).

Umumiyetle açık ve anlaşılır bir dil ile kaleme alınmış şiirlerde “*Reng ü bû-yı verd-i handân-ı vefâ âdemdedir*” (TY 10631: 14/6) mısraındaki türden uzun tamlamalara nadir rastlanır.

Behcet Dede'nin; biri Seyfullâh Nizâmoğlu (ö. 1010/1601)'nun, diğeri Nakşî Ali Akkirmânî (ö. 1065/1655)'nin gazeline nazire iki gazeli vardır. Şairin “*Sanma kim tâc u kemer devrân imiş/Âdemi âdem kılan 'irfân imiş*” (TY 10631: 17) beyti, pek çok mutasavvıf şairi etkileyen Yûnus Emre (ö. 720/1320 [?])'nin “*Dervîşlik didükleri hırkayla tâc degül/Göñlin dervîş eyleyen hırkaya muhtâc degül*” (Tatçı 1990: 680) mısralarını hatıra getirmektedir. TY 10631 numarada kayıtlı defterde, “*Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarıdır*” mısraıyla başlayan ve halk arasında Yûnus Emre'ye mâl edilen ancak Bursalı Âşık Yûnus'a ait olan (Özçelik 2013: 122; Kemikli, 2012) şiire bir nevi nazire sayılabilecek “*Yûnus Tarzında*” (TY 10631: 27) başlığını taşıyan bir ilahiye yer verilmiştir.

Behcet Dede'ye ait bir makta' beytinde daha hoş ve özgün şiirler yazma isteğine rastlanırken başka bir makta' beytinde ise şiirini okuyanların kendisinin bir nağmesini bin bülbüle değiştireceği ifade edilir:

*Bu 'âciz Behcete feyz-i safâ ver bâg-ı sâfiden
Eyâ pîr-i keremkârım daha hoş şi'r-i ter saçdır* (TY 10673: 48/2)

*Şi'riñ okuyan der saña Behcet
Biñ bülbüle bir nağmeñi vermem* (TY 10631: 8/5).

Behcet Dede'ye göre önemli olan aşk ve rindliktir. İki defterde “zâhid” redifli birer manzume bulunmaktadır. Gerek bu şiirlerde gerekse diğeri şiirlerde zâhid yerilmektedir. Zâhid; lafızda, kesrette kalmış ve manaya geçememiştir. Elinden kitap düşme bile manaya ve öze ulaşamadığı için ilmi onu cehalet vadisine düşürmüştür. Dünyada sürekli endişe ve kaygı ile yaşamış, ibadetten bir an olsun başını kaldırmamıştır. Bu da onun Kudret Nakkâşî'nin sanatını fark edememesine sebep olmuştur. Zâhid, rindlerin yüzlerinde Allah'ın nurunu gördüğünü anlayamadığından ehl-i kemâl olamaz. Vahdet sarayına ise yalnızca ehl-i kemâller girebildiği için o sarayın kapısı zâhide açılmayacaktır. Manaya ulaşan aşk ehli için ise mescit ve meyhane, Kâbe ve puthane birdir:

*Ehl-i 'aşka mescid ü mey-hâne bir
Ehl-i vasla Ka'be vü büt-hâne bir* (TY 10631: 24).

Dünyaya aşk nazarıyla bakan şair; gecenin siyah olmasını, vakti gelince gündüze dönmesini hep aşka bağlamaktadır. Gece, çaresiz ve garip bir âşık olduğu için matem elbisesinde zayıf cismini saklamıştır. Gökyüzünün ağarması ise sabah olmasından değil de gecenin, aşkın şiddetinden elbisesini çıkarmasındandır (Hüsni Talil):

*Bir siyeh-baht 'âşık-ı bî-çâredir leyl-i garîb
Cism-i zârın câme-i mâtemde pinhân eyledi*

*Subh erişdi sanmayñ şeb şiddet-i sevdâ ile
Ref' edip tenden libâsın kendin 'uryân eyledi* (TY 10631: 10/3-4).

Defterlerdeki yegâne muhammes örneği olan “*bülbül*” redifli şiirde (TY 10673: 45) ise âşığın hâli bülbül vasıtasıyla anlatılmaktadır. Sevdiğini ağyar içinde gören bülbül feryat etmektedir. Ancak bülbülün inciye benzeyen nağmelerinin mealini kimse anlamaz, onun nutkundaki mana meçhul kalır. Hâlbuki bülbül âşıklara vahdet bağından haber vermektedir. Muhabbet badesini ezelde içen bülbül, vefalıdır ve cananını insanlara ibret olacak kadar candan sevmektedir.

Şair, aşkını anlatmada zaman zaman mûsikî istilahlarından faydalanmakta, kalbini saza benzeterek onun gam mızrabıyla daima inlediğini ve efgânının perde perde yükseldiğini ifade etmektedir:

*Sâz-ı kalbim dâ'imâ mızrâb-ı gamla inliyor
Perde perde Behcetâ yükseldi efgânım yazık* (TY 10631: 9/5).

Sözlerinin efsane değil, kuş dili olduğunu (TY 10673: 37) söyleyen Behcet Dede öte taraftan şairin yalanının tatlı dinleneceğini ifade etmektedir: *Şâiriñ yalanı tath diñlenir* (TY 10673: 37). Güzelin peşinde ve güzeli anlatmanın gayreti içinde olan şairin bir nevi hayal dünyasında yaşadığı göz önüne alındığında sözlerini tavsif ederken “yalan” kelimesini mecazî manada kullandığı (Akpınar, 2014, s. 45), muhayyel ve benzeri anlamları da kastettiği düşünülebilir.

İlim ve hikmetin Allah'tan geldiğini “*Ey efendim 'ilm ile hikmet bize Hûdan gelir*” (10631: 7/1) diyerek ifade eden şair, irfan ehli olmanın ilim sahibi olmaktan daha önemli olduğu (10631: 4/3; 10673: 7, 8) beyanında bulunur. Bilhassa “*Mesâri*” ve “*Ebyât*” başlıkları altında toplanmış şiirlerde hikemî tarzın izlerinden de bahsetmek mümkündür. Kimi zaman bir tecrübenin neticesini anlatan hakîmâne ifadelerde, ekseriyetle ahlakla ilgili hususlara değinilir (Kırbyık 2009: 167). “*Hikmet, bir bakıma, ait olduğu toplumun dünya görüşüdür*” (Mengi 1987: IX). Dolayısıyla hikemî tarzın özelliklerini taşıyan şiirlerden hareketle, bu şiirin sahibi olan şairin içinden çıktığı toplumun ahlak anlayışı, dünyaya bakışı ve zihniyeti hakkında bazı fikirlere ulaşılabılır. Behcet Dede'nin, cahile kendini cahil gösterenin rahata erdiğini ve herkesten arif olan kişinin irfanını gizlemek suretiyle halka irfan gösteren kişi olduğunu veciz bir şekilde anlattığı şu beyitleri bu çerçevede değerlendirilebilir:

*Düşdü derde münkir-i gaddâra burhân gösteren
Buldu râhat kendini nâdâna nâdân gösteren*

*Der iseñ ki cümleden 'ârif olan kimdir derim
Setr-i 'irfân eylemekle halka 'irfân gösteren* (10631: 30)

Sehl-i mümteni, “*gayet kolay görüldüğü hâlde taklidine kalkışılınca güçlüğü anlaşılan eserler*” (Tahirü'l-Mevlevî 1994: 133) hakkında kullanılan bir tabirdir. Sade dil, kısa ve tabii bir anlatım, veciz ifade, lüzumsuz kelimelerden uzak olma (Kırbyık 2018: 359) sehl-i mümteninin özelliklerindedir. Behcet Dede'nin “*Mesâri*” başlığı altında topladığı ve bazen bir atasözünü andıran berceste mısralarının sehl-i mümteni vasfını taşıdığını söylemek mümkündür: *Elbette su vermez ipsize kuyu, Diñleyen olmuyor “Edeb yâ Hû”yu, Çağiltısı belli eder dereyi, Çıkması pek güçdür inmesi kolay, Yutması güç olan lokmayı yeme, Körden kördür yalnız kendini gören* (TY 10673: 23, 24, 25, 29, 30, 31, 39).

Behcet Dede'nin bazı mısra ve beyitlerine antolojilerde de (Soykut 1968: 954-955; Özalp 2012: 201, 351) yer verilmiştir.

Behcet Dede'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 10631 ve TY 10673 Numarada Kayıtlı Defterlerde Yer Alan Şiirleri

[TY 10631]

Destûr Efendim

[1]

Cihan İNER

1. Yâ İlâhî çâre senden
Sînemdeki yâre senden
2. Vuran sensiñ hañçer seniñ
Elem seniñ; keder seniñ
3. Sensiñ beni derde atan
Gevher kılıp pula satan
4. ‘İrfân ile âbâd eden
Mihnet ile ber-bâd eden
5. Gül eyleyip nâlân eden
Yûsuf kılıp giryân eden
6. Leylâ kılıp Mecnûn eden
Dil-şâd kılıp dil-hûn eden
7. Mâ-dâme ki fermân seniñ
Mâ-dâme ki dermân seniñ
8. Derdim için çekmem keder
Lutfuñ ile elbet geçer
9. Teslîm saña **Behcet Dede**
Sen var iken kime gide

[2]

Âsitân-ı Hazret-i Pîr Hakkında İlâhîdir:

1. Âsitânıñ uludur
‘İrfân ile doludur
‘Âlem onuñ kuludur
Yoluñ Allâh yoludur

Sen şâh-ı evliyâsıñ
Vâris-i Mustafâsıñ
2. Âdâb ile erkânıñ
Haşre sürer devrânıñ
Sönmez şem‘-i ‘irfânıñ
Behcet diler ihsânıñ

Sen şâh-ı evliyâsıñ
Vâris-i Mustafâsıñ

[3]²

Hazret-i Nakşîye Nazîredir

[Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün]

1. Eyâ dil sırr-ı 'aşkı sanma kim yalnız dehân söyler
Onu bülbül lisân-ıla, fakat gül bî-zebân söyler
2. Ne varsa hepsi gûyâdır görürsün sûretâ hâmûş
Yazık gafletdesiñ bunlar saña Hakdan nişân söyler
3. Özüñde Hakkı bulduñsa bilirsün sözdeki sırrı
Odur nâtik olan ancak ne ten söyler, ne cân söyler
4. 'Anâsır câmesin kimdir giyen fehm eylemez gâfil
Bakar da ehl-i sûret zann eder pîr ü cevân söyler
5. Me'âl-ı nutkuna Hakkıñ beşerdir tercemân lîkin
O kim sâdik degil Hakka tutar halka yalan söyler
6. Erer feyz-i Kelîmu'l-lâha 'ârifler eyâ **Behcet**
Açarsañ cân kulagiñ Hak saña senden 'ıyân söyler

[4]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Kim ki lâdan geçmedi illâyı bilmez kandedir
Kim ki nefsin bilmedi Mevlâyı bilmez kandedir
2. Zâhidiñ kesretde kalmışdır özü elfâz ile
Bilmeyen 'ilm-i ledün ma'nâyı bilmez kandedir
3. Hâl ile tahsîl-i 'irfân etmeyen bî-çâreler
Harfi bilse nokta-i zîbâyı bilmez kandedir
4. Kim ki sahrâ-yı cünûn-ı 'aşka dâhil olmadı
Derse Mecnûnum yalan Leylâyı bilmez kandedir
5. Nefs ü rûhuñ bilmeyen esrârını **Behcet Dede**
'Arşı, kürsî, esfel ü a'lâyı bilmez kandedir

[5]

Çok mudur

---

² Nakşî Ali Akkirmânî Divanı 39. gazele (Atik, 2003, s.202) naziredir.

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Reng-i rûyu 'âlemi hayrân ederse çok mudur
Bülbülü hâmûş, gülü nâlân ederse çok mudur
2. Biñ Zelîhâ-yı zamânı şivesi mebhût eder
Yûsufu Ya'kûb gibi giryân ederse çok mudur
3. Fitnesiz kılmaz tecellî pertev-i dîdârı çün
Fitnelerle 'âlemi vîrân ederse çok mudur
4. Gamze-i cellâdına cân vermeyen bulmaz bekâ
'Âşıkân-ı hüsnünü kurbân ederse çok mudur
5. Öyle bir mihr-i cemâle 'âşıkız **Behcet Dede**
Nûr-ı vechi kalbimiz sûzân ederse çok mudur

[6]³

Hazret-i Seyyid Seyfu'l-lâha Nazîredür

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Mest-i 'âşıkız bâde-i 'irfânımız Hûdur bizim
Bezm-i dilde sâkî-i nâzânımız Hûdur bizim
2. Bû-yı Hakkı şemm eder dâ'im meşâm-ı cânımız
Lâle, sünbül, gonca-i handânımız Hûdur bizim
3. Şems-i zâtîñ pertevindendir cihânîñ varlığı
Nakşımız, mir'âtımız, elvânımız Hûdur bizim
4. Ol kadar yok olmuşuz kim yokla ta'rifî muhâl
Sırr-ı gaybız, sûret-i pinhânımız Hûdur bizim
5. Sormuş olsañ ben de bilmem kandedir **Behcet Dede**
Zâhiren biz bundayız seyrânımız Hûdur bizim

[7]

Hûdan Gelir

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Ey efendim 'ilm ile hikmet bize Hûdan gelir
Himmetiñle neşve-i vahdet bize Hûdan gelir
2. 'Aşka yâr olduk ezelden zilleti kıldık kabûl
Ey 'azîzim rütbe-i 'izzet bize Hûdan gelir

³ Seyfullâh Nizâmoğlu Dîvânı 154. gazele (Söylemez, 2013, s. 283-284) naziredir.

3. Bezm-i dilde dil-ber-i pinhânımız oldu 'ıyân
Mest-i zâtız bâde-i vuslat bize Hûdan gelir
4. Varlığı yokluk cihânîñ, yokluğu varlık imiş
Olmuşuz yok gevher-i kudret bize Hûdan gelir
5. Öyle vüs'at bulmuşuz kim zerremiz olmaz cihân
Şemse döndük pertev-i **Behcet** bize Hûdan gelir

[8]

[*Mef'ûlü Mefâ'ilü Fe'ûlün*]

1. Biñ şemse seniñ zerreñi vermem
Biñ mâha seniñ gölgeñi vermem
2. Ey gözlerimiñ nûru efendim
Biñ zühreye bir dideñi vermem
3. Ey zülf ü ruhu leyl ü nehârım
Biñ çarha seniñ gamzeñi vermem
4. Biñ gonce-i handân-ı bahâra
Rûyuñda açan handeñi vermem
5. Şi'riñ okuyan der saña **Behcet**
Biñ bülbüle bir nağmeñi vermem

[9]

[*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*]

1. Katre katre akdı gitdi eşk-i çeşmânım yazık
Dâne dâne hâke düşdü dürr ü mercânım yazık
2. Ey dil-ârâ la'l-i gül-gûn-ı latîfiñ uğruna
Damla damla akdı eksildi kızıl kanım yazık
3. Sende zâlim zerrece lutf u mürüvvet görmedim
Zerre zerre oldu zâyi' cevher-i cânım yazık
4. Kılmadıñ gül-çîn-i bâg-ı vuslatıñ dil-ber beni
Pâre pâre oldu hâr-ı gamla dâmânım yazık
5. Sâz-ı kalbim dâ'imâ mızrâb-ı gamla inliyor
Perde perde **Behcetâ** yükseldi efgânım yazık

[10]

Leyle-i Berâtda Âsitân-ı Hazret-i PİRde Seher Vakti Tulû' Eylemiştir

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Subha dek kalb-i hazînim âh u efgân eyledi
Yandı durdu iştikâ-yı derd-i hicrân eyledi
2. Levha-i tasvîridir gülzâr-ı elvân-ı şafak
Tâze tâze yâre açdı sînesin kan eyledi
3. Bir siyeh-baht 'âşık-ı bî-çâredir leyl-i garîb
Cism-i zârın câme-i mâtemde pinhân eyledi
4. Subh erişdi sanmayîñ şeb şiddet-i sevdâ ile
Ref' edip tenden libâsın kendin 'uryân eyledi
5. Sanma hûrşîd-i felekdir şarkı tenvîr eyleyen
Berk-ı âhım şu'le saldı ufku tâbân eyledi
6. Gamlı göndermez eyâ **Behcet Dede** pîriñ seni ⁴
Çün serây-ı rif'at-i feyzinde mihmân eyledi

[11]

[Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün]

1. 'Ömründe yazık bâdeyi hiç tatmadı zâhid
Bir dem bile dünyâ gamını atmadı zâhid
2. Bî-zevk u safâ ayrılacak bezm-i fenâdan
Cân tende iken cânına cân katmadı zâhid
3. Gündüzleri hûlyâ, gece endîşeli rü'yâ
Ser-mest olarak gâ'ilesiz yatmadı zâhid
4. Uğrunda meyîñ çok kişi hep varını satdı
Ol köhne olan zühdü neden satmadı zâhid
5. Dünyâda safâ sürmedi 'ukbâda da **Behcet**
Zann etme ki gird-âb-ı gama batmadı zâhid

[12]

[Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün]

1. Meded sâkî meded mey sun derûnumda harâret var
Ne yapsam bulmuyor lezzet dehânımda merâret var

⁴ "emîn ol **Behcetâ**" ifadesinin üstü çizilerek "eyâ **Behcet Dede**" yazılmıştır.

2. Ayağın öpseler lâyık büyükdür ol kadar lutfuñ
Şarâbın neşve-efzâdır, cemâliñde letâfet var
3. Safâ eyyâmı gelmekte bahâra kalmadı bir şey ⁵
Seniñ sâyeñde ey sâkî bize dünyâda cennet var
4. ‘İbâdetden başın kaldır bir az bak rû-yı hûbâna
Eyâ zâhid düşün Nakkâş-ı Kudretde ne san‘at var
5. Dem-â-dem bâde nûş eyle safâ sür bezm-i ‘âlemde
Elem çekme eyâ **Behcet** erenlerde mürüvvet var

[13]

[Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün]

1. Bir belâ yok ‘âşık-ı nâ-çâra hicrânın kadar
Sevgilim yakmaz cânım nâr-ı sûzânın kadar
2. Ol kadar mahrûm iken bû-yi vefâdan gül bile
Bülbülü rencide kılmaz verd-i handânın kadar
3. Öyle sâhirsın ki efsûn etmede Hârût bile
Şühbesiz mâhir degildir çeşm-i fettânın kadar
4. Ben emînim ey büt-i nâzûk-beden İblîs dahi
Düşmen-i îmân degildir zülf-i nâzânın kadar
5. Gerçi kâfir olduğun bilmez degil **Behcet** seniñ
‘Âşıkâ rahmın olaydı bârî îmânın kadar

[14]

Âdemdedir

[Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün]

1. Gayra bakma ey gönül kân-ı vefâ âdemdedir
Cân verir cânânına cân-ı vefâ âdemdedir
2. Hâtem-i Tâ‘î de olsa bî-vefâ âdem degil
Lutf u ikrâm, ni‘met-i h‘ân-ı vefâ âdemdedir
3. Aç gözün ‘âlemde gâfil her denîniñ pâyına

---

⁵ Bu mısranın sonuna surhla parantez içinde numara verilerek şiir bittikten hemen sonra bu numarayla açıklama yapılmış: “Bahârdan evvel yazdım idi”

Âb-1 rûyuñ dökme ihsân-1 vefâ âdemdedir

4. Verme gönülün bî-vefâya uğradır derde seni
Derd-i dil iksîri, dermân-1 vefâ âdemdedir
5. Dürr ile mercân arar mı katrede erbâb-1 'akl
Varsa gevher, bahr-1 'ummân-1 vefâ âdemdedir
6. Bî-vefâ dil-ber de olsa bûyu olmaz **Behcetâ**
Reng ü bû-yı verd-i handân-1 vefâ âdemdedir

[15]

Nev-rûz-1 Meserret-efrûz Hakkında Kıt'a

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. 'İd-i ekberdir bu gün mevlûd-1 şâh-1 evliyâ
Sâyesinde başladı nev-rûz-1 ikbâl-i felek
2. Doldu 'âlem nûr ile burc-1 velâyet pür-ziyâ
Yüz sürer tebrîk için dâmân-1 çarha her melek

[16]

Beyt

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Cân ile merbût iken cânâ saña
Ölmeden ayrılmak ölmekdir baña

[17]

Ebyât

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Sanma kim tâc u kemer devrân imiş
Âdemi âdem kılan 'irfân imiş

[18]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Ma'nevî mey-hânedir dergâhımız
Câm-1 'aşkı nûş eder âgâhımız

[19]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Bende-i pîr-i mugânız zâhidâ
Katrede mahfî cihânız zâhidâ

[20]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Cisme cândan, cânâ cânândan gelir feyz-i hayât
Cismi cânâ, cânı cânâna verip de bul necât

[21]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Muktezâ-yı hikmet-i zât-ı Hudâ
Gülde yok, bülbülde var bû-yı vefâ

[22]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Bî-vefâlar rûz u şeb zevk u safâya daldılar
Kûy-i yâre varmayıp şehr-i emelde kaldılar

[23]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Terk ederseñ 'âlemi 'âlem seniñ
Şimdi neñ var söyle ey âdem seniñ

[24]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Ehl-i 'aşka mescid ü mey-hâne bir
Ehl-i vasla Ka'be vü büt-hâne bir

[25]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Ten gözüyle görmesi kâbil degil tensiz beni
Bildi sırrım cân gözüyle seyr eden bensiz beni

[26]

[Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün]

Ziyâret kıl ki câmi'dir bütün ekvân u âfâkı
Makâm-ı pâk ü pür-nûr-ı Hüsâme'd-dîn-i 'Uşşâkî

[27]

Yûnus Tarzında:

1. Dedim sarı çiçeğe neden beñziñ sararmış
Dedi baña ey 'âşık kaderimde bu varmış
2. Dedim sarı çiçeğe 'aşkıñ kıymeti nedir ⁶
Dedi onu tatmayan insân degil davarmış
3. Dedim dosta gönlünü veren neden bellidir
Dedi insân her kimi severse çok añarmış
4. Dedim kimdir dil-beriñ eñ vefâlı 'âşıkı
Dedi ki ol kişidir başa câna kıyarmış

⁶ kıymeti nedir: keyfiyeti ne SATŞ.

5. Dedim kimdir eñ alçak dedi kıymet bilmeyen
Tûti şekker severmiş, karga leşe konarmış
6. Dedim söyle ey çiçek 'aşka yanmak kolay mı
Dedi evvel yanmayan soñunda çok yanarmış
7. Dedim söyle ey çiçek **Behceti** tanır mısıñ
Dedi o bir cevhermiş misli nâdir çıkarmış

Kıta'ât

[28]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Bir perî-peyker göründü gözüme
Sanki 'aks etdi Hudâ âyîneme
2. Ka'beden 'âlî kılar büt-hânemi
Sûreti tasvîr olunsa sîneme

[29]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. İstedim olsun murâdıñ ey felek
Ber-murâd olmak tenezzüldür baña
2. Zevk-ı ikbâliñ için çekmem emek
Câmiñi nûş eylemek züldür baña

[30]

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

1. Düşdü derde münkir-i gaddâra burhân gösteren
Buldu râhat kendini nâdâna nâdân gösteren
2. Der iseñ ki cümleden 'ârif olan kimdir derim ⁷
Setr-i 'irfân eylemekle halka 'irfân gösteren

[TY 10673]

Destûr Yâ Hazret-i Pîr

[1]

Göstersin

[Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün]

1. Ne lâzım gül, bize ol nâzenîn ruhsârı göstersin
Bahâr-ı hüsnüne zînet veren ezhârı göstersin
2. Ne lâzım sünbül-i hoş-bû, açar mı kalb-i mağmûmı

---

⁷ Der iseñ ki: Dersen ey yâr SATŞ.

Dağıtsın gerden üzre zülf-i zerrîn-târî göstere

3. Ziyâ-yı mihr ile rûşen olur mu kalbi 'uşşâkıñ
Açıp da sînesin cismindeki envârî göstere
4. Ne añlar 'âşıkân bâğda nihâlânı temâşâdan
Gezinsin şöyle dil-ber şîve-i reftârî göstere
5. Fedâ olsun o nâzûk dil-bere âsârî dünyânıñ
O sîmîn-ten bize cismindeki âsârî göstere
6. Kitâbı n'eylesin 'âşık olan zâhid gibi **Behcet**
O dil-ber nüsha-i hüsnündeki esrârî göstere

[2]

Olsun

[*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*]

1. Gülüm gel bâde nûş eyle yine ruhsârîñ al olsun
Eyâ şîrîn-dehen dil-ber saña bâde halâl olsun ⁸
2. Olup mest ehl-i 'irfânı dahi 'işveñle mest eyle
Şu gülzâr-ı fenânıñ derd ü âlâmı hayâl olsun
3. Güzel yüzlerde envâr-ı Hudâyı seyr eder rindân
Bu sırrı añlamaz zâhid nasıl ehl-i kemâl olsun
4. Bizi ta'n etme de dâ'im, bulun meclisde her şeb sen
Oña rağmen mahabbet bezmi cennetden misâl olsun
5. Degil âdem haberdâr olmayanlar hâl-i sevdâdan
Düşenler kıl ile kâle ne mümkün ehl-i hâl olsun
6. Erip feyz-i kemâl-i 'aşka 'ârif olmayan kimse
Ne mümkün **Behcetâ** kim dâhil-i bezm-i visâl olsun ⁹

[3]

Der-Vasf-ı Bâde

[*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*]

1. Bâdedir âb-ı hayât-ı ehl-i dil
Bâdeyi tahkîr eden 'ârif degil

---

⁸ Eyâ: İç ey SATŞ.

⁹ Ne mümkün **Behcetâ** kim dâhil-i bezm-i: Degil kâbil ki **Behcet** dâhil-i dâr-ı SATŞ.

2. Rind olan bir gün yaşarsa bâdesiz
Sen onu sayma hayâtda, mürde bil
3. Dâhil-i cennet de olsa bâdesiz
Bâde-nûşa neş'e vermez selsebîl
4. Durma doldur bâde ver sâkî bize
Neşve bahş eyle gubâr-ı kalbi sil
5. Bâdeyi vasf eyledi **Behcet Dede**
Hiddetinden ehl-i zühhd olsun fitîl

[4]

Zâhid

[*Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün*]

1. İçilmez mi elinden böyle sâkîniñ şarâb zâhid
Bakan ruhsârına söyle kazanmaz mı sevâb zâhid
2. Seniñ hiç yok mı insâfiñ ne yapsak biz günâh dersiñ
Olan rind-i safâ-perver niçün çeksin 'azâb zâhid
3. Seni 'ilmiñ düşürmüşdür yazık bu vâdî-i cehle
Okursuñ boş yere düşmez eliñden hiç kitâb zâhid
4. Ne sırrdır bâdeniñ sekri, kimiñdir cilve-i dil-ber
Eger 'âlim iseñ ver bu su'âle bir cevâb zâhid
5. Merâmı çünkü görmekdir o yâriñ cismini 'uryân
Bilir mi 'âşık-ı âşüfte-ser 'âr u hicâb zâhid
6. Olur **Behcet** serây-ı vahdete ehl-i kemâl dâhil
Açılmaz çalma bî-hûde saña aslâ o bâb zâhid

Ebyât

[5]

Eger mümkün ise hidmetsiz himmet
Bütün dedeleriñ cânına minnet

[6]

Himmet alsa bile hizmet etmeyen
Lezzet almaz tuzsuz ta'âmı yiyen

[7]

Dersde bir olanlar 'irfânda bir mi

Velî olanlarıñ hepsi de pîr mi
[8]

Sâlikden ders degil, ‘irfân isterler
Temîz kalble sıdk-ı îmân isterler
[9]

İlerlesin her kes geri kalayım
Ben şeyhlik istemem dervîş olayım
[10]

Ârzû eden varsa gitsin ileri
‘Âşık olan bilmez ileri, geri
[11]

‘Aşk ehlini mürşid bıraksa eger
On iki menzilden ileri gider
[12]

‘İrfân yolu degil, ‘aşk yolu yolum ¹⁰
Uçurum doludur sağ ile solum
[13]

Bil ki okuduğu kitâb başkadır
Behcetiñ içdiği şarâb başkadır
[14]

Dolu, boş bir ise niçün dolmalı
Niçün gayret edip âdem olmalı
[15]

Baña oynamayıñ erenler oyun
Arslan olan kişi olur mu koyun
[16]

Doğrusu yiyemem erenler dayak
Büsbütün çekerim mektebden ayak
[17]

Bir oyun yaparak nefsi yıkarım
Pîriñ himmetiyle gâlib çıkarım
[18]

Dikkat et zerrede cihân gizlidir
Bu ten libâsında ne cân gizlidir
[19]

İster ise yapar, dilerse yıkar

---

¹⁰ “‘irfân” kelimesinin üstü çizilerek “zühd” yazılmıştır. Ancak hece vezni açısından “‘irfân” kelimesi uygun olduğu için bu kelime tercih edilmiştir.

Ummadığın kişi nâz ehli çıkar

[20]

Bu sa'y u gayretten maksad kazandır
Yalnız **Behcet** değil, her kes kıskandır

[21]

[*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*]

1. Neler çekmekteyim dâ'im elinden el-amân nefsiñ
Tezâyüd etmede hayfâ belâsı her zamân nefsiñ
2. Onu yenmek kolay sanma, bilir pek çok oyun zâlim
Zebûn-ı pençe-i kahrı olur çok pehlevân nefsiñ
3. O mel'ûnuñ eger görse dayanmaz zulmünü cellâd
Usanmışdır ezâsından emîn ol kim cihân nefsiñ
4. Zen-i sehâra beñzer âdemi iğfâl eder kâfir
Halâs olmaz elinden bilmiş ol pîr ü cevân nefsiñ
5. Eyâ pîrim efendim himmetiñle **Behceti** kurtar
Harâb oldum elinden, yanmada dâ'im bu cân nefsiñ

[22]

[*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*]

1. Kâffe-i ezhârîñ olmuş sevgilim sultânı gül
Nev-bahâr oldukda gülşende kurar dîvânı gül
2. Doğrusu her cinsi dil-ber, doğrusu her rengi hoş
Dâ'imâ giymekte türlü câme-i elvânı gül
3. Her ne dem gülzâra çıksam hep seni yâd eylerim
Sevgilim senden mi almış yoksa hüsn ü ânı gül
4. Dil-rübâdır ol kadar kim sanma yalnız bülbülü
Eylemişdir 'âlem içre her kesi hayrânı gül
5. Mazhar olmuş medhine 'âşıklarîñ, şâ'irleriñ
Mest eder bûyuyla dâ'im sâhib-i 'irfânı gül
6. Gerçi hüsnen bir kusûru yok, fakat bir hâli var
Bî-vefâdır incitir pek bülbül-i nâlânı gül
7. Cem' eder bilmem neden ağyârı her dem bezmine
Doldurur gülzâr içinde hâr ile her yanı gül

8. Kıskanır 'âşık bu hâli doğrusu **Behcet Dede**
Allâh Allâh kendine 'âşık kılar hûbânı gül
- Mesâri'
[23]
- Şâiriñ yalanı tatlı diñlenir
[24]
- Elbette su vermez ipsiz kuyu
[25]
- Diñleyen olmuyor "Edeb yâ Hû"yu
[26]
- Sâhte delilere çalmalı teber
[27]
- Erenler taş eder taş atan eli
[28]
- Yıkılmaz pîrine istinâd eden
[29]
- Çağılıstısı belli eder dereyi
[30]
- Çıkması pek güçdür, inmesi kolay ¹¹
[31]
- Yutması güç olan lokmayı yeme
[32]
- Çoğu yüz vermeden ister astarı
[33]
- Himmeti turalım koşuñ dedeler
[34]
- Çok hizmet etmişdir etmedim diyen
[35]
- Söyle kerâmetiñ okkası kaçā?
[36]
- İnsân yorulunca araba ister
[37]

---

¹¹ inmesi: ammâ inmesi gâyet SATŞ.

Kuş dilidir sözüm efsâne değil
[38]

Üşürsün yırtarsan perdeyi kışın
[39]

Körden kördür yalnız kendini gören
[40]

Bende yok mudur hak yalnız sende mi
[41]

Servetim olmasa cevher saçamam
[42]

Dönülmez meydâna çıkdıktan sonra
[43]

Nerde göster kerâmetiñ tarlası
[44]

Taş atma ödersiñ kırdığın câmı
[45]

Bülbül

[*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*]

1. Gülistânda garîbâna öter vakt-i seher bülbül
Hazîndir nevhâsı gâyet verir kalbe keder bülbül
Me'âlin anlamaz kimse saçar pek çok güher bülbül
Görür ağyâr içinde yârini feryâd eder bülbül
Verir 'uşşâka dâ'im bâğ-ı vahdetden haber bülbül
2. Ne hikmetdir ki 'âlemde vefâ resmin bilir bir kuş
Bu mahlûkuñ bütün hâli 'ukûlü eyliyor medhûş
Emînim ki mahabbet bâdesin kılmış ezelden nûş
Huzûr u h'âbı terk eyler gülistânda kalır bî-hoş
Gel 'ibret al nasıl cânânı cândan sever bülbül
3. Neden bilmem benim zihnim olur bu murg-ıla meşgûl
Cihânı ser-te-ser verseñ bu mahlûka değil makbûl
Hudâ kılmış bu mahlûku kemâl-i 'aşk-ıla mecbûl ¹²
Bilen yokdur yazık nutkündeki ma'nâ kalır mechûl
Merâk eyler bunu kalbim 'aceb söyler neler bülbül
4. Sükûnetden alır lezzet, karañlıkda öter ekser
Nedir bilmem kılan böyle bu mahlûku zalâm-perver
Sadâ-yı dil-keşi dâ'im beni mahmûr-ı 'aşk eyler

¹² "hayvânı" kelimesinin üstü çizilerek "mahlûku" yazılmıştır.

Durur karşımda diñlerken hayâl-i nâzük-i dil-ber
Verir rikkat dil-i zâra ne muhrik dem çeker bülbül

5. Bakıñ bî-çâre-yi sevdâ ne rütbe kalmış âvâre
Cihân içre ‘aceb var mı bu rütbe mübtelâ yâre
Figân eyler ki ba‘zan zann edersiñ oldu sad-pâre
Vefâ görmez fakat **Behcet** yazık ‘âlemde bî-çâre
Olur bu bâğ-ı fânîde elemle dem-güzer bülbül

[46]

[Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün]

1. Hamdüli‘l-lâh bende olduk cândan Allâha biz
Çekmeyiz gam ilticâ kıldık ulu dergâha biz
2. Dest-i hükm-i mürşid-i kâmil dedir mevt ü hayât
Hâk-i pây olduk ne devlet öyle ‘âlî şâha biz
3. Hakkı bulmak kâbil olmaz bulmayınca âdemi
Hamdüli‘l-lâh kim erişdik merd-i dil-âgâha biz
4. Gam degil çeksek de zahmet Hakka vuslatdır soñu
Hak nasîb etmiş ne devlet çıkmışız bu râha biz
5. **Behcetâ** ‘âlemdeki hûbâna yokdur meylimiz
Kalb içinde âsmânı ‘aşıkız bir mâha biz

[47]

Zülf-i Yâre Hitâb

[Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün]

1. Eyâ zülf-i mu‘anber sen neden böyle perîşânsıñ
Yetişmez mi bu devlet kim ser-i cânânda mihmânsıñ
2. Şikâyet kılma hâliñden, ayak altındadır ‘uşşâk
Hased kılsa saña çok mu baş üzre tâc-ı sultânsıñ
3. ‘Aceb zînet misiñ yâre, o mu yoksa saña zînet
Degilsıñ hâsılı vâkîf bu hâle sen de hayrânsıñ
4. Neden bilmem makâmıñken münevver ruhları yâriñ
Sokarsıñ ‘âşıkı küfre nedendir hasm-ı îmânsıñ
5. Alırsıñ şübhesiz bû-yı latîfî cism-i dil-berden
Seni pek çok sever **Behcet** hulâsa derde dermânsıñ

Himmat Yâ Hazret-i Pîr

[*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*]

1. Kılıp himmet dem-â-dem bezm-i 'irfâna güher saçdır
Ganî kıl cevher-i tab'im dem-â-dem sîm ü zer saçdır
2. Bu 'âciz **Behcete** feyz-i safâ ver bâg-ı sâfiden
Eyâ pîr-i keremkârım daha hoş şî'r-i ter saçdır

Sonuç

Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 10631 ve TY 10673 numaralarda kayıtlı, müellif hattıyla yazılmış iki defterde yer alan şiiirler günümüz harflerine aktarılmıştır. Defterlerdeki şiiirlerin mutasavvıf, Uşşâkî Behcet Dede'ye (Ahmed Behcet Efendi'ye) ait olduğu tespit edilmiş; şiiirlerinden hareketle onun şairliği incelenmiştir. Kaynaklardan bilgi toplanarak Behcet Dede'nin hayatı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Behcet Dede, 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, 1926 yılında Ilgın'a müstantik olarak tayin edilmiştir. 1930 yılında müstantiklikten ayrılarak serbest çalışmaya başlayan şairin ölüm tarihi şimdiki bilgilere göre tespit edilememiştir. Behcet Dede'nin şiiirleri dağınık bir hâlde, farklı yerlerde bulunmaktadır. Behcet Dede'ye ait olduğu düşünülen şiiirlere, kendisiyle aynı dönemde yaşamış bazı mutasavvıfların eserlerinde ve başka bir yazmada rastlanmıştır. Soyadı Kanunu'ndan sonra Akgüneş soyadını alan şair, Atatürk'ün ölümü üzerine bir mersiye kaleme almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra neşredilen kimi dergilerdeki makalelerde gazel, tahmis, koşma, nefes, medhiye gibi farklı nazım şekil ve türlerinde yazılmış şiiirleri mevcuttur. Bu şiiirlerde "Behçet" ve "Keşfi" mahlasını kullanan şair, bu çalışmaya konu olan şiiir defterlerinde "Behcet" ve "Behcet Dede" mahlaslarını kullanmıştır.

Çeşitli nazım şekillerinin kullanıldığı defterlerde Behcet Dede'ye ait 20 gazel, 3 kıta, 2 nazm, 1 muhammes, 3 ilahi, 27 beyit ve 22 mısra bulunmaktadır. Kimi klasik Türk şiiiri geleneğinden kimi dinî-tasavvufî Türk halk şiiiri geleneğinden izler taşıyan şiiirlerin büyük kısmı aruzla yazılmıştır. Aruz vezniyle kaleme alınan şiiirlerde en çok kullanılan kalıp, *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*'dür. Hece vezninin ise 7, 8, 11 ve 14'lü kalıpları kullanılmıştır. Redifleri önemli nispette Türkçe kelimelerden seçen şair, ahengi sağlamak için redif, kafiye ve vezin dışında ses tekrarlarından da faydalanmıştır. Şiiirlerin üzerinde bazı düzeltmeler yapılması, şairin şiiirleri üzerinde yazdıktan sonra değişiklikler yaptığını göstermektedir. Bu husus, bir şiiirin sonunda birinci şahıs kullanılarak yapılan açıklama ve kütüphane kataloğundaki "müellif hattı" açıklaması eldeki defterlerin müellif nüshası olduğuna işaret sayılabilir. Şiiirlere hâkim temanın aşk ve tasavvuf olduğu söylenebilir. Zâhid ve tavırları yerilirken âşık ile rind yüceltilmiştir. "Mesâri'" başlığı altındaki pek çok mısra, atasözlerini andıran ve sehl-i mümteni vasfı taşıyan berceste mısralardır. Bu mısralardan bazılarında ve "Ebyât" başlığı altında verilen kimi beyitlerde hikemî tarzın izlerinden söz etmek mümkündür. Behcet Dede, Seyfullâh Nizâmoğlu (ö. 1010/1601)'nun ve Nakşî Ali Akkirmânî (ö. 1065/1655)'nin birer gazeline nazire kaleme almıştır. Behcet Dede'nin defterlerde yer alan bazı şiiirlerine antolojilerde de rastlanmaktadır.

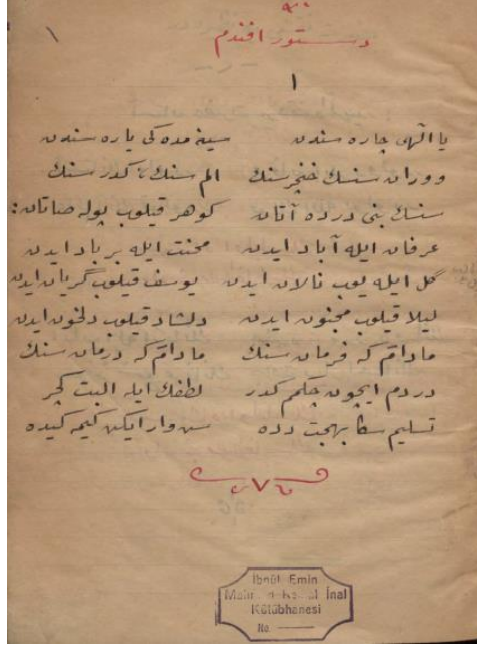
Son Asır Türk Şairleri'nde divan teşkil edecek kadar şiiiri bulunduğu bilgisi verilen Behcet Dede'nin, -kaybolmamışsa- bütün şiiirlerine ulaşılabilir ve bir araya getirilebilirse onun şairliği hakkında daha isabetli değerlendirmeler yapılması mümkün olacaktır.

Kaynakça

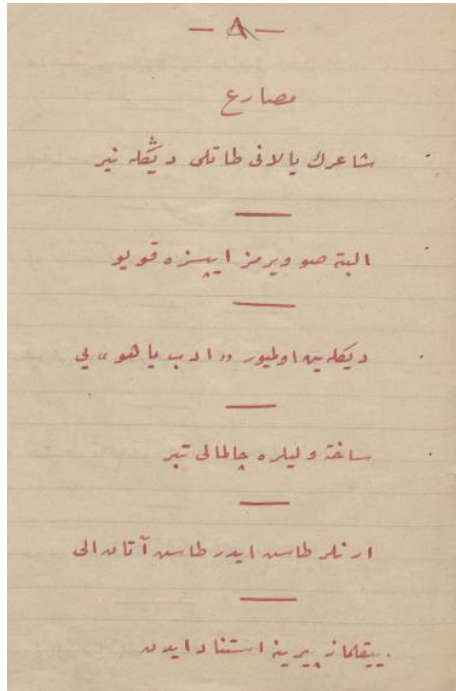
- Akgüneş, Ahmet Behçet (1938, 16 İkinci Teşrin), “Atatürk’e Mersiye”, *Tan gazetesi*.
- Akün, Ömer Faruk (1994), “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-edebiyati>, [07.02.2023].
- Akpınar, Şerife (2014), “Divan Şiirinin Söz Varlığında Yalan”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/3: 43-78.
- Atik, Hikmet (2003), *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Yaşar (2007), “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/3: 122-137.
- Behcet Dede (2012), *Güldeste-i Hazret-i Nûreddîn El-Cerrâhî* (drl.: Murat Özer), İstanbul: Meşk Derneği Yayınları.
- Çağlayan, Sabri (1946). “Bilinmeyen Edebî Şahsiyetlerimiz ve Şairlerimiz”, *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, 91-92: 17-19.
- Çaylı, Fehim (1946), “İlgın’da Şair Ahmet Behçet Akgüneş”, *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, 93-94: 16-23.
- Çoban, Şemsettin (2012), *Bekir Sıdkı Sezgin’in Hayatı, Sanatı ve Besteleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dal, Mehmet Fahrettin (2006), *Fahreddin Erenden’in Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eğri, Sadettin (2022), “Ali Behcet Dede: Cana Şifa Kahvesi ve Gönüllere Deva Manzumesi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (42): 17-43.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri C. 2*.
- Gökçek, Kamer Büşra (2021), *Hüseyin Vassâf Risâle-i Salâhiyye (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gürbüz, Mehmet (2012), “Şiir Mecmûaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (Yay. haz.: Hatice Aynur-Müjgân Çakır-Hanife Koncu-Selim S. Kuru-Ali Emre Özyıldırım), İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Hüseyin Vassâf (2012), *Dîvân* (yay. haz.: Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş, İsmail Kasap), İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1999), *Son Asır Türk Şairleri* (yay. haz.: Müjgân Cunbur). Atatürk Kültür Merkezi Yayını. [SATŞ].
- Kemikli, Bilal (2012), “İki Yunus, İki Sohbet ve İki Netice”, <https://www.iyibilgi.com/?artikel,29478/iki-yunus-iki-sohbet-ve-iki-netice> . [07.02.2023].
- Kılıç, Atabey (2012), “Mecmûa Tasnifine Dâir”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (yay. haz.: Hatice Aynur-Müjgân Çakır-Hanife Koncu-Selim S. Kuru-Ali Emre Özyıldırım), İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Kırbyık, Mehmet (2009), “Necâtî Bey’in Hakîmâne Sözlere”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 15-17 Nisan 2009 “Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına”*, Kocaeli: Kocaeli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kırbyık, Mehmet (2017), *Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0>, [03.03.2023].

- Kırbıyık, Mehmet (2018), “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Sehl-i Mümteni”, *Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu*, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- Köksal, Mehmet Fatih (2017), “Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)”, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kumahmedoğlu, Naci (1948), “Afyonkarahisarı-Konya-Seydişehir-Beyşehir”, *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, 116-117: 23-32.
- Kut, Günay (1986), “Mecmualar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (C. VI)*. İstanbul: Dergâh Yayınları: 170-174
- Levend, Âgah Sırrı (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mengi, Mengi (1987), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Müstantik Behçet, *Eş’ar-ı Behçet*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: TY10631.
- Müstantik Behçet, *Eş’ar-ı Behçet*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: TY10673.
- Oral, M. Zeki (1954), “Şair Behçet Keşfi”, *Türk Yurdu*, 239: 455-459.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf (2006), *Sefîne-i Evliyâ IV* (yay. haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özalp, N. Ahmet (2012), *Bilgelikler Divanı*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özçelik, Mustafa (2013), *Bursa’nın Yunus’u Âşık Yunus*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Soykut, İ. Hilmi (1968), *Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısrarlar*, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Söylemez, İdris (2013), *Seyfullâh Nizâmoğlu Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şiir Defteri*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: US0250.
- Tahirü’l-Mevlevî (1994), *Edebiyat Lugati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tan (16 İkinci Teşrin 1938).
- Tatçı, Mustafa (1990), *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uludağ, Süleyman (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Uzun, Mustafa İsmet (2003), “Mecmua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecmua>, [07.02.2023].
- Yıldırım, Fatih (2009), *Mehmet Nâil Tuman ve Tuḥfe-i Nâilî’si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 101-200)*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şiir Defterlerinden Örnek Sayfalar

1-İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu: TY 10631. *Eş'âr-ı Behçet*, s. 1.

2-İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu: 10673, *Eş'âr-ı Behçet*, s. 17.

Extended Abstract

The poems of the poets who didn't have a divan or whose divans are not available today are found in mecmuas and books written with the former alphabet. As the number of the works as to these books and mecmuas increases, some other poems of the poets, whose poems samples are found in biographical sources, except the poems that are reached. In this work Behcet Dede's (Ahmet Behçet Akgüneş) life, about which you can see information and his poem samples in biographical sources like *Son Asır Türk Şairleri*, *Türk Şairleri*, *Tuhfe-i Nâilî*, in works of some sufis, and in some magazines published after proclamation of the republic, is examined generally. Due to the poems in the two books registered with the number of TY 10631 and TY 10673 at Istanbul University Rare Books Library, the poet's literary identity is handled, and the transformed versions of the poems in this two books into the today's alphabet is available. Since Behcet Dede was born in the late 19th century and it's inferred that the poems was written in the early 20th century transcription method is not used and nasal n, the letter "ayn" and hamza is pointed. Long vowels are indicated by circumflex. The punctuation in the poems is preserved as the same as the poet's use. Some sample pages from the books are available at the end of the work.

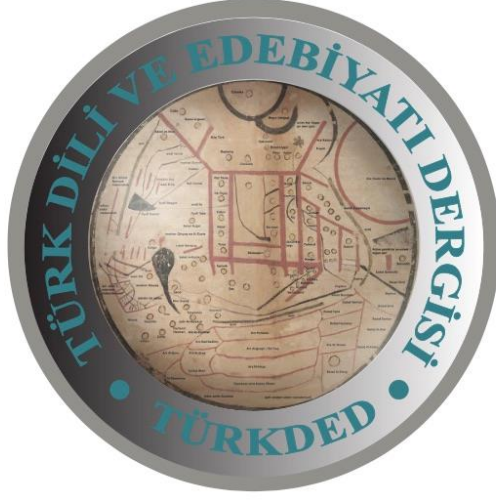
Behcet Dede was born in the late 19th century in Istanbul. After graduation from İstanbul Justice School's first Court Clerk, and then Coroner departments, in 1926 the poet was appointed as coroner to Ilgın. In 1930, he resigned and started to work freelance, and after surname law, he choose surname Akgüneş and his date of death is unknown today. Some information in biographical sources and some sufi's works asserts that he was a member of Ushshaki sect. In *Son Asır Türk Şairleri*, it is said that Behcet Dede has so many poems enough to form a divan but some researches claim that these poems are not neatly composed. The poet demolished some of his poems by tearing or burning. Behcet Dede's poems are available in some sufi's works, biographical sources, in a book at Marmara University Rare Books Library, and in two books in our work. In articles in some magazines published after proclamation of the republic, there are different verses of him like gazel, tahmis, koşma, nefes, methiye etc. His elegy that he wrote after the death of Atatürk and starts with "*Eyâ dilber cemâlin şem'ine pervâneleler lâzım*" was composed by Bekir Sıdkı Sezgin. Behcet Dede (Ahmet Behçet Akgüneş) has some unpublished works like Divan, a mecmua consists of his mhystic poems named Hakk'a Doğru, a drama named İstiklal Savaşı and Timurlenk Yıldırım Harbi.

In this work, thanks to the poems in the books registered with the number of TY 10631 and TY 10673 at İstanbul University Rare Books Library, the poetry of Behcet Dede is examined. The books are registered at library catalog with the poet information of Eş'ar-ı Behçet and Müstantik Behçet. The book numbered TY 10631 is of 196*150 mm and 20 pages, the book numbered TY 10673 is of 204*151 mm and 28 pages. These books have a unity and there is no any material damage. The poet who used the pseudonyms of "Behcet" and "Behcet Dede" wrote poems with different verses. In these books, in addition to 20 gazel, 3 kıta, 2 nazm, 1 muhammes, there are 3 ilahis, 27 beyit samples and 22 lines under the headline of "Mesâri". All poems in the books were written with the aruz prosody except lines under the headline of "Mesâri" and some beyit samples written with syllabic meter and ilahis. In 15 poems Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün, in 10 poems Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün, in 10 poems Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün, in one poem Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün and one poem Mef'ülü Mefâ'ilü Fe'ülün verses are used. Syllabic meter of 7, 8, 11, 14 is used. The poet uses mostly Turkish words for redif and to get rhythm, in addition to redif, rhyme, meter, his choice was voice repetations. It is possible to say that his poems have the characteristics of the classical Turkish poetry tradition and also religious-mhystic Turkish folk poetry. Behcet Dede wrote gazels as a reply to Seyfullah

Nizâmoğlu who died in 1010/1601 and Nakşî Ali Akkirmâni who died in 1065/1655. Main themes of these poems are love and sufism, and in these poems rind is praised rather than zahid. Considering some beyits and especially the lines under “Mesâri”, the magisterial style and sehli-i mümteni is remarkable. These lines can be given as examples of concise, meaningful and proverbial lines: *Elbette su vermez ipsize kuyu, Diñleyen olmuyor “Edeb yâ Hû”yu, Çağıltısı belli eder dereyi, Çıkması pek güçdür inmesi kolay, Yutması güç olan lokmayı yeme, Körden kördür yalñuz kendini gören* (TY 10673: poem 23, 24, 25, 29, 30, 31, 39). Behcet Dede’s poems are available in anthologies.

Corrections and changes in poems, the footnote “*Bahârdan evvel yazdım idi*” (TY 10631: 12), disorder of poems in books and the exclamation “the writer himself” trigger to assume that the books were written by the writer himself.

It will be possible to make more efficient evaluation about his poetry if Behcet Dede’s, who is known to have many poems in Son Asır Türk Şairleri enough to form a divan, all poems, if not lost, can be assembled.

TİAMAT ROMANINDAKİ KARNAVALESK UNSURLAR
CARNIVALESQUE ELEMENTS IN THE NOVEL OF TIAMAT

GÖKHAN YÖRÜ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Graduate Student, Bilecik Şeyh Edebali University, Graduate Institute of Education, Main Department of Turkish Language and Literature, Department of New Turkish Literature

yorugokhan@gmail.com

ORCID Numarası

0000-0002-5292-2686

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran- June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.12. 2022

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.04. 2023

Sayfa-*Pages*: 92-108.

Atıf/Citation: Yörü, Gökhan (2023). "Tiamat Romanındaki Karnavalesk Unsurlar", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 92-108.

TİAMAT ROMANINDAKİ KARNAVALESK UNSURLAR*

GÖKHAN YÖRÜ*

Özet

Mihail Bahktin'in karnavalesk kuramı edebi eserleri anlama ve çözümleme noktasında oldukça geniş bir perspektif sunmaktadır. Otoritelerin, toplumsal normların ve dogmaların insanı kısıtlayan ve pasifleştiren yapılarına karşı bir özgürlük hareketi olarak nitelendirilebilecek karnavallarda; gülme ile tüm sınırlar aşılır, yasaklar ihlal edilir, rütbe ve makamların tacı indirilir. Aşırı ve abartılı davranışlar, söylemler ile beraber normlar askıya alınır. Karnavallar insanların çeşitli baskı ve kurallarla biçimlenmiş yaşamları içerisinde isteklerini ve içgüdülerini gerçekleştirdikleri bir ütopyadır. Karnavalların bu yapısından yola çıkan Bahktin; edebiyat içerisinde normların ve kuralların ihlal edildiği, otorite ve dogmalara karşı cephe alındığı, mizah ile ciddiyetin ortadan kalktığı, aykırı ve skandal durumların görülmesini edebiyatın karnavallaştırılması olarak adlandırmaktadır. Postmodern bir roman olarak tanımlayabileceğimiz İhsan Oktay Anar'ın *Tiamat*'ı modern romanın tüm yapısını kırarak farklı ve aykırı yapısıyla edebiyatın karnavallaştırdığı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar eserinde barındırdığı grotesk tasvirler, ambivalentler, sövgüler skandallar, gülme ve şölen imgeleri ile edebiyatı karnavallaştırmıştır. Bu çalışmada *Tiamat* romanının karnavalesk kuramı bağlamında çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karnaval Kuramı , *Tiamat*, Karnavallaştırma, Otorite, Bahktin

CARNIVALESQUE ELEMENTS IN THE NOVEL OF TIAMAT

Abstract

Mihail Bahktin's carnivalesque theory offers us a very broad perspective in understanding and analyzing literary works. In carnivals, which can be described as a freedom movement against the restrictive and pacifying structures of authorities, social norms and dogmas; With laughter, all borders are crossed, prohibitions are violated, ranks and authorities are crowned. Extreme and exaggerated behaviors, discourses and norms are suspended. Carnivals are a utopia where people realize their wishes and instincts in their lives shaped by various pressures and rules. Starting from this structure of carnivals, Bahktin; He calls the carnivalization of literature when norms and rules are violated in literature, opposition to authority and dogma is taken, humor and seriousness disappear, and the appearance of contradictory and scandalous situations. İhsan Oktay Anar's novel *Tiamat*, which we can define as a postmodern novel, appears as a work in which literature is carnivalized with its different and contradictory novel structure by breaking the whole structure of the modern novel. The author carnivalized literature with grotesque depictions, ambivalents, insults, scandals, laughter and feast images. In this study, it is aimed to analyze the novel *Tiamat* in the context of carnivalesque theory.

Keywords: Carnivalesque theory, *Tiamat*, Carnivalization, Authority, Bahktin

* Bu yayın "Karnavalesk Kuramı Bağlamında İkinci Yeni Şiiri" başlıklı tezden türetilmiştir.

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı. Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, yorugokhan@gmail.com. 0000-0002-5292-2686

Giriş

Ortaçağ Avrupa coğrafyasında resmi törenlerle beraber halk kültürünün oluşturduğu şenlikler de mevcuttu. Dinin ve siyasetin ciddiyeti içerisinde gerçekleştirilen resmi törenler belirli sınırlar ve kurallar içerisinde yapıyordu. Kökeni Roma İmparatorluğu'na uzanan bu resmi törenlerde otoriteler, dogmalar, normlar, makam ve rütbeler onaylanmakla birlikte gelenekten o zamana kadar gelmiş olan bu süreç statik bir şekilde işliyordu. Hakim güç olarak din ve siyaset bu törenlerde gücünü yineliyor ve mevcudiyetini istikrarlı bir şekilde sürdürüyordu. *“Ortaçağın resmi bayramı, durağan değişmez olanı, daimi olan her şeyi bir daha teyit ederdi: Var olan hiyerarşiyi, geçerli olan dinsel, siyasi, ahlaki değerleri, normları ve yasakları”* (Bahktin 2019:35) Bu resmi törenlerin yanında halk kültürünün oluşturduğu gayri resmi gösteriler vardı. Mihail Bahktin bu gösterileri; karnavallar, pazar meydanında yapılan komik temâşalar, dildeki parodiler, beddualar ve popüler blazonlar olarak üç grupta sınıflandırmıştır. (Bahktin, 2019:30) Karnavalların kökeni hakkında saptanabilir bir tarih olmasa da (Brandist 2011:217) pagan kültürüne kadar uzanan bir tarihinin olduğu bilinmektedir. Halk arasında popüler bir yeri bulunan karnavallar tüm halkın eşit bir şekilde katıldığı, makamların öneminin yitirildiği, yasakların ihlal edildiği gayri resmi bir dünyayı temsil eder. Halkın yaşamın durağan düzeninden kurtularak özgürleştiği, toplumsal normları ve otoriteyi gülme ile askıya aldığı bir kaos atmosferinde meydana gelir. Hiyerarşi altüst edilir, konuşma dilinde küfürler, beddualar ve sövgüler görülür. Abartı ve aşırılığa kaçan yeme-içme eylemiyle beraber, müstehcenlik ve cinsellik ön plana çıkar. Bu eylemlerle beraber ciddiyeti ortadan kaldıran gülme ile ortaya çıkan mizah anlayışı samimi ve neşeli bir atmosferin oluşmasını sağlar. Taç alma ve taç giydirme ile yeni kral ve kraliçeler seçilir, eski kral ve kraliçelerin itibarları yok edilir. *“Denebilir ki karnaval, resmi bayramın aksine, egemen hakikatten ve kurulu düzenden geçici bir özgürleşmeyi kutlardı; tüm hiyerarşik rütbelerin, ayrıcalıkların, normların ve yasakların askıya alınışının altını çizirdi ”* (Bahktin 2019:35) Ayrıca karnavallarda çeşitli oyunlarla insan bedeni ön plana çıkar. Yeme ve içme eylemini sağlayan ağız ile beraber, insanın boşaltım organları, oynanan oyunlarda uygulanan şiddet ile birlikte zarar gören kafa, el, karın, ayak gibi insan uzuvları grotesk beden anlayışı bağlamında sergilenir. (Bahktin 2019:329) Karnaval dünyasında öfkeye ve ciddiyete yer yoktur. Otorite ve hiyerarşik yapının askıya alınması sonucu tacı yere indirilen değerler ve rütbelerin gülme ile itibarları zedelenir. Sınırların kaldırıldığı ve insanın her bakımdan özgürleştiği karnavallarda, değişim ve yenilenme söz konusudur. Toplumsal baskılar, normlar ve dogmalar dönemin insanını kısıtlamakta ve baskı altında almaktaydı. Bu baskılar altında bunalan insan, karnavallar aracılığıyla gündelik yaşamını askıya alarak bu baskıları kırmakta, kendini yenilemekte ve değişim geçirmekteydi. *“Alışılmış, yani karnaval dışı hayatın yapısını ve düzenini belirleyen yasalar, yasak ve sınırlamalar, karnaval sırasında kaldırılır”* (Bahktin 2020:185) Kuramının çıkış noktasını karnavalların yukarıda bahsedilen özelliklerinden alan Bahktin, yazarın eserinde; otoritelere karşı muhalif bir tavır aldığı, normlara karşı durduğu, yasakları ihlal ettiği, abartı ve aşırılıkların bulunduğu, gülmenin ortaya çıktığı, skandal ve beklenmedik olayların olduğu durumları karnavalesk olarak adlandırır. (Bahktin 2020:186,189,206,210)

Karnavalesk bir sıfat olarak karnavalın otorite ve normlara başkaldırı, çeşitli tuhaf ve eksantrik durumlar gösterme ve grotesk imgeleri kullanma gibi çeşitli özelliklerini bünyesinde barındırmayı ifade eder. Karnaval şenliklerinin karakteristik özelliklerini edebi düzleme aktaran yazar edebiyatı bu bağlamda karnavallaştırabilir.

“Karnaval bir bakıma edebiyatta cisimlenmiştir, tam da onun gelişiminin belli bir güçlü hattı içinde. Edebiyat diline izdüşürülen karnaval biçimleri hayatın sanatsal anlaşılmasının güçlü araçları oldular, sıra dışı simgesel kucaklayışı, yani derinliğine kucaklayışı olan bir güce sahip kendine özgü dil, sözcük ve formüller oldular” (Bahktin 2020: 207).

Bu açıdan Avrupa kültürü içerisinde ortaya çıkan ve gelişen karnavalın yapısında bulunan özellikler edebiyata yansıtıldığında söz konusu yazara geniş imkanlar tanıyarak eserinin sanatsal açıdan yükselmesini sağlar. Bahktin, *Dostoyevski Poetikası'nın Sorunları* adlı eserinde Dostoyevski'nin eserleri bağlamında edebiyatın karnavallaşmasını ele alır. Öncelikle menippea türünün karnaval doğasından bahseden Bahktin, menippea türünün Hristiyanlık, Yunan, Roma ve Bizans edebiyatlarında etkili olduğunun altını çizer. Menippea, nesir biçiminde yazılan çeşitli karakterlerin veya varlıkların hicvedildiği bir türdür. (Frye, 2015:37) Çoğunlukla da alegori, pikaresk anlatı ve hiciv türünün birleşimi olarak görülmüştür. Bahktin'e göre menippea'larda görülen; özgür samimileştirme, skandallar ve eksantriklik, tahta çıkarma ve tahttan indirme gibi durumlar bu türü karnavallaştırmıştır. (Bahktin,2020:198) Dostoyevski'nin eserlerindeki geleneğin menippea türüne dayandığını söyleyen Bahktin, bu antik geleneği arkasına alan roman türünün de yazar tarafından karnavallaştırıldığını söyler. Romanın çok katmanlı yapısı, karnaval ortamındaki gibi zıtlıkları bir arada barındırması, içeriğinin yazar tarafından sınırlama olmaksızın değiştirilebilmesi romanı karnavalın yansıtıldığı edebi bir düzlem haline getirir Çok katmanlılık ve zıtlıkların bir arada sergilenmesi dışında abartı, aşırı, eksantrik ve tuhaf durumlar, beklenmedik skandallar, otoriteye ve normlara karşı başkaldırı, grotesk vücut imgeleri ve gülme gibi durumların roman içerisinde görülmesi, edebiyatın karnavallaştığını bize gösterir. Bu çalışmanın amacı da Bahktin'in oluşturduğu karnaval kuramı aracılığıyla İhsan Oktay Anar'ın *Tiamat* romanına farklı bir bakış açısından bakmak ve incelemektir.

Olay Örgüsü

İhsan Oktay Anar'ın 2022 yılında yayımladığı *Tiamat* romanı, 1915 yılının kış aylarında Abdülhamit isimli tahtelbahir gemisinde bulunan askerlerin başından geçen olayları anlatır. Geminin askeri kadrosunda Komutan, Mülazım, Karagümrük, Gedikli, Parlakçı, Züp, Hamamcı, Hafız, Lidüdü, Abdülkehribar, Tikibom, Çuçu gibi karakterler bulunmaktadır. Abdülhamit denizaltısı denizde yoluna devam ederken yakınlarda düşman bir geminin varlığını tespit ederler. Ganimet alma ümidiyle gemide bir heyecan başlar. Mülazım'ın gayretleriyle ve Komutan Bey'in emriyle düşman gemisi ele geçirilir. Ele geçirilen gemide bazı tuhaflikler vardır. Gemideki insanların hepsi ölmüştür. Ölen insanların kafa, kol gibi uzuvları kopmuştur. Tahtelbahirdekiler bu ölümlerin bir salgın hastalık neticesinde olduğunu düşünürler. Gemideki değerli eşyalar, yiyecekler denizaltına taşınır. Ele geçirilen gemide bir de büyük bir sandık bulunur. Sandığın iki yanında kanatlar mevcuttur. Gemideki askerler sandığın altınlarla dolu olduğunu düşünerek sevinirler. Sandığı açmak isterler fakat bir türlü açamazlar. En sonunda komutanın emriyle levyeler getirilir ve sandığın kapağı zorla açılır. Gedikli isimli asker sandığın kapanmaması için kolunu sandığın kapakları arasına yerleştirir. Fakat sandığın kapağı şiddetle kapanır ve Gedikli'nin kolu kopar. Gedikli revire götürülerek tedavi edilir. Ele geçirilen ganimetler nedeniyle tahtelbahirdeki askerler bunu içerek kutlarlar. Ama bu sırada gemide ilginç olaylar gelişmeye başlar. Gedikli ortadan kaybolur, ondan geriye sadece kolu kalmıştır. Tüm askerler eğlenceyi durdurarak Gedikli'yi aramaya koyulurlar. O sırada ele geçirdikleri sandık kararır ve kanatları birer ifrite dönüşür. Askerler korkuyla durumu komutana bildirirler

de komutan bu duruma aldırış etmez. Sandığın içinden ifrite benzer garip bir canavar çıkar. Canavar birçok askere zarar verir ve askerlerin bedenini yemeye başlar. Olayı duyan komutan canavarı görünce yazarın deyimiyle ödü koparak ölür. Komutan öldüğü için idareyi ele alan Mülazım canavarı bir odaya hapsedirir. Ancak olaylar durulmamaktadır. Bu seferde diğer gemiden ele geçirilen garip çiviler canlanarak bazı askerlere saplanır. Bedenlerine çivi saplanan askerler elektriğe kapılmıştır. Bu askerler bilinmeyen bir gücün emrine girerler ve arkadaşlarına saldırırlar. Mülazım, emrindeki askerler ile çivilenen askerlere karşı koymaya çalışır. O sırada başka bir düşman destroyeri tahtelbahire saldırır. Mülazım ve yanındakiler kurtulmak için geminin elektriğini kesip tahtelbahiri patlatırlar. Askerlerden geriye Karagümrük ve Hamamcı canlı olarak kurtulurlar. Abdülhamit isimli tahtelbahir gemisi bu şekilde denizin dibine batar.

Diyaloji ve Çokseslilik

Bahktin monolojik edebi türlere karşın Dostoyevski'nin eserlerini polifonik romanın ilk örnekleri olarak görür.(Bahktin,2020:41) Polifonik roman, farklı bilinçlerin veya karakterlerin bir arada bulunduğu ve kaynaştığı bir roman türüdür. Yazarın herhangi bir müdahalesi bulunmadan farklı bilinçlerin bir arada kaynaşması romanı çoksesli bir hale getirir. *“Dostoyevski'nin önünde açılan şey, Dostoyevski'nin monolojik düşüncesi tarafından aydınlatılan ve düzenlenen bir nesnelere dünyası değil, karşılıklı olarak birbirlerini aydınlatan bir bilinçler dünyasıdır”* (Bahktin 2020:45) Romanın çoksesli olması onun karnavalesk bağlamında değerlendirilmesinin önünü açar. Çünkü karnaval meydanında farklı özelliklere, farklı statüye sahip insanlar eşit bir düzlemde bir arada bulunurlar. Kimsenin karnaval meydanında birbirine üstünlüğü yoktur. Farklı bilinçlerin roman içerisinde bir arada kaynaşmalarının yanı sıra bu bilinçlerin birbiriyle kurdukları etkileşim de karnaval açısından önemlidir. Hiyerarşinin ve otoritenin tek söylemli yapısına karşın çoğul söylem karnavalın herkesi kapsayıcı ve bütünleyici yapısıyla paraleldir. Romanda karakterlerin birbiriyle kurdukları iletişim monolojik yapının aksine diyalojiktir. Diyaloji ile birlikte birçok karakterin birbirleriyle kurdukları etkileşim çoğulcu bir yapının oluşmasını sağlar. Karnavalda da halk samimi ve özgür bir atmosfer içerisinde birbiriyle yoğun bir etkileşim halindedir. Bu etkileşim otoritenin tek söylemini kırarak çoğulcu bir yapı meydana getirir. Bu bakımdan *Tiamat* romanında da çokseslilik ve diyaloji gibi özellikleri görmek mümkündür. Abdülhamid adlı tahtelbahir gemisinde Komutan, Mülazım, Karagümrük, Gedikli, Parlakçı, Züp, Hamacı, Hafız, Lidüdüd, Abdülkehribar, Tikibom, Çuçu gibi görevli askerler farklı özelliklere ve farklı zihin yapılarına sahip karakterlerdir. Yazar birbirinden farklı olan bu bilinçleri okuyucuya geminin içerisinde bir arada sunar. Bu karakterler romandaki konumları itibarıyla gemi düzleminde kaynaşırlar, birbiriyle etkileşime geçerler. Yazar bu karakterleri okuyucuya eşit ve tarafsız bir şekilde sunar. Her karakter kendini özgün bir şekilde ifade eder. Bu durumda karnavalın eşitlik prensibiyle bağlantılıdır. Çünkü karnavalda herkes etkin bir katılımcıdır. Hiyerarşi ve otorite karnavallarda askıya alındığı için karnaval tüm insanlığı kucaklar. *Tiamat*'ta zabitlerin Abdülhamid isimli tahtelbahir gemisinde görev için bir arada bulunmaları, birbirleriyle olan diyalogları, birbirleri ile zaman zaman çatışma halinde olmaları, yazarın karakterleri kendi sesleriyle okuyucuya yansıtması diyalojik ve çoksesli bir yapının varlığına işaret etmektedir. Roman içerisinde Komutan ve Mülazım'ın Karagümrük ve Hamamcı'nın, Züp ile Hafız'ın birbirleri ile olan çok yönlü iletişimleri diyalojiye, romanın birçok karakteri içerisinde barındırması ve bu karakterlerin kendilerini bağımsız bir şekilde ifade etmeleri çokseslilik kavramına örnektir.

Tuhafliklar, Skandallar ve Eksantrik Durumlar

Tuhaf ve eksantrik durumlar, edebi metin içerisinde yaşamın normal akışını bozan, durağan yaşamı ters-yüz eden beklenmedik sahneler, ani olaylar, uyumsuz ve uyuşmaz sahneler için kullanılan bir kavramdır. Bilindiği üzere karnaval normlara karşıdır, yaşamın durağan ve sakin akışını bozan bir yapıya sahiptir. Karnavallarda tüm unsurlar beklenmediktir, bu şenlikler belli bir plana bağlı olarak gerçekleşmezler. Karnavallarda gerçekleşen yeme-içme törenleri, yarışmalar, tahttan indirme – tahttan çıkarma törenleri normları arka plana alan ve süreç içerisinde gelişen sıra dışı eylemlerdir. *“Tüm alışılmadık yönleriyle karnaval dünyası, dışarının perspektifinden tuhaf ve uygunsuz görülür. Tuhaflik ve uygunsuzluk yaratacak uygulamalar , karnaval esnasında kasti olarak öne çıkar”* (İlim,2017:156) Bahtin karnaval esnasında ortaya çıkan bu durumları edebi eserlerde skandallar,tuhafliklar ve eksantriklikler olarak nitelendirmektedir. *“Skandallar ve tuhafliklar dünyanın epik trajik bütünlüğünü bozar; insan ilişkilerinin ve olayların değişmesi normal seyirinde bir gedik açar; insan davranışını, onu önceden belirleyen normlardan ve güdülerden özgürleştirir”* (Bahktin,2020 :178) Skandalları bu yönüyle karnavalesk olarak gören Bahktin, Dostoyevski'nin eserlerindeki normal akışı ters-yüz eden olayları, yersiz, uyuşmaz durumları, sıra dışı olan sahneleri skandal kavramıyla ilişkilendirmiştir. Tiamat romanında da bu şekilde yaşamın durağan akışını sekteye uğratan, yersiz, sıra dışı, beklenmedik birçok sahne bulunmaktadır. Abdülhamid isimli tahtelbahir gemisinin mürettebatı bir düşman gemisini ele geçirir. Fakat ele geçirdikleri gemide canlı kimse yoktur. Geminin etrafı cesetlerle doludur. Bu durumu gören askerler kısa bir şok geçirirler.

“Yürekler ağızda, tahtelbahir ateşçisi Arap'ı hem zenci atalarından ve hem de kömür isinden kül beyaz kesilmiş halde ,yerde takıldığı ikinci cesede bakarken gördüler Hamamcı bir zampananın kollarına ipek gecelik misali yığılmış bir kız gibi kendisini kapıldığı korkuya teslim etmiş, durmadan bağıırıyordu : Her yerdeler ! Her yerdeler! Dönüp baktıklarında Hamamcı'yı yerdeki beş cesedin ortasında dikilmiş gördüler” (Anar 2022: 26-27).

Askerlerin ganimet ve esir alma ümidiyle ele geçirdikleri geminin tamamen cesetlerle kaplı olması bir skandal sahnesi olarak yorumlanabilir. Çünkü geminin cesetlerle dolu olması askerler için beklenmedik ve ani bir olaydır. Çok yersizdir ve askerler bu durum karşısında şok geçirerek uyuşmazlık göstermişlerdir. Karakterlerin ve okuyucunun beklemediği ve şaşırtıcı olan bu sahne yazarın kurguladığı skandal bir sahnedir. Romandaki diğer bir skandal sahnesi, Gedikli'nin kolunun kopma sahnesidir. Askerler ele geçirdikleri düşman gemisinde bir sandık bulurlar. Sandığın içinde altın olduğunu zannederek büyük bir gayretle sandığı açmaya çalışırlar. Sandığın kapağını levye ile biraz açmayı başardıktan sonra Gedikli kolunu sandığın içine yerleştirir. Sandık aniden tekrar kapanınca Gedikli'nin kolu kanlar içinde kopar.

“İşte bu şahıs, izin ister gibi Kumandan'a baktıktan sonra sağ kolunu olduğu gibi altını sandukanın içine soktu.”Bir şeyler var burada, diye mırıldanırken boşluğa bakan gözlerine bakılırsa, dokunduğu şeyi zihninde canlandırmaya çalıştığı belliydi. Ama işte bu sırada sanduka, levyelerin uçlarını parçalayarak güm diye ansızın kapanınca kopan kolundan kan fışkıran adam, feryatlarla yere yığıldı” (Anar 2022: 30).

Burada yazar tarafından kurgulanmış başka bir tuhaf sahne görülmektedir. Sandığın içindeki altınları almak ümidiyle uğraşan Gedikli'nin beklenmedik ve ani bir şekilde kolunun kopması, gemideki durağan yaşam akışının ters-yüz edilmesi, Kumandan ve diğer askerlerin yersiz bu olay karşısında şaşkınlıklarını eksantrik başka bir sahnedir. Yazar bu şekilde sıra dışı bir

durum yaratmış ve okuyucuyu uyuşmaz bir sahne ile baş başa bırakmıştır. Gedikli kolu koştuktan sonra tedavi edilir ve yatakhaneye götürülür. Fakat bir süre sonra Gedikli ortadan kaybolur. Ondan geriye sadece kolu kalmıştır. Askerler Gedikli'nin kolunu fırına atarak yakmak isterler fakat kol canlanır ve onu fırına atmak isteyen Karagümrük'ün bileğini sıkarak onu zor duruma düşürür. Bu tuhaf olaylar gerçekleşirken askerler korkudan ve şaşkınlıktan Karagümrük'e yardım edemezler. Karagümrük çok zor bir şekilde kolu fırına atmayı başarır.

“Yaralının kolu. Kendisi yok. Gitmiş! Anladınız mı? O yaralı, yarı uyukulu, yarı şuurlu, bir adım bile atamayacak adam, izahsız bir şekilde gitmiş! “ Ardından Karagümrük'e dönüp, “Şu kolu al, kazan dairesine götür de yaksınlar” dedi.... Ancak zabitanın o andaki suskunluğunu olumlu cevap telakki eden aşçı kol saatinin kayışını çözmeye yeltenirken cansız sandığı o el, bileğini ansızın sım sıkı yakalayınca “Al-laaağ” diye bir korku feryadı koyuverecek... El, Karagümrük'ün bileğini bırakmıyor, korkudan donakaldıkları için kimse yardım edemiyordu” (Anar 2022: 53-55).

Kolu kopmuş birinin olayın hemen sonrasında kaybolması mantığa aykırı ve beklenmedik eksantrik bir durumdur. Yazar karnavalesk olarak akıl ve mantığı devre dışı bırakarak yersiz bir kriz durumu kurgulamıştır. Tuhaf, uyuşmazlık gösteren ve mantıkla izah edilemeyen bu kısım da skandal olarak görülebilir. Sonrasında kopmuş kolun canlanarak Karagümrük'e saldırması ve onun bileğini sıkması da ani bir kriz durumu ortaya çıkar. Bu sahnede kolun canlanması beklenmedik, tuhaf ve uyuşmaz bir durumdur. Kopan bir insan uzvunun canlanması beklenen bir durum olmadığı gibi aniden gelişerek durağan yaşamın akışını bozmuştur. Askerlerin bulunduğu resmi bir gemide böyle skandalların görülmesi yazarın hiyerarşiyi ve normları da askıya aldığı gösteren bir durumdur. Resmîyetin, otoritenin ve hiyerarşik düzenin bulunduğu böyle bir ortamda yazarın kurguladığı bu skandal sahneleri hiyerarşinin ve normların askıya alındığını da gösterir. Hiyerarşi ve normların askıya alınması karnaval kuramının en belirgin özelliğidir. “Denilebilir ki karnaval , resmi bayramların aksine .. geçici bir özgürleşmeyi kutlardı; tüm hiyerarşik rütbelerin, ayrıcalıkların, normların ve yasakların üstünü çizerdi” (Bahktin,2019:35) Bu olayların devamında Gedikli'nin bedeninin sandığın içinde olduğu anlaşılır, sandığın içindeki garip bir canavar zabitanın kemiklerini kırarak onu vahşi bir şekilde yer. Sonrasında sandığın içinden bir yaratık çıkar. Bu yaratık daha önce kimsenin görmediği bir varlıktır. Bu tuhaf canavar garip sesler çıkararak zabitanlara saldırır, bazılarını vahşice öldürür. Geminin kumandanı onu görünce ödü koparak can verir. Mülazım'ın gayretleriyle canavar geminin bir odasına hapsedilir.

“Çakıp duran elektrik arklarının ışığıyla, ta içte cenin vaziyetinde sıkışmış tek kollu arkadaşını gördü. Bu zavallı Gedikli hırıltılı sesiyle , “ Yardım et” diye mırıldanmıştı ki kütürdeyip ezilen bir beden şapırtı sesiyle, Kral dehşet içinde kalıverdi... Somunda sandığın dibinde kolları , bacakları ve diğer azalarıyla ufak tefek ama tıknazca bir nesne belirir gibi olmuştu....Çok geçmeden hazne, tıpkı matbaa gibi tıknaz ve nemrut suratlı o sabunsu yaratığı satırlar ve sütunlar halinde topyekun ortaya çıkarmıştı..... Komutan, o tıknaz yaratığın korkunç çığlıklar atarak, küçük topuklarını vura vura tam da üzerine koşturduğunu gördüğü an, göbeğinde put diye bir şey hissetti. Gözleri karardı. Canı ve ruhu artık gitmiş halde, külçe gibi yere yığıldı. Öd kesesi patlamıştı” (Anar,2022: 64-65;66-74).

Gedikli'nin kaybolan bedeninin garip bir şekilde sandığın içine gitmesi mantık dışı ve sıra dışı bir olay olarak skandaldır. Öte yandan sandığın içinden ilginç bir şekilde canavarın

çıkması ve zabıtları öldürmesi, komutanın aniden ortaya çıkan canavarı görünce yaşamını yitirmesi anormal vakalar olarak eksantrik anlardır. Yazarın karnavalesk bir biçimde anormal, yersiz vakaları roman içinde kurgulaması aslında bir nevi de başkaldırı olarak görülebilir. Çünkü normları askıya almak, anormal olanı öne çıkarmak ve bu kadar fazla trajik vakayı parodik olarak karnaval neşesi ile okuyucuya sunmak yazarın resmiyete ve ciddiliğe karşı bir duruş sergilediğini de gösterir. “Üzücü ve korkutucu, ciddi ve önemli olan her şey, en hafiften en ağıra doğru neşeli tonlarda aktarılırdı.” (Bahktin,2019:248) Diğer bir skandal sahnesi zabıtların canavarla mücadelesi sırasında geminin altında patlayan derinlik bombası ile büyük bir sesin duyulması ve askerlerin çoğunun yaralanmasıdır. Gerçekleşen bu patlama da askerler tarafından beklenmedik ani ve yersizdir. Tüm zabıtların odak noktası yaratık iken gemide böyle bir patlamanın yaşanılması ve askerlerin yeni bir kaosa sürüklenmesi karnavalın kendine has kaotik karmaşık düzeniyle paraleldir. Çünkü karnaval kozmosa karşıdır, düzen resmiyetin ve otoritenin bir sonucudur. Karnavallar resmi yaşamı askıya aldıklarından karmaşık ve kaotik bir yapıda ortaya çıkarlar. Romanda belirtilen bu skandalların hepsi beklenmediktir, anidir, yersizdir ve anormal sahnelerdir. Bu özellikler bu sahneleri normal yaşamın akışından çıkarmakta ve kaotik karnaval düzlemine eseri yaklaştırmaktadır. “Bununla sıra dışı bir durum yaratılır, sıradan yaşamın bütün koşullarından, durumlarından, sorumluluklarından ve yasalarından kurtulmuş bilincin hayatı, hayatın ötekisindeki hayattır.”(Bahktin 2020:206) Sonuç olarak *Tiamat* romanında görülen bu skandallar tuhaf, sıra dışı, yersiz beklenmedik ve anormal sahneler olması dolayısıyla karnavalın resmiyeti,durağanlığı ve normallığı askıya alan yapısıyla örtüştüğü için karnavalesk olarak tanımlanabilir.

Grotesk

Mihail Bahktin *Rabelais ve Dünyası* adlı doktora tezinde grotesk kavramına ait bir bölüm ayırmıştır. Bahktin çalışmasının bu kısmında G.Schneegans’ın grotesk anlayışını sorgular, onun groteski olumsuz uygun olanı abartma ve karikatürize etme şeklinde anlamlandırmasını yetersiz bulur ve onu eleştirir. Çünkü o groteskin müphemliğini ve folklorik kökenini yok saymıştır. (Bahktin 2019: 319) Bahktin groteski var olan insan bedeninin dünyaya açılımı ve eksiklerin vurgulanması olarak görülür. İnsan vücudundaki üreme ve dışkı organları insanın dünyaya bir nevi açılımını sağlar. Ağız, göz ve burun gibi organlara da bu bağlamda bakılması gerekir. Grotesk beden algısının tanımını yapmak güçtür fakat var olan bedenin eksik ve kusurlu yanlarıyla beraber abartılarak dünya ile kaynaştırılma çabası olarak görmek yanlış olmayacaktır. Grotesk bedende önemli olan vurgudur ve bu vurgulama şekli sıra dışı şekilde yapılarak insanın var olan algısını sarsmak burada önemlidir. Bahktin groteski folklorun bir uzantısı görmekte beraber , bir itibarsızlaştırma ve özgürleştirme aracı olarak görür. (Bahktin, 2019 s.319) Groteskin karnaval ile sıkı bir bağlantısı vardır. Karnavallarda görülen farklı maskeler,ilginç kostümler,insan bedeninin samimi bir karnaval ortamı içerisinde görünümünü bakımından grotesk bağlamında önemlidir. Grotesk görüntülerin, karnavalların özgür ortamında daha fazla ortaya çıkmaları da bu bakımdan önemlidir. Karnaval kuramında sıra dışı, anormal olan ön plana çıkar, bu sebeple grotesk karnavalla iç içedir. “Karnavallaşma, hazır içeriğe dayatılan dışsal ve hareketsiz bir şema değildir; daha çok olağanüstü esnek bir sanatsal tahayyül biçimidir; yeni ve şimdiye dek görülmemiş şeylerin keşfedilmesini sağlayan bir bulgulama ilkesidir ” (Rızvanoğlu, 2016 :15) İhsan Oktay Anar’ın romanlarında da grotesk imgelere sıklıkla rastlanır. Karakterlerin bedenlerindeki eksikler, kusurlar ve bunların abartılı görünüşleri itibarsızlaştırılarak okuyucuya sunulur.“Anar’ın bütün romanlarında deforme olmuş, melezleşmiş, canavarsı ve eksik bedenlere rastlamak mümkündür. İlk olarak insan

bedenin hayvan ve cansız nesnelere difüzyona uğrayarak başkalaştığı ve iki farklı formu aynı bedende vücuda getiren grotesk beden örnekleri en sık karşılaşılan melez beden imgeleridir” (Koçyiğit,2017:40) *Tiamat* romanında da yazarın birçok grotesk tasviri görülmektedir. Romanda askerlerin düşman gemisini ele geçirdiklerinde gördükleri cesetlerin tasvirleri bu bağlamda değerlendirilebilir

“Cesede eğilip kafasına tak tak vurarak incelediğine göre içlerinden en gözü kara olan Daz, kalın sesiyle kumandana “Kafası delinmiş, içi boş ‘ dedikten sonra şu sözleri herkesi dehşet içinde bıraktı: “Baksanıza beyni kafasından adeta fıskırıp her yere saçılmış !” (Anar, 2022:38).

Burada kafa uzvunun delinmesi ve kafa içindeki organların dışarı sızması abartılı bir anlatımla sunulmuştur. Özellikle baş kısmındaki organlarının eksikliğinin vurgulanması da Bahktin’in eksik ve yetersiz grotesk imge anlayışına da uygunluk göstermektedir. Ek olarak çevredeki askerlerin bu görüntüyü dehşet ve şaşkınlıkla karşılaması da grotesk imge anlayışıyla bağdaşır.“*Grotesk bedenler ilk görüldüklerinde korkunç, şaşırtıcı ve tuhaf olurlar”* (Koçyiğit 2017: 58) Eserde diğer bir grotesk imge ise Gedikli’nin kolunun koptuğu sahnedir. Gedikli sandığı açmaya çalışırken sandık kapanır ve zabitanın kolu kopar. Daha sonra bu kol tek başına canlanır ve hareket eder(Anar 2022: 57,58) Kopan insan uzuvları bedende oluşan bir eksikliği ifade eder. Bu insan için artık bir yoksunluk hale gelir. Bahktin’in belirttiği gibi grotesk imgelerde yoksunluk, eksiklik önemli bir yer işgal eder.Ek olarak bunu bir itibarsızlaştırma olarak görmek de mümkündür. Çünkü uzvu kopan kişi artık kusurludur, değersizleşmiştir.Tacı indirilmiştir. Karnaval kuramında taç alma beddua,sövgü,gülünç duruma düşürme veya bedende eksilmenin vurgulanması ile de mümkün olabilir. Buradaki kopan kol uzvu yoksunluğu, eksikliği abartılı bir şekilde yansıtarak grotesk imge anlayışına uygunluk göstermektedir. Çeşitli biçim bozuklukları gebeliğin ve doğurucu gücün arazlarıdır.Bir alaşağı etme ve yenilenme neşeli bir dönüşümdür (Bahktin 2019:115) Askerin kolunun kopması arkadaşlarında korku, dehşet ve şaşkınlık duygularını da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan da groteskin müphemliğini yansıtmaktadır. Eserin devamında sandıktan çıkan canavarın bedeni yazar tarafından grotesk bir şekilde tasvir edilir

“Sonunda sandığın dibinde kolları, bacakları ve diğer azalarıyla ,ufak tefek ama tıknazca bir nesne belirir gibi olmuştu.Öyle ki mide ve ciğer gibi organları hatta kıpırdayan kalbi içinde akaduran kanı, daha şimdiden ayan beyan görmüyordu... Yaratığın göz yuvaları bomboştı. Sonuna kadar açık ağızda ise ,alt ve üst çeneler boyunca dişler yerine , delikli minik üfleçler sıralıydı ”(Anar,2022 : 65-66).

Öncelikle canavarın kolları ve bacakları tıknaz ve küçük bir biçimde tasvir edilmiştir. Kollar ve bacaklar insanın dünyaya açılımını sağlayan, hareketi teşkil eden uzuvlardır. Yazar bu uzuvları ufak tefek olarak tanımlayarak bedendeki bir eksiliği vurguluyor. Bedenin yoksun şekilde küçültülerek yapılan tasviri bir taç alma ile beraber groteskin temel özelliğidir. Bununla beraber Bahktin küçültmenin groteskin temel ilkelerinden biri olduğunu belirtir (Bahktin,2019:380) Yaratığın kalp, mide ve ciğer gibi organlarının dışarıdan görülebilmesi de bu bakımdan ilginçtir.“Aşağıya inme, içi dışına çıkma,tersine dönme, baş aşağı olma grotesk gerçekçilik biçimlerine de içseldir” (Bahktin 2019:380). Öncelikle yazar burada normalde dışarıdan görülmesi mümkün olmayan kalp,mide, ciğer gibi organların canavarın bedeninde dışarı çıktığını gösteriyor. Görüntüleri ters-yüz ederek, yaşamı askıya alarak grotesk tasvirler yapmış oluyor. Sonrasında yapılan tasvirde yaratığın göz yuvalarının da boş olması grotesk kavramıyla ilişkilidir. Yazar canlılardaki bilinen göz imgesini kırarak göz yuvaları boş bir

canavar kurgulayarak sıra dışı bir imge oluşturmanın yanı sıra yine eksiklik ve yoksunluğu vurguluyor. Canavarın gözleri yoktur, bu bilinen algıya terstir ve abartılıdır. Bu sebeple yapılan göz tasviri grotesktir. Sonrasında yapılan sonuna kadar açık olan ağız tasviri de önemlidir. Bahktin'in grotesk anlayışında ağız yeme içmeyi sağlayan bir organ olmasının yanı sıra insanı dünya ile kaynaştıran bir yapıya sahiptir. Çünkü insan yiyip içerken dünyayla bağ kurar onunla kaynaşır. Bir yenilenme yaşar. Bu yüzden ağzın sonuna kadar açık vurgulanması da grotesk bir imgedir (Bahktin, 2019: 365).

Ambivalentler

Ambivalent, iki zıt özelliğin bir arada bulunması ve birbiriyle kaynaşmasıdır. Karnavalın hoşgörüsü içerisinde farklı niteliklere ve özelliklere sahip insanlar karnavallarda eşit bir şekilde konumlanır. İyi ile kötü, güzel ile çirkin, zengin ve fakir vb. birçok zıtlık bir arada bulunarak kaynaşır. "Karnavalın bütün imgeleri ikikatlıdır, içlerinde değişim ve krizin iki kutbunu birleştirirler: doğumu ve ölümü, kutsama ve lanetlemeyi, övgü ve hakareti, gençliği ve yaşlılığı, yukarıyı ve aşağıyı, yüzü ve kızı, aptal ve bilgeliği" (Bahktin 2020 :189) Çünkü karnaval insanlar ve değerler arasında ayırım yapmaz, karnavalda herkes etkin bir katılımcıdır. Karnaval halkın birlikte ortaya çıkardığı bir şenliktir. "Karnaval insanlar tarafından seyredilen bir gösteri değildir; insanlar onun içinde yaşarlar herkes ona katılır ,karnaval bütün insanları kucaklar" (Bahktin 2019:33).

Karnavalın bu kapsayıcı özelliği yazar tarafından edebiyata taşınır. Yazar zıt özelliklere sahip karakterleri, değerleri veya özellikleri bir arada okuyucuya sunar. Eserde zıtlıkların bir arada bulunduğu veya kaynaştığı durumlar karnavalın ambivalent özelliği olarak öne çıkar. *Tiamat* romanında da karnavalesk unsur olarak ambivalent örneklerine rastlanmaktadır. Zabitler düşman gemisini ele geçirdikten sonra bir eğlence düzenlerler. Bu eğlencede içkiler tüketilir, çeşitli yemekler yenir. Bu eğlence sırasında iki zıt özelliğe sahip karakterin çatışmasına şahit oluruz. Bu karakterler Züp ile Hafız'dır. Batılı bir zihin yapısına sahip olan, Avrupa'da eğitim alan ve materyalist bir bakış açısına sahip olan Züp, dindar bir Müslüman olan, ağzından dua hiç eksik olmayan Hafız ile tartışır. Bu ikilinin tartışma sebepleri düşünce yapılarının farklı olmasından kaynaklanır. Züp, Hafız'ın ettiği dualarla ,onun dini anlayışıyla dalga geçer. Çünkü onun inandığı değerleri kendi içinde anlamlandıramaz. Hafız da Züp'ün içki içmesine, dine ait ön yargılarına karşı tepkilidir. Farklı iki yapısı tahtelbahir gemisinin karnavalesk düzleminde bir arada bulunur. Bu durum da ambivalent bir özellik olarak karşımıza çıkar.

"Hafız Efendinin mırıldandığı bu dua üzerine, Kumandan'ın hemen yanındaki Züp biraz fiyakalı tavırla Kumandan'a bir şeyler fısıldadı. Güldü gülecek parlayan gözleriyle bir yandan da kurban seçtiği Hafız'a bakıyordu. Kumandan'la ikisini bir gülme tutmuştu... Buraya kadar dudaklarını ısırarak Züp kıs kıs gülmeye başladı... Vay! Maytap makara ha! diye söylendi Hafız, Yudum yudum votkayla aklınız dirhem dirhem eksiliyor,sizin dininiz ispiritzma, ispiritocusunuz hepimiz... Biraz zoruna gittiği için bombardımanı daha da dokundurucu ve ağır laflarla sürdürdü... Züp de sınırı aştı ve gazap ile eski defterleri açıp ikisi birbirlerine verişirmeye başladılar " (Anar, 2022 : 43-45).

Eserdeki diğer bir ambivalent özellik bir askerin hazineyi gördükten sonra sevinçten ağlamasıdır. (Anar 2022 : 29) Ağlama genel olarak insanın üzüldüğünde ortaya koyduğu bir reflektir. İnsan, sevindiğinde güler, heyecanlanır fakat insanın ağlaması iki zıt durumun bir arada olduğunu gösterir. Tıpkı sövgü ile övgünün bir arada bulunması gibi mutluluktan ağlama imgesi de ambivalent bir imgedir. Diğer bir ambivalent unsur ise zabitlerin ele geçirdiği sandık

ile ilgilidir. Zabıtların ele geçirdiği sandık ilk başta altın rengindedir. İki ucunda birbirini selamlayan melek heykeli vardır. Fakat bu sandığın görünümü belli bir zaman sonra değişime uğramış, altın olan rengi siyaha dönmüş, melek heykelleri kara ifritlere dönüşmüştür. Buradaki birbirini selamlayan melekler ve altın rengi masumiyeti, zenginliği ve iyiliği temsil etmekteyken siyah renk ve ifritler ise kötülüğü, korkuyu ve dehşeti simgelemektedir. Burada sandık iki değeri ve görünümü bir arada yansıtmakta ve ambivalent bir imge oluşturmaktadır. Karnavallarda olduğu gibi sandıkta da zıt kutupların bir arada bulunduğunu görmekteyiz.

“Ganimet aldıkları altın sandığın bulunduğu yere baktıklarında donup kalıverdiler. Artık altın değil, sanki simsiyah, hatta daha bile koyu bir demirdi. Beyaza göre kara ne ise, bunun rengi de karaya göre oydu. Üstünde birbirini selamlayan o güzelim iki melek heykelciği gitmiş, yerlerine ise kükrer gibi açılmış o alaylı ağızlarından dış gösteren, pençemsi ve tırnaklı yarasa kanatlarıyla demirden sert ve kötülük kadar zifiri, iki ifrit gelmişti” (Anar, 2022 :55-56).

Eserde diğer bir ambivalent durum ise gemide zabıtların eğlencesi sırasında bir asker olan Parlakçı'nın kadın kıyafetleri giyip, makyaj yaparak arkadaşlarını eğlendirmesidir. Parlakçı kıyafetleri dışında kadın gibi konuşur, kadın gibi davranır. Burada karnaval bağlamında iki unsur dikkat çeker. İlki bir erkek olan hatta bir asker olan Parlakçı'nın kadın kimliğine bürünmesidir. Burada kadın ve erkek yani iki zıt cinsiyetin özelliklerinin bir arada sergilenmesi söz konusudur. Parlakçı'nın bedeninde hem erkek hem de kadınsı özellikler görülür. İki zıt özelliğin Parlakçı'nın bünyesinde sergilenmesi de bir ambivalent unsur olarak karşımıza çıkar.

“İşte bu anda ayak yolunun perdesi açılınca, oradan çıkan Parlakçı'yı görmüşlerdi, şilepten yağmalanmış kadın makyaj ıvır zıvırıyla gözlerine masmavi far, dudaklarına kıpkızıl ruj, kirpiklerine kapkara rimel falan sürmüş, kışına bir balerin eteği, bir tütü geçirmişti. Kirli fanilasının yırtık yakasından göğüs kolları fıskırmış ve sakalıyla birleşmişti. Abartılı şekilde kırtıp şuh edalarla maskaralık yapıyordu: Huğ-huuuuuğ! Kocişko ! Huğ-huuuuğ! Ez beni ez! ” aşktan fenalık geçiriyor gibi gözleri baygın, bir naz feryadı, bir ‘Aaaah’ işvesi ile, onun bunun ranzasına kucığına düşüp düşüp kalkıyordu” (Anar, 2022: 50).

Tiamat romanındaki bu sahnelerde zıt kutuplar bir arada görülür ve birbiriyle kaynaşır. Bu ambivalent özellikler karnavalesk olarak nitelendirilebilir.

Gülme, Şölen İmgeleri ve Sövgüler

Mihail Bahktin, *Rabelais ve Dünyası* adlı doktora tezinde gülme kavramına önemli bir bölüm ayırmıştır. Bahktin öncelikle gülmenin tarih boyunca nasıl algılandığına ve anlamlandırıldığına değinmiştir. Shakespeare, Cervantes ve Rabelais gibi Rönesans yazarlarının döneminde gülmenin ciddiyet kadar kabul gördüğünü belli bir derinliğe sahip olduğunu belirtir. (Bahktin 2019 : 92) Bu derinlik tek ve tipik olgulara gönderme yapmaktan öteye gidememiştir. O dönemde gülme ile ilgili başka bir tarz *Hippokratik Roman* anlayışıydı. Bu anlayışta gülmenin şifa verici etkilerinden, yaşama ve metafiziksel kaygıları içeren felsefi niteliği de öne çıkıyordu. (Bahktin, 2020: 85).

Bahktin'in gülmeye bakışı daha farklıdır. O gülmeyi insanı baskılayan otoritelerden ve normlardan bir kaçış, rahatlama ve yeniden canlanma olarak görüyordu. Gülme korkuyu engelleyen ve tüm sınırlamaları kaldıran bir eylem olarak öne çıkar. Gülme ile insan resmiyet ve ciddiyete karşı büyük bir zafer kazanıyor onları askıya alıyordu. İnsan bu eylemi sınırlama olmaksızın belli günlerde yapabiliirdi. Bu günler de karnaval yaşamının olduğu günlerdir.

Karnavallarda resmi yaşam askıya alınır, gülme ile her konuda şaka yapılır, her şeyle alay edilebilir, böylece tüm sınırlar kaldırılırdı. Müstehcen şakalar, oynanan oyunlar, sövgüler, beddualar ile birlikte alınan alkolün de etkisiyle karnavallarda gülme eylemi önemli bir rol oynardı. Buna dayanarak diyebiliriz ki gülme eylemi karnavalın ayrılmaz bir parçasıdır, insan gülme ile sınırları aşar, otoriteyi ve hiyerarşiyi askıya alabilirdi. Edebiyatın karnavallaşmasında da eserdeki gülme sahneleri önemli bir yer tutar. Karakterler gülme ile gündelik yaşamı, hiyerarşiyi ve normları askıya alabilir, karnavalın kendine has samimi atmosferine katılabilir. Alper Akçam da gülmenin karnaval geleneğinin en önemli ögesi olduğunu ve romanın yapısına da karnaval yapısıyla girebileceğini belirtir. (Akçam 2018:42) *Tiamat* romanında da gülme sahnelerine oldukça fazla rastlanır. Önceki ambivalent bölümünde bahsettiğimiz, Züp ile Hafız'ın tartışma sahnesinde, Züp ile Kumandan'ın gülme sahneleri ayrıntılı olarak verilir:

“Züp Kumandan'a bir şeyler fısıldadı, güldü gülecek parlayan gözleriyle bir yandan da kurban seçtiği Hafız'a bakıyordu.Lafını tamamlayınca Kumandan'la ikisini bir gülme tutmuştu...Buraya kadar dudaklarını ısırarak Züp nihayet kendini koyuvererek, işte o anda sümük tükürük saçırıp ansızın patladıktan sonra kıs kıs gülmeye başladı.Suratı boğulacak halde incecik bir sesle fıkırdıyor, bir yandan da gözlerinden yaş fışkırıyor... Sonunda başını geriye atıp bu kez kakhahalar atarken, diğer yandan da neşesinden masayı güm güm yumruklayıp porselen tabakları zangırdattı” (Anar, 2022: 44).

Resmi bir ortamda ve askeri düzenin sahip olduğu bir hiyerarşi düzleminde yer alan gemide, Züp ile Kumandan gülme ile bu ciddiyeti ve resmiyeti askıya alırlar, gündelik yaşamı ters-düz ederler. Bu eylemi yapan kişilerin Kumandan ve Züp gibi rütbeli kişiler olması da ilginç bir detaydır. Gemide genellikle stresli ve zor günler geçiren bu zabitler kendilerini bu zor durumlarda baskırlar. Fakat belli aralıklarda yiyip içerek ve gülerken kendilerini rahatlatırlar. Bunun karnavalesk bir davranış olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Bahktin de insanların belirli günlerde rahatlama ihtiyacı duyduğunu ve karnavalların bu bağlamda insanı özgürleştirdiğini belirtir (Bahktin,2019:100) Romandaki diğer bir gülme sahnesi ise zabitlerin sandığın renginin ve şeklinin değiştiğini gördükten sonradır. Zabitle, sandığın renk ve şekil olarak değiştiğini gördüklerinde endişelenirler ve büyük bir korku yaşarlar. Ardından büyük bir sessizlik olur ve zabitle birden kakhaha atıp gülmeye başlarlar.

“Karagümrük azmedip gayret ve sebat ile, zoraki de olsa kıkırdamayı başardı ama hemen kesti... Derken biri, nihayet bir ikincisi daha kıkırdadı.. Bu esnada Hamamcı'nın pantolonunu içinden bir ses geldiğinde arkadan biri sinirden patlayıp kıs kıs gülmeye başladı ve hepsinde zemberek koyuverildiği için kakhahaları bastılar... Gülmekten herkesin gözlerinden yaş gelmiş, suratlar kıpkırmızı olmuştu ” (Anar 2022: 62,63).

Karnaval ortamında korku, gerilim ve nefret gibi neşeyi ve samimiyeti ortadan kaldıran duygular gülme ve mizah ile aşılır, karnavalın kendine has, herkesi kucaklayan samimi atmosferi ortaya çıkar. Bu sahnede de bir kriz ortamındaki kaygılı insanların bu durumu karnavalesk bir gülme ile aştığını görüyoruz. Bir sonraki gülme sahnesi ile sandığın içinden çıkan canavarın kakhahasıdır. Sandıktan çıktığı gibi kakhaha atarak zabitlelere saldırır. Sürekli kakhaha atan bu tuhaf varlığın yazar tarafından gülme bağlamında yansıtılması da önemlidir.

“İşte can ve ateşle dolu olarak artık dimdik olduğu halde “Ğeeeeeeğ! Ğe-ğe,ğe,ğe,ğeee” diye kötülük dolu bir sevinç çığlığı attı... Ğe-ğe-ğe! Ğeğ! Ğeeeeeeğ!” diye dehşetengiz bir nara koyuveren yaratık” (Anar, 2022: 68).

Yaratığın nedensiz yere birden sandıktan çıkması,zabitleri korkutup onlara zarar vermesi ve bunu gülererek yapması karnavalesk bir bağlamda değerlendirilmelidir. Çünkü karnavallar kaos ortamlarında, beklenmedik ve tuhaf olayların olduğu bir mecra olduğu gibi, neşenin ,gülmenin eksik olmadığı bir şenlik çeşididir. Yaratığın gemiyi kaosa çevirip,zabıtlara zarar verirken bunu gülererek gerçekleştirmesi yersizdir , beklenmediktir , anlamsızdır. Gemiye kaosa, korkuya ve endişeye sürüklemesinin dışında yaratığın bunu kahkaha atarak yapması karnavalların belirgin bir özelliğidir. Romanda gülmenin vurgulandığı başka bir sahne ise zabitlerin düşman gemisini vurduktan sonraki sevinçlerinde görülür "*Afrika ormanlarındaki hayvanatın atabileceği çılgılık ve kahkahalar koyuveriyor, ağızlarına iki parmak sokup papağan ısıkları öttürürlerken, elleri böğürlerinde yahut kasıklarında, fil böğürtüleri veya maymun kakırtıları ata ata, azıta abarta kahkahalarla gülüyorlardı*" (Anar, 2022:85)

Genel olarak *Tiamat* romanında gülme eylemi karnavalesk bir biçimde korkuyu, endişeyi ve stresi aşmak için karakterlerin başvurduğu bir eylem olarak görülmektedir. Askeri bir gemide zabitler, gündelik yaşamlarını gülme ile ters-yüz etmişler ve karnavalın samimi atmosferini gemiye taşımışlardır. Romanda görülen diğer bir karnavalesk unsur ise şölen imgeleridir. Karnavallar, insanlığın kısa süreli de olsa yaşamdan uzaklaştığı ve mutlu olduğu bir eğlenceydi. Bu eğlence de abartılı yeme içme eylemleri de görülürdü. Yasaklar askıya alındığı ve karnavallarda bol miktar bulunduğu için içki yoğun bir şekilde tüketilir, başta et olmak üzere çeşitli yiyecekler çok fazla miktarda tüketilirdi.

"Söz konusu olan her gün evlerde yenen, tek tek insanlar tarafından tüketilen yiyecek içecekler değil, popüler bir şenlik tüm dünyanın davetli olduğu bir şölendir.Bu imgelerin her birinde,bolluğa ve evrensel ruha yönelik fevkalade bir arzu göze çarpar...Yeme ediminde , beden ile dünya arasındaki kısıtlamalar, beden tarafından aşılır; beden dünya karşısında zafer kazanır,düşmanını alt eder" (Bahktin, 2020 : 296-297).

Bahktin'in burada karnavallardan bahsettiğini anlamak çok zor değildir. Çünkü burada Rabelais'in eserleri bağlamında bir çözümleme yapmaktadır. Rabelais'in ise eserlerinde karnavallara atıf yaptığı birçok bölüm vardır. Bahktin Rabelais'in yaşamında birçok karnavala katıldığını belirtmektedir. *Tiamat* romanında da çeşitli şölen imgeleri ile karşılaşırız. İlki mürettebatın düşman gemisini ele geçirdikten sonra kutlama yaptıkları sahnedir

"Karagümrük ve yamağı, porselen çorba kâsesi ile servise geldi... Sığır etinden sonra şilepten alınan o muzlardan bolca, biralardan da şişe şişe getiren Karagümrük... Hafız hariç hepsi votka kadehlerini kaldırıp bir dikişte bitirdi...Yaşa! Varol! sesleriyle kadehler aşk ve ıstraba kaldırıldı...Bu sırada Karagümrük yanakları şişmiş halde , tepsi içinde muzları getirmişti.. Az önce çorba servisi yapılan kase bir silindikten sonra ananas dilimleri içine boşaltılmıştı.. Ardından sularını sakalından akıtarak ananas dilimini ıstahla ısırmıştı,diğerleri de öyle yaptılar." (Anar, 2022: 39-42).

Burada zabitlerin beraber yeme-içme edimi yaptıkları görülür, Bira, votka gibi alkollü ürünlerinin yanı sıra çorba, sığır eti, muz ve ananas gibi çeşitli yiyeceklerin bolca tüketildiği yazar tarafından bize aktarılır. Burada bolca tüketme vurgusu karnaval bağlamında değerlendirilebilir. Çünkü karnavallarda belirli bir sınırlama yoktu yiyecek ve içecekler bol miktardaydı ve çok fazla tüketiliyordu. Ayrıca yeme-içme eylemiyle bedeninin sınırlarının aşıldığı ve gündelik yaşamın kısa da olsa tersine çevrildiği görülür. Bu yemek sırasında zabitlerin türküler söylemesi, birbirlerine şakalar yapıp eğlenmeleri de karnavalın doğası ile

örtüşür.Bütün değişkenleriyle şölen,bu mutlak şekilde korkusuz ve neşeli hakikat için en tercih edilir ortamdı (Bahktin,2020:299) Eserdeki diğer şölen imgesi ise mürettebatın düşman gemisi tarafından saldırıyı bekledikleri sırada görülür

“Derken ,mutfakta kızgın tavaya atılan kavurmanın cızırtısı işitildiğinde,Hamamcı herkese kalaylı bakır sahanlarla birlikte,birer limon ve küflü somunlar dağıtılıyordu.. Çok geçmemişti ki, kimsenin konuşmadığı o sırada sadece,iştahlı ağız şapırtıları ,sahanlara sürtünen madeni kaşıkların tıngırtıları,geçirme ve bazı öksürükler duyulmaya başlandı..” (Anar, 2022:106-107).

Bahktin, yeme içme eylemlerinin grotesk bir boyutunun olduğunu söyler. Çünkü, insan ağızıyla yeme içme eylemini gerçekleştirir ve bu şekilde dünyayla bağ kurar, kendini yeniler ve zenginleştirir.(Bahktin 2020:295) Zabıtların verdikleri molada yedikleri yemekte bu bağlamda değerlendirilebilir. Yorgun olan zabıtlar yeme içme edimiyle birlikte dinlenirler, güç depolarlar ve kendilerini bir süre yaşamın akışından koparırlar. Zabıtlar girişecekleri savaş öncesinde böyle bir şölenle grotesk bir biçimde var olan dünyayı yenilerler, onunla yaşamı tersine çevirerek iletişim kurarlar. Bu şölen imgesi de grotesk özelliklerinin yanı sıra zabıtların, yaşamın durağan akışından koparak dünyalarını yenilemeleri bakımından karnavalesktir. Romanda dikkat çeken başka bir unsur beddualar ve sövgülerdir. Bahktin sövgüleri yani edepsiz ve hürmetsiz sözleri bir itibarsızlaştırma, taç alma ve yenilenme olarak görür (Bahktin,2020.43) İtibarsızlaştırma ve taç alma karnavallarda sıklıkla rastlanan durumlardır. Karnavallarda hiyerarşi ve normlar askıya alındığı için kurum veya kişiler hakkında rahat bir biçimde sövgüler yapılabiliyordu. Bu sövgüler neşeli bir atmosferde yapılıyor ve hitap edilen kişinin tacı yere indiriliyordu. Böyle bir itibarsızlaştırma alaycı bir şekilde yapılıyor gülme ile durağan yaşamın dışına çıkılıyordu. Bu bakımdan Bahktin’in hürmetsiz sözler veya sövgüler olarak nitelendirdiği bu sözler kişinin tacını aldığı, kişiyi itibarsızlaştırdığı ve gülme unsurunu ön plana çıkarttığı için karnavalesk bir nitelik taşımaktadır. *Tiamat* romanında da bu tür hürmetsiz sözler bulunmaktadır.

“Tekiçinatekme akarlı kokarlı aşıftenin cerahatli adet bezi tıklı çeyiz sandığı seni... Sen ise cadı kazanında tiksindiğin bir tek kıl çıkmış gibi,bu kusturucu bulamaçtan sadece şu eşek makatından çıkma kahrolası çivileri itinayla cimbızlayıp zihnime sokuyorsun. İt işi domuz derisi!... ”(Anar, 2022:30-105).

Burada erkek olanı kadına benzetme, cinsel yönden aşağılama, hayvana benzetme gibi tarzlarda çeşitli sövgüler görülmektedir. Bu sövgülerle hitap edilen kişiler aldığı hakaretlerle itibarsızlaştırılmış, sıradanlaştırılmıştır. Alay ile beraber aşağılama niyeti içeren bu kelimeler sövgü kelimeleridir. Otoriteyi temsil eden ve hiyerarşik bir düzenin olduğu gemide bu tür sözler normları askıya almakla beraber yaşamı tersine çevirmiştir. Pazar dilinin içerisinde bulunan sövgüler karnavalın içinde görülen ifade biçimleridir. Bu yüzden romanda görülen bu sövgüler karnavalesk bir bağlamda değerlendirilebilir.

Sonuç

Mikhail Bakhtin’in karnaval kuramı Avrupa’nın gayriresmi halk şenliklerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu şenliklerde kurallar ve denetim içerisinde devam eden rutin yaşam askıya alınarak geçici olarak özgürleştirici karnaval yaşamına geçiş yapılır. Karnaval yaşamında otorite, hiyerarşi ve normlar devre dışı bırakılarak kaosun hakim olduğu samimi bir atmosfer ortaya çıkar. Karnavallarda türlü tuhafıklar, eksantrik durumlar ve skandallar yoğunlukla gözükmekte, gülmenin her alana yayıldığı bu şenliklerde herkesin katılımcı olduğu eşit ve çoğulcu bir yapı bulunmaktadır. Eksik ve abartılı beden imgelerinin sergilendiği karnavallarda resmiyet ve ciddiyet içeren her unsur alaya alınarak itibarsızlaştırılır, birbirlerine zıtlık içeren

unsurlar bir arada bulunur. Halk diline ait sövgü, beddua ve küfürlerin rahatlama ve itibarsızlaştırma için sıkça kullanıldığı karnavallar anormalliklerin ve aykırılıkların abartılı bir şekilde görüldüğü organizasyonlar olarak tanımlanabilir. Karnavalların yukarıda belirtilen özelliklerinin edebiyat eserine aktarılabilceğini söyleyen Bakhtin bu durumu edebiyatın karnavallaştırılması olarak adlandırmaktadır. İhsan Oktay Anar'ın 2022 yılında yayımlanan Tiamat romanı Komutan, Mülazım, Karagümrük, Gedikli, Parlakçı, Züp, Hamamcı, Hafız, Lidüdü, Abdülkehribar, Tikibom, Çuçu farklı özelliklere sahip bilinçler olarak eşit bir şekilde aynı mekanda bulunmakta ve birbirleriyle çeşitli etkileşimler sayesinde kaynaşmaktadır. Bu durum karnavalın çoksesselik özelliğiyle bağdaşmaktadır. Romandaki karakterler dil aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurmaktalar, bu iletişim sırasında diyaloglar etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Diyaloji olarak adlandırılan bu durum da romanı tekil söylemden çoğulcu söyleme taşımaktadır. Romanda birbirine zıt olan kavram ve unsurlar bir arada sergilenmekte ve aynı düzlemde kaynaşmaktadır. Ambivalent olarak adlandırılan bu duruma romanda sıklıkla rastlanmaktadır. Farklı ideolojilere sahip olan, karakter olarak büyük farklılıklar gösteren Züp ile Hafız'ın gemi içerisinde sürekli tartışmaları ve aynı düzlemde bulunmaları, ele geçirilen sandığın melek ve şeytan gibi birbirlerine zıt özellikler içeren özellikleri içerisinde barındırması, Parlakçı karakterinin bünyesinde kadın ve erkek cinsiyet özelliklerini sergilemesi bu duruma örnektir. Romanda görülen grotesk beden imgeleri de karnavalesk özellikler sergilemektedir. Eksik, tuhaf ve abartılı vücut imgelerini grotesk beden çerçevesinde yorumlamak mümkündür. Bunun dışında sindirim ve boşaltım sistemi organları da insanın dünya ile temasını sağlayan organlar olarak farklı formlarda tasvir edilerek grotesk beden imgesi içerisinde yer alabilirler. Romanda içi delinmiş boş kafalar, Gedikli'nin kopan kolu, sandığın içinden çıkan canavarın içi boş göz yuvaları, dışarıdan görülebilen tuhaf iç organları tıknaz ve garip bedeni grotesk beden imgelerine örnektir. Romanda karnaval yaşamına uygun olarak beklenmedik, aniden gelişen tuhaf olaylar vuku bulmaktadır. Ele geçirilen gemideki herkesin garip bir şekilde ölü bulunması, Gedikli'nin kopan kolunun ortadan kaybolması, ele geçirilen gemiden getirtilen sandığın içinden acayip bir canavarın çıkması, canavarın birkaç askeri yemesi, diğer gemiden alınan çivilerin etkisiyle gemideki birçok kişinin bilinmeyen bir gücün etkisine girerek arkadaşlarına saldırması, öldürülen askerlerin çivilerin etkisiyle canlanması gemi içerisinde gerçekleşen tuhaf ve eksantrik olaylara örnektir. Karnaval yaşamında oldukça baskın olan gülme eylemine de romanda çok sık rastlanır. Askerler gemi içerisinde sürekli alaya alma, sakalaşma gibi eylemler görülmekte bu eylemlerden sonra karakterlerin sıklıkla güldüğü görülmektedir. Gemi içerisinde askerlerin birbirine karşı beddua, sövgü ve küfür sözcüklerine başvurarak karnavalın gayriresmi halk dilini kullandıkları görülür. Sonuç olarak Tiamat romanı içerisinde karnaval yaşamının; diyaloji, çoksesselik, grotesk beden imgeleri, ambivalentler, tuhaf ve eksantrik olaylar, beddua ve sövgüler, gülme eylemi gibi özellikleri net bir şekilde görülmektedir. Yazar bu özellikleri eserine taşıyarak edebiyatı karnavallaştırmıştır.

KAYNAKLAR

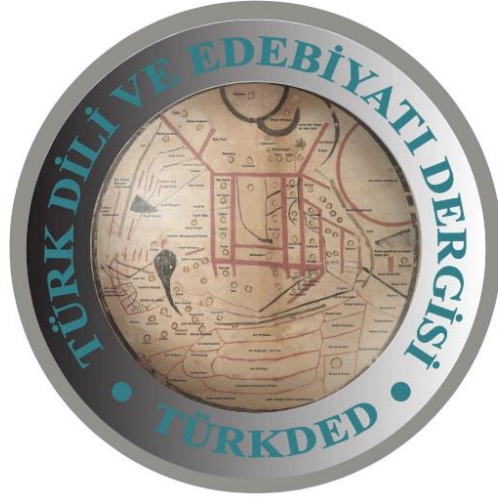
- Akçam, Alper (2018), *Türk Romanında Karnaval*, Ankara: Abis Yayınları.
- Anar, İhsan Oktay (2022), *Tiamat*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Bahktin, Mihail M. (2020), *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bahktin, Mihail M. (2019), *Rabelais ve Dünyası*, (Çev. Çiçek Öztekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bahktin, Mihail M. (2020), *Karnaval dan Romana*, (Çev.Cem Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Craig Brandist (2011), *Bahktin ve Çevresi*. (Çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İlim, Fırat (2017), *Bahktin Diyaloji, Karnaval ve Politika*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Koçyiğit, Mesut (2017), *İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında 'Karnaval'ın İzleri*, Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Northrop Frye (2015), *Eleştirinin Anatomisi*, (Çev. Hande Koçak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rızvanoğlu, Eren (2016), *Bahktin'de Beden ve Dünyanın Grotesk Kavranışı*, Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Extended Abstract

The carnival theory, produced by Mihail Bahktin as a literary theory, was inspired by the unofficial forms of entertainment in Medieval Europe. In that period, formal and informal festivities were prominent as celebrations. In official festivities, authority and hierarchy were renewing their power and maintaining their existence. These were usually religious and political celebrations. There was a hierarchical order in these celebrations and the participants maintained the order by applying the existing rules within this order. In addition, there were informal public festivals organized by the people. Contrary to official celebrations, these festivities, which Bahktin defined as carnival, had a structure where individuals had fun freely and ranks and positions were pushed into the background. In carnivals, whose origins date back to the times when humanity had pagan beliefs, authority and norms were suspended, rules were violated, and ordinary life was suspended with exaggeration and contrary behaviors. All kinds of exaggerated eating and drinking, abnormal presentation of the human body, the intensity of curses and insults, discrediting and violation of authority and norms were intensely visible in these festivities. The sacred was reduced to the worldly limits, and all limits were crossed with laughter. Since all the people were participants in the carnival, everyone had equal status and many different and opposite features existed together. Bahktin thinks that these features of carnivals are transferred to literature through the author in these festivals, which are in a limited time. In the work, the author opposes authority and norms, discredits them, emphasizes eating and drinking acts, presents the human body in an abnormal and incomplete way in accordance with the grotesque body understanding, discredits the sacred with humor, highlights the laughing element, exhibits opposite values together, suddenly Including unexpected scandals and eccentric elements that develop can provide the work to be evaluated in a carnivalesque context. Bahktin found examples of works with carnivalesque features in the works of Dostoevsky and Rabelais. Rabelais Gargantua and Pantagruel, who lived in France in the 16th century, intensely reflected the carnival festivals in the geography where he lived. In his work, the parodying of the values considered sacred, eating and drinking acts, abnormal and unusual scenes, exaggeration and contrary behaviors and the use of insults draw attention as carnivalesque elements. Dostoevsky, on the other hand, created a new type of novel by giving the first examples of the polyphonic novel according to Bahktin. The independent presence of different consciousnesses in the same environment in his works is compatible with the egalitarian and pluralistic structure of the carnival. In addition, in Dostoyevsky's novels and stories, scandals, unexpected events, the presentation of ambivalent values, different and abnormal situations are presented to the reader by the author. İhsan Oktay Anar's work *Tiamat* stands out as a novel that can be studied in this context. The novel deals with interesting events that took place on an Ottoman ship named Abdülhamid in 1915. The soldiers on this ship performed the act of eating and drinking in accordance with the image of the feast, and they exceeded the limits of official life by using curses and insults against each other. Also, the events on the ship are interesting. The transformation of the chest seized on the ship into a monster, the monster killing and dismembering many people including the commander, the grotesque presentation of the dismemberment of the human body, the transformation of many names on the ship into zombies due to the nails brought to the ship and attacking their friends, the attack of another ship at that time, as unexpected and scandalous events. appears. The bodies dismembered, the missing and strange body of the monster on the ship, the ambivalent presentation of people with opposite features, the independent and free presence of all the characters in the novel in accordance with the egalitarian feature of the carnival, the

communication of the characters with each other in accordance with the dialogue, each character of the author presenting it from its own point of view and ensuring pluralism is compatible with the structure of the carnival. İhsan Oktay Anar has included scandals, eccentric events, grotesque body images, ambivalent images, curses, curses in his novel *Tiamat*, and carnivalized literature by breaking the restriction of ordinary life in the novel with laughter.

**HUNUTLU, ÜMİT (2022), HOCA TAHSİN EFENDİ AKLÂMÜ'L-
AKVÂM (KAVİMLERİN YAZI SİSTEMLERİ) İNCELEME-METİN-
GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE ÇEVİRİ, ANKARA: AKÇAĞ YAY.,
ISBN: 978-605-342-764-3.**

Emine GÜRBÜZ

Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*Research Asistant, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish and Literature*

emine.gurbuz@erdogan.edu.tr

 0000-0003-1766-3209

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran-June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Kitap İnceleme – Book Review

Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.05.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 06.06.2023

Sayfa-*Pages*: 109-110.

Atıf/Citation: Gürbüz, Emine (2023). “Hunutlu, Ümit (2022), Hoca Tahsin Efendi Aklâmü'l-Akvâm (Kavimlerin Yazı Sistemleri) İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri, Ankara: Akçağ Yay., Isbn: 978-605-342-764-3.”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 109-110.

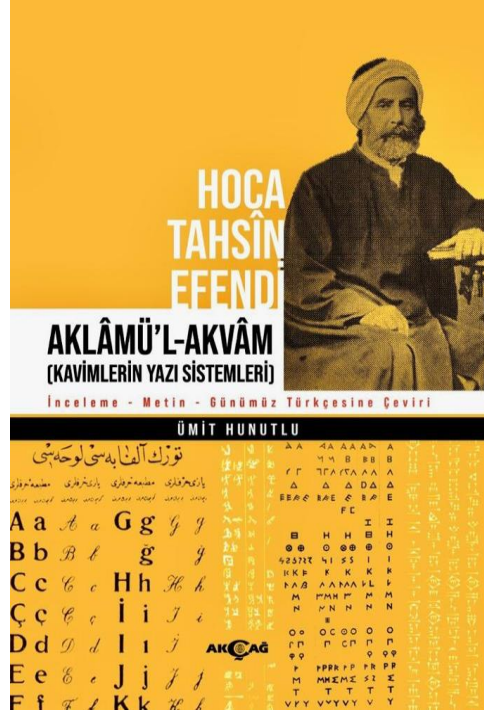
HUNUTLU, ÜMİT (2022), HOCA TAHSİN EFENDİ
AKLÂMÜ'L-AKVÂM (KAVİMLERİN YAZI SİSTEMLERİ)
İNCELEME-METİN-GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE ÇEVİRİ,
ANKARA: AKÇAĞ YAY., ISBN: 978-605-342-764-3.

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ*

Darülfünunun ilk müdürü olan Hoca Tahsin Efendi, bir bilim adamı, filozof ve Tanzimat sonrasındaki birçok yazar ve fikir adamının hocasıdır. Aklâmü'l-Akvâm ise onun dil ve tarih fikirlerini barındıran en önemli ve hacimli eseridir. Hoca Tahsin Efendi'nin engin bilgi birikimiyle oluşan bu eser, okurun ilgisini her çağda celbeden bir konuyu ele alır. Geçmişten günümüze milletlerin kullandığı alfabeleri, bu alfabelerin yayıldığı coğrafyaları, etkiledikleri veya etkilendikleri diğer alfabeleri, bunların yazılış özelliklerini, harf sayılarını ayrıntılarıyla açıklar. Dil aileleri, dillerin yapıları ve ses özellikleri gibi konularda da bilgi verir. Hoca Tahsin Efendi 1870'lerde karşılaştırmalı dil biliminin güncel verilerine yeteri kadar sahiptir. Eserdeki bilgilerden, Osmanlı'nın modern dil bilimi ve paleografide Avrupa'dan çok da geride olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1880'de Viyana'da Faulmann tarafından kaleme alınan "Yazı Kitabı" ile karşılaştırıldığında, Aklâmü'l-Akvâm'ın benzer bilgiler sunduğu görülecektir. Hoca Tahsin Efendi eserinde kavimlerin dilleri ve yazı sistemlerini tanıttıktan sonra, ideal alfabe ve yazı sisteminin nasıl olması gerektiğini tartışır ve önerilerde bulunur. Bu yönüyle Aklâmü'l-Akvâm, Osmanlı'da 1862'de Münif Paşa'yla başlayan alfabe ıslahı ve yeni harf arayışlarında önemli bir köşe taşıdır (Hunutlu, 2022).

Hoca Tahsin'in eserlerini Nâdirî Fevzi 1891-1892'de "Külliyât-ı Hoca Tahsin'den dört kitapta yayına hazırlamıştır. Yazarın bazı dergilerde yayınlanmış yazıları ve küçük hacimli eserlerinin derlendiği bu dört kitaptaki bazı yazılarda sayfalar eksik kalmıştır. Batı'nın deney ve fen bilimlerine dayalı son bulgularını okuyucusuyla buluşturmaya çalışan Hoca Tahsin, eserlerini yalın ve açık bir dille yazmak yerine çeşitli benzetmeler ve imajlarla işleyen bir ifade tarzını benimsemiştir. Eserlerinde edebî ve felsefî bir dil kullanmıştır. Yazarı belli başlı temel eserleri şunlardır; *Esrâr-ı Âb u Havâ*, *Psikoloji yahut İlm-i Rûh*, *Esâs-ı İlm-i Hey'et*, *Tarih-i Tekvin yahut Hilkat*, *Mürebî-i Etfal*, *Usûl-i Fenn-i Felâhet-Kimyâ-yı Zirâat*, *Nevâmis-i Tabiiye*.

Hunutlu tarafından yayıma hazırlanan *Hoca Tahsin Efendi Aklâmü'l-Akvâm (Kavimlerin Yazı Sistemleri) İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri*, isimli eser ile Hoca Tahsin'in "Aklâmü'l-Akvâm" adlı eseri, "inceleme", "metin" ve "günümüz Türkçesine çeviri" bölümleri ile incelenmiş, günümüz Türkçesine aktarılmış ve literatüre kazandırılmıştır.

*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, emine.gurbuz@erdogan.edu.tr

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı döneminde alfabe tartışmalarıyla ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde, Hoca Tahsin Efendi'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, sanatı ve eserleri tanıtılmıştır. Ayrıca incelenen metnin matbu özellikleri, yazılış sebebi ve içeriği; yazarın dil ve üslup özellikleri değerlendirilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde, Arap harfli metin, çeviri yazıya aktarılmıştır. Metin Arap harflerinden Latin harflerine aktarılırken okumayı kolaylaştıracak bazı değişikliklere gidilmiştir. Okurken gözü yormaması için transkripsiyon harflerindeki ses ayırt edici semboller gösterilmemiştir. Sadece Arapça ve Farsça kelimelerdeki ünlü uzunluklarına riayet edilmiştir. İki sütun olarak yazılan matbu eserde sayfadaki her sütun 1a, 1b; 2a, 2b... şeklinde numaralandırılmıştır. Her satıra, satır numarası verilmiştir. Metnin kendisine ait dipnotlarda, karışıklığa mahal vermemek için orijinaline bağlı kalınmıştır. Metne ait açıklamalar bir çizgiyle asıl metinden ayrılmış ve aynı puntoyla ancak eğik yazıyla gösterilmiştir. Bunların incelemeye ait dipnotlardan farklı olduğu vurgulanmıştır.

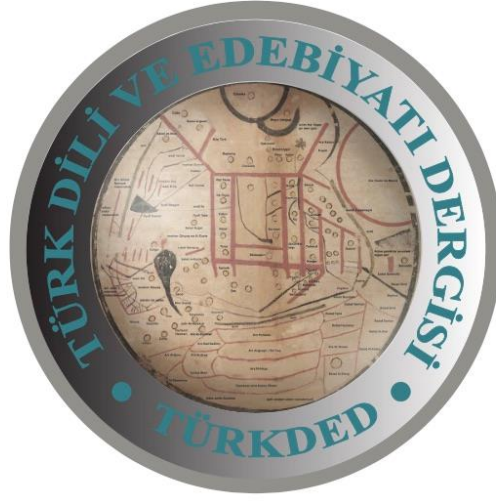
Üçüncü bölümde Aklâmü'l-Akvâm'ın günümüz Türkçesine aktarımı bulunmaktadır. Bu bölümde olabildiğince Hoca Tahsin Efendi'nin üslubuna sadık kalınmış, birebir aktarım yapılmaya özen gösterilmiştir. Anlaşılması güç, okurun dikkatini dağıtan bazı uzun cümleler bölünmüş ve birkaç cümle ile aktarılmıştır. Özel adlar ve terminolojide yazarın imlası ve döneme ait ifade şekli esas alınmıştır. Bunların günümüz Türkçesindeki karşılıkları ve anlamları "Özel Adlar ve Terimler Sözlüğü"nde verilmiştir.

Dördüncü bölüm, "Özel Adlar ve Terimler Sözlüğü"nü içermektedir. Sözlükte özel adlar ve anlaşılması güç terimler alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlük hazırlanırken Faulmann, Fischer vb. yazarların eserlerine başvurulmuştur. Eserin sonunda kaynakça ve tıpkıbasım yer almaktadır.

Hocamıza Hasan Tahsin'in bu önemli eserini literatüre kazandırdığı için teşekkür ederiz.

Kaynakça

Hunutlu, Ü. (2022), *Hoca Tahsin Efendi Aklâmü'l-Akvâm (Kavimlerin Yazı Sistemleri) İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri*, Ankara: Akçağ Yay.

GÜZEL, EKREM (2022), *SANATÇININ ROMANI: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA SANAT VE SANATÇI*, KONYA: ÇİZGİ KİTABEVİ YAYINLARI, 336 s., ISBN: 978-605-196-923-7

Saliha TUNÇ

Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Research Asistant, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish and Literature

saliha.tunc@erdogan.edu.tr

 0000-0002-4859-3349

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran-June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 02.06.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 15.06.2023

Sayfa-*Pages*: 111-114.

Atıf/Citation: Tuunç, Saliha (2023). “Güzel, Ekrem (2022), Sanatçının Romani: Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Sanat ve Sanatçı, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 336 S., Isbn: 978-605-196-923-7.”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 111-114.

GÜZEL, EKREM (2022), *SANATÇININ ROMANI: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA SANAT VE SANATÇI*, KONYA: ÇİZGİ KİTABEVİ YAYINLARI, 336 s., ISBN: 978-605-196-923-7

Arş. Gör. Saliha TUNÇ*

Türk romanı, Türk modernleşmesi başta olmak üzere üstlendiği rolden dolayı daha çok siyasi ve sosyal bağlamda ele alınmıştır. Ne var ki günümüzde sanatın özerk bir alan olarak görülmesiyle birlikte sanat ve sanatçı üzerine katlanan metinler çoğalmış ve bu da yeni bakış açıları gerektirmiştir. Bu anlamda romanın sanata bir zemin olmasını önemli bir konu olarak durmaktadır. Sanat ve sanatçı üzerine eğilen metinlerin çoğalması ile birlikte bu

bağlamda çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekrem Güzel'in *Sanatçının Romani: Cumhuriyet Döneminde Sanat ve Sanatçı* isimli eseri de bu bağlamda Türk romanında sanat ve sanatçıyı ele almaktadır. Batı edebiyatlarında "Künstlerroman", "artist novel" olarak da bilinen sanatçı romanları üzerine durmaktadır. Bunu yaparken de sanatçı romanlarını, yalnızca sanatçının bir olgunlaşma (Bildungs) yaşaması anlamında değil; sanatçının yaratıcılığı ve eseriyle olan münasebeti başta olmak üzere daha geniş bir şekilde incelemektedir.

"Künstlerroman" terimiyle tanımlanan "Sanatçı Romani", ana karakteri herhangi bir sanat dalına ilgisi, eğilimi olan bir sanatçının gelişimini ele alan roman türüdür. "Künstlerroman", romantizm hareketinin başlangıcını kapsayan XVIII yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyıl başlarında Almanya'da ön plana çıkar. Romantizmin etkisiyle birlikte sanatkarın dehasının yüceltildiği ve sanatçının ayrıcalıklı bir figür olarak toplumda ve edebiyatta kendine yer bulduğu bu dönemde "Künstlerroman" türü, konusu ve karakterleri

itibarıyla bu duyarlılığı yansıtır (Cuddon 1999: 446). Sanatçının gelişimi, kendini sanatla ifade edişi ve yaratma sürecini; benliğinin inşasında sanatın rolü, sanat çevresi vb. gibi hususları kurmaca düzlemde ele alan "Künstlerroman" kurgusal karakterler vasıtasıyla benliğin keşfi için bir araç olması itibarı ile "Bildungsroman" ve "Zeitroman" türleri ile benzeşim gösterir (Caterston 1997: 87). Künstlerroman, sanatçının olgunlaşması ve oluşumunu işlemesi bakımından Bildungsroman türünün bir alt türü olarak kabul edilir.

Batı Edebiyatında; Goethe, Honoré de Balzac, Emile Zola, Hermann Hesse, Tieck, Edard Morike, Franz Grillparzer, Gottfried Keller, Jakob Waasermann, Thomas Mann, James Joyce, Oscar Wilde gibi bir yazar tarafından numuneleri verilen "Künstlerroman"ın Tanzimat'tan günümüze modern Türk edebiyatındaki örnekleri; Ahmet Midhat Efendi, Halid Ziya Uşaklıgil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Halide Edip Adivar, Mustafa Şekip, Güney Dal, Mehmed Niyazi, Selim İleri, Orhan Pamuk, Selçuk Orhan ve İskender Pala gibi

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı saliha.tunc@erdogan.edu.tr

birçok yazar tarafından kaleme alınmıştır. Ekrem Güzel'in Cumhuriyet Dönemi Türk romanında sanatçının oluşum ve gelişimi, sanat ve sanatçı bağlamında eser ile yaratıcılık ilişkisi, sanat ve sanatçının sanat eksenindeki iç ve dış unsurlarla münasebeti çevresinde kaleme aldığı kapsamlı ve nitelikli akademik araştırmalarının ürünü olan *Sanatçının Romanı: Türk Romanında Sanat ve Sanatçı*, Yeni Türk Edebiyatı alanında "Kunstlerroman" türündeki eserlerin incelenmesi açısından literatürdeki önemli bir eksikliği tamamlayıcı mahiyettedir. Araştırmacılar tarafından modern Türk romanının ağırlıklı olarak tarihî ve toplumsal yönleriyle ele alındığını ifade eden Güzel, yakın dönemde yapılan çalışmaların katkılarını da vurgulayarak sanat ve sanatçı merkezli romanların incelenmesinin Türk romanı tarihindeki önemini belirtir.

Çalışmanın "Giriş" bölümünde sanatçı romanları "Sanatçının Oluşumuna Doğru" ve "Sanatçının Oluşumu" başlıkları altında ele alınır. Sanatçı romanları "Bildungsroman" türü içinde, sanat ve sanatçıyı ele alması bakımından dar bir anlamı ifade eder. *Sanatçının Romanı: Türk Romanında Sanat ve Sanatçı* adlı çalışmada ise sanatçı romanlarını geniş bir perspektifle ele alınmıştır. "Sanatçının Oluşumuna Doğru" alt başlığında "Bildungsroman" ve "Kunstlerroman" türlerinin kavramsal ve teorik açıklamalarına, Batı edebiyatından inkişaf eden bu türlerin örneklerine yer verilir. Sanat ve sanatçı romanlarının kurgu unsurlarının anlaşılması, kavramın ayrıntılı tanımının literatüre katkı sağlanması bakımından önemlidir. Ekrem Güzel, Almanca bir terim olan ve ilk örneği Alman edebiyatında görülen "Bildungsroman"ın ilk örneklerinin aslında Dünya edebiyatında daha erken dönemlerde mevcut olduğunu vurgulayarak Şeyh Galip'in *Hüsn ü Aşk* mesnevisini örnek olarak verir; Türk ve Dünya edebiyatlarında türün ilk numunelerinin tespiti açısından önemli bir bakış açısı sunar.

Kitabın "Sanatçının Oluşumu" alt başlığında ise doğuşundan itibaren toplum ve birey meselelerine eğilen roman türünün temel konusunun son yüzyılda giderek kendine yöneldiğine; roman içeriklerinin sanat ve sanatçı merkezinde geliştiğine dikkat çekilir. Sanatçının fiziksel ve zihinsel olgunlaşmasını, toplumla ilişkisini ve sanat ile ilgili meseleleri ihtiva eden bir tür olan "Kunstlerroman" / "Sanatçı romanı" da bu eğilimin bir sonucu olarak Batı ve Türk edebiyatında yoğunluk kazanır. Sanatçı romanlarının sanatkârın yaşamının gelişim çizgisini verme zorunluluğu taşımadığını vurgulayan Güzel, klasik yapıda gelişim çizgisi dikkate alınsa da modernist eserlerde sanatkârın yaşamının bir kesit olarak yansıtılabildiğini ve bu bağlamda sanatçı romanlarında gelişim çizgisinin temel ölçüt olarak değerlendirilmemesinin türün yapısal bir zorunluluğunu olduğunu vurgular. Geniş anlamıyla sanat ve sanatçıyı esas alan roman metinlerinin sanatçı romanı olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğunu ifade eden Güzel'e göre sanatçı romanları, sanatkârın gelişimini ele alan "Kunstlerroman"lardan konu ve çerçeve bağlamında daha kapsamlı metinlerdir. Nitekim sanatçı romanları; sanatçının oluşumunu, gelişimini, sanatın ve sanatçının ne olduğu sorunsalını, yaratıcılığı, sanatçı ve eser ilişkisini, sanatçının içsel yolculuğunu ele alan, psikolojik derinliğe sahip metinlerdir. Bu bağlamda Güzel'in de çalışmasının temelini sanatçı romanlarının sunduğu geniş perspektifle oluşturduğu görülür.

Çalışmanın "Türk Romanında Sanatçının Oluşumu ve Tezahürleri" bölümünde sanatçı romanlarında bireyin oluşumunun, gelişiminin, dönüşümünün, eğitiminin ve toplum karşısında konumlanışının yansımaları Batı ve Türk edebiyatı eserleri bağlamında ele alınır. Güzel, ele aldığı romanlarda sanatkârın ve sanatın oluşumunu/gelişimini bağlı bulunduğu toplumsal şartlar, mizaç, ruh dünyaları, mensup olunan çevre vb. gibi pek çok etkenle açıklar. Çalışmanın bu bölümünde Türk edebiyatında Halid Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur*, Tarık Buğra'nın *İbiş'in Rüyası*, Selim İleri'nin *Saz Caz Düğün Varyete*,

Peride Celal'in *Kurtlar* ve Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanları sanatçının oluşumu ve gelişimi açısından kapsamlı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bireyin bir sanatçı kişiliğe ve topluma bir tür uzlaşma sağlamış özneye dönüşümüne ayna tutulur.

“Sanatçı ve Eseri” bölümünde ideal bir şaheser yaratma arzusu taşıyan sanatkarın romanlara yansımaları Batı ve Türk edebiyatından örneklerle ele alınmıştır. Romanlarda, bir sanat eseri meydana getirme amacıyla deneyimlenen tutku, hırs, fedakârlık, tükeniş, imkânsız arzular gibi psikolojik durumların ele alındığı bu bölümde, kendini sanata adanmış sanatkarın eseriyle olan ilişkisi ön plandadır. Türk romanında sanatçının eseri ile olan ilişkisi; çevre, dönem, şartlar, psikoloji ve insani ilişkiler ile duygular çevresinde ele alınır. Sanatkarın eserini meydana getirmek için yaşadığı trajedi hem ruhsal hem de fiziksel olarak ön plana çıkar. Ayrıca sanat ve sanat eseri üzerine düşünme de bu romanlarda dikkati çeken önemli bir husustur. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, *Roman*'da yazar-anlatıcı, *Son Eseri*'de Feridun Hikmet ve Kâmuran, *Huzur*'da Mümtaz, *Ölünceye Kadar Seninim*'de Süha Rikkat, *Cemil Şevket Bey*, *Aynalı Dolaba İki El Revolver*'de Cemil Şevket, *Yaşadınız Öldünüz*, *Bir Anlam Olmalı Bunun*'da Ahmet Hamdi Tanpınar, *Kedi ve Ölüm*'de Zahit İloğlu, *Kurtlar*'da yazar-anlatıcı, *Benim Adım Kırmızı*'da Zeytin, Leylek, Zarif ve Kelebek mahlaslı nakkaşlar, *Kılları Yolunmuş Maymun*'da İbrahim Yaprak, *Ateş Denizi*'nde Galip Tahiroğlu, *Dâhiler ve Deliler*'de Maksut Çamur, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*'ta kendilerini sanatlarına adanarak görme yetilerini kaybeden nakkaşlar, *Müderres ve Virtüöz*'de ise Franz Liszt sanatçı ve sanat/ sanat eseri ile ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Böylelikle sanatçının yaratma çabası, aynı zamanda onun eseriyle olan ilişkisi bağlamında da işlenmiştir.

“Sanatçı ve Sanatsal Yaratma” bölümünde yaratıcılık, ilham ve eserin meydana getiriliş sürecinde sanatçının deneyimlerinin romana yansımaları, ele alınmıştır. *Mai ve Siyah*'ta yaratma endişesi; *Son Eseri*'de ilham ve sanatsal yaratıcılıkla ilgili meseleler incelenmiştir. *Bir Tereddüdün Romanı*'nda sanatın niteliği, eser-okur ve yazar-okur ilişkisi; *Ölünceye Kadar Seninim*'de romantik sanat, sanatkarın nitelikleri ve sanatsal yaratıcılığın özellikleri çeşitli açılardan verilmiştir. *Kafes*'te sanatsal anlam yüklenen çeviri faaliyeti; *Saz Caz Düğün Varyete*'de sanatın niteliği, yazar-yaratıcılık, eser-yazar ve sanat-gerçeklik ilişkisi; *Kurtlar*'da, *Ateş Denizi*'nde, *Şairin Romanı*'nda ve *Müderres ve Virtüöz*'de sanatsal yaratım endişesi ele alınmıştır. *Kara Kitap*'ta yaratıcılık, etkilenme ve sanat eserinin özgünlüğü; *Benim Adım Kırmızı*'da sanat eseri bağlamında orijinallik, taklit, gelenek, üslup vb. hususlar; *Kılları Yolunmuş Maymun*'da yaratma süreci açısından incelenmiştir. *Dâhiler ve Deliler*'de sanat-şahsiyet ilişkisi ve yaratma süreci; *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*'ta eser-sanatkar ilişkisi ve sanat hakkında görüşler ön plana çıkar.

“Romana Yansıyan Sanatsal Meseleler” bölümünde ise sanatçı romanlar “Sanat ve Estetizm”, “Sanat ve Etkilenme”, “Sanat ve Popülerlik”, “Sanat Eseri ve Okur”, “Sanat ve Gelenek”, “Sanat ve İktidar” başlıkları altında ele alınmıştır. Güzel, dar bir kapsamı (oluşum ve gelişim) ifade eden “Kunstlerroman” incelemelerinden farklı olarak sanatçı romanlarını sanatın özerkliği, iç ve dış unsurlarla münasebeti bağlamında ele alır. Sanatkar ve sanat ilişkisinin yanı sıra; düşünce, kavram veya vücuda getirilmiş bir eser olarak salt kendi varlığıyla romanlara yansıyan sanat, kurgusal karakterlerin dünyasında geliştirici, dönüştürücü, büyüleyici, yıkıcı veya yüceltici etkileriyle ön plana çıkar.

Sonuç olarak *Sanatçının Romanı: Cumhuriyet Döneminde Sanat ve Sanatçı* kitabı, sanatkarın kendi etkinliği ve yaratıcılığı üzerine eğilmesi bakımından dikkatleri sanat ve sanatçıya çevirir. Böylelikle sanatçının kendisini ve yaptığı etkinliği anlamasının romanda estetik bir endişeye dönüşmesinin iz düşümünü verir. Yaratıcı bir bireye dönüşmek başta olmak üzere sanatçının yaratıcılığı ve eseri ile olan ilişkisinin kurmacaya yansımalarını gözler önüne

serer. Bir sanat eserinin oluşmasındaki amilleri ve çevresel koşulları, sanatçının iç dünyasını da hesaba katarak anlatmaya çalışır. Sanat eserini siyasi ve sosyal bağlamda işlenmesinin yanında sanatçının kendi üzerine katlanması açısından da ele alınmasının gerekli olduğunu gösterir. Sanatçı romanlarının roman türünün alt kategorilerinden biri olarak incelenebileceğini ortaya koyar. Neticede bu tarz çalışmalara daha fazla ihtiyaç olduğuna dair bir kanaat uyandırır.

Kaynakça

- Caterson, S. J. (1997), "Joyce, the Künstlerroman and Minor Literature: Francis Stuart's *Black List, Section H*", *Irish University Review*, Vol. 27/1: 87-97.
- Cuddon, J. A. (1999), "Künstlerroman", *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, London: Penguin Books.
- Güzel, E. (2022), *Sanatçının Romanı: Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Sanat ve Sanatçı*, Konya: Çizgi Kitabevi.